

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

**Εργαστήριο Ψυχολογικών Εφαρμογών και Σχεδιασμού
Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Πανεπιστήμιο Αθηνών**

***Αναπαραστάσεις Ανδρών και Γυναικών
για τη Σχέση τους με το Άλλο Φύλο:
Εικόνες του Συναισθήματος και της Σεξουαλικότητας***

*

Ετερόφυλη Φιλία

Ερευνητική Έκθεση 2

Παναγιώτης Χαλάτσης

Νικόλας Χρηστάκης

Παραδοτέο 2^ο: Ερευνητική Έκθεση περί Φιλίας, Σεπτέμβριος 2004

Ερευνητικό Πρόγραμμα: ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ι: Αναπαραστάσεις Ανδρών και Γυναικών για τη Σχέση τους με το Άλλο Φύλο: Εικόνες του Συναισθήματος και της Σεξουαλικότητας

Επιστημονική υπεύθυνη: Μπετίνα Ντάβου

Στην ερευνητική ομάδα συμμετέχουν επίσης:

Ιλένα Αποστολοπούλου, Βασιλική Γαλάνη, Ελισάβετ Εκμεκτζιάν, Ζωή Κακκαρά, Σύσση Κορίζη, Σωτηρία Λύκου, Κατερίνα Σπετσιώτου, Τζίνα Τασιοπούλου, Αθηνά Χατζούλη.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες στο έργο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ το οποίο συγχρηματοδοτείται κατά 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και κατά 25% από εθνικούς πόρους.

Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους
(ΕΠΕΑΕΚ Ι) ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ.

Περιεχόμενα

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	2
1. Εισαγωγή	2
2. Θεωρίες φιλίας	4
3. Θεμελιώδεις αρχές της φιλίας	6
3. 1. Ομοιότητα-Συμπληρωματικότητα	6
3. 2. Ανταποδοτικότητα	9
4. Επίπεδα φιλικών σχέσεων	10
5. Κοινωνικές λειτουργίες της φιλίας	11
6. Διαφυλικές διαφορές στη φιλία	12
7. Ετερόφυλη φιλία	15
8. Σύνοψη	17
B. ΕΥΡΗΜΑΤΑ	20
1. Άντρες και γυναίκες: δύο διαφορετικοί κόσμοι τους συνδέει η ερωτική-σεξουαλική έλξη	20
2. «Αντρικό» και «γυναικείο» μοντέλο φιλίας	24
2. 1. Το πρωτοτυπικό μοντέλο φιλίας συνδέει ομόφυλα άτομα και έχει άλλα χαρακτηριστικά για την «αντρική» και άλλα για τη «γυναικεία» φιλία.	24
2. 2. Ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά της «αντρικής» και της «γυναικείας» φιλίας.	28
3. Η ετερόφυλη φιλία	32
3. 1. Συγκρίσεις ετερόφυλης φιλίας με ομόφυλη φιλία και σχέση ζευγαριού	32
3. 2. Οφέλη της ετερόφυλης φιλίας	33
3. 2. 1. Γνώση του ετερόφυλου άλλου	34
3. 2. 2. Βαθύτερη επαφή με τον εαυτό, καλύτερη επαφή με τους άλλους: «αυτό-εμπλουτισμός με τα στοιχεία του αντιθέτου»	35
4. Η σημασία (βαρύτητα και ρόλος) του Ε/Σ στοιχείου	40
4. 1. Η ερωτική-σεξουαλική έλξη «πάντα υπάρχει» και (ενδεχομένως) ακυρώνει τη δυνατότητα ύπαρξης ετερόφυλης φιλίας	43
4. 2. Πώς και γιατί απειλεί την ετερόφυλη φιλία η ανάδυση της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης	48
4. 3. Σχήματα διαχείρισης του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου	53
4. 3. 1. Επιλογή του του/της ετερόφυλου/ης φίλου/ης και επένδυση στη φιλική σχέση βασιζόμενες στην απουσία ερωτικής-σεξουαλικής έλξης	53
4. 3. 2. Η («νοητική» και «σωματική») υπέρβαση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου	55
4. 3. 3. Η ένταξη του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου: εμπειρικά δεδομένα και συζήτηση	66
5. Κοινωνικός περίγυρος και αντιδράσεις του συντρόφου	74
6. Σύνοψη	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	100
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	102

A. Θεωρητικό Πλαίσιο

1.Εισαγωγή

Το νόημα, οι πρακτικές και οι συνέπειες των φιλικών σχέσεων αποτελούν σημαντικό αντικείμενο προβληματισμού της ψυχολογικής και της κοινωνικής επιστήμης. Η φιλία, συγκεράζοντας ενδοατομικά, διατομικά και κοινωνικά δεδομένα, αποτελεί κύριο άξονα του πλέγματος των διαπροσωπικών σχέσεων και βασική όψη της καθημερινότητας των ατόμων στις δυτικές τουλάχιστον κοινωνίες.

Η σημασία των στενών διαπροσωπικών σχέσεων - και συνεπώς των φιλικών - γίνεται φανερή από τις θετικές επιδράσεις που αυτές φαίνεται ότι έχουν στην ψυχική αλλά και στη σωματική υγεία παιδιών και ενηλίκων. Πράγματι, έχει δειχθεί ότι η σταθερή ύπαρξη τέτοιων σχέσεων στη ζωή ενός ανθρώπου παρέχει πολλαπλά οφέλη σε επίπεδο συναισθηματικής ασφάλειας, γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης (βλ. ενδεικτικά Rubin, 1987, Buhrmester, 1990, Fehr, 1996), οφέλη που υποστηρίζεται ότι έχουν θετικές επιπτώσεις και στο επίπεδο της σωματικής υγείας (Atkins κ.ά., 1991). Το βίωμα της φιλίας φαίνεται να οδηγεί συμβολικά «...σε ένα κόσμο όπου η οικειότητα και η χαρά που μοιραζόμαστε με τους άλλους αποτελούν τη θεμελιώδη πραγματικότητα, και τότε ο κόσμος μετατρέπεται σε ένα διαφορετικό χώρο» (Larson & Bradney, 1988, σ. 124). Όπως τονίζει και ο Maisonneuve (2001, σ. 106) «η φιλία αποτελεί, κυρίως στις μεγάλες πόλεις, το μόνο ανθεκτικό οχύρωμα ενάντια στην μοναξιά».

Κάθε απόπειρα ορισμού των φιλικών σχέσεων βρίσκεται συνήθως αντιμέτωπη με μια ποικιλότητα νοημάτων που πηγάζουν από την ανθρώπινη εμπειρία. Η ποικιλότητα αυτή μπορεί να ερμηνευτεί στο πλαίσιο διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι θεωρητικοί της αναπτυξιακής ψυχολογίας υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα εμπλοκής σε στενές διαπροσωπικές σχέσεις προϋποθέτει την ικανοποιητική ανάπτυξη συγκεκριμένων γνωστικών δομών, οπότε τα παιδιά, αλλά και πολλοί ενήλικες που δεν έχουν αναπτύξει τέτοιες δομές, δεν είναι σε θέση να έχουν πραγματικές φιλίες (βλ. ενδεικτικά Bigelow, 1977). Από την άλλη υπάρχει η θεώρηση που υποστηρίζει ότι τα νοήματα της φιλίας (και γενικά των διαπροσωπικών σχέσεων) δομούνται μέσα από την επεξεργασία των εμπειριών που το άτομο βιώνει καθώς συμμετέχει σε ένα συ-

γκεκριμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο (Corsaro, 1985, Maissonneuve & Lamy, 1993). Μια απόλυτη παραδοχή της *αναπτυξιακής* θεώρησης θα οδηγούσε επαγωγικά στο συμπέρασμα ότι οικουμενικά, καθώς τα άτομα εξελίσσονται και αναπτύσσουν κοινές γνωστικές δομές, θα έπρεπε να παραγάγουν και κοινά νοήματα φιλίας. Ωστόσο η ανθρωπολογική έρευνα αποκαλύπτει κάτι διαφορετικό. Το νόημα της φιλίας στο δυτικό κόσμο συχνά παρουσιάζει έντονες διαφορές με το αντίστοιχο άλλων χωρών της Αφρικής ή της Άπω Ανατολής για παράδειγμα. Αυτά τα δεδομένα οδηγούν περισσότερο προς μια θεώρηση της φύσης της φιλίας ως κοινωνικοπολιτισμικής κατασκευής. Φαίνεται ότι κάθε κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο «προτείνει» στα άτομα συγκεκριμένα μοντέλα διαπροσωπικών σχέσεων τα οποία ουσιαστικά προσδιορίζουν και περιορίζουν το πεδίο των εν δυνάμει υποψήφιων φίλων (ηθική, στυλ ζωής, γνώμες, απόψεις, κοινωνική τάξη κ.ά.) (Maissonneuve & Lamy, 1993). Με άλλα λόγια το νόημα της φιλίας μεταβάλλεται σύμφωνα με το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, κάτι που σημαίνει ότι η «δυτική» αντίληψη περί φιλίας δεν αποτελεί οικουμενική πραγματικότητα. Μια βασική πτυχή της κοινωνικοπολιτισμικής θεώρησης αποκαλύπτει ότι η φύση και το νόημα των φιλικών σχέσεων αντανakλά τα «ατομικιστικά-ανταγωνιστικά» ή αντίθετα τα «συμμετοχικά» σχήματα αλληλεπίδρασης τα οποία χαρακτηρίζουν ένα κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο (Rubin, 1987, Schneider, 1999). Επισημαίνεται δηλαδή ότι στους «ατομικιστικούς» πολιτισμούς δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στη διατήρηση και βελτίωση της θετικής δημόσιας εικόνας καθώς και στα ατομικά πλεονεκτήματα που η φιλία προσφέρει. Αντίθετα, στους «συμμετοχικούς», δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην συμμετοχή και στη διατήρηση του κοινού «προσώπου» της διαπροσωπικής οντότητας (Gudykunst & Ting-Toomey, 1988, Triandis, 1995). Με απλά λόγια τα νοήματα (και τα βιώματα) που σχετίζονται με τη φιλία τα οποία ισχύουν και επικρατούν σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το κατά πόσο η πλειονότητα των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο «Εγώ» ή στο «Εμείς».

Βέβαια η υιοθέτηση μιας κοινωνικοπολιτισμικής θεώρησης δεν έχει ντετερμινιστικό χαρακτήρα ειδικά αν αναλογιστούμε τις σημαντικές διαφορές νοημάτων φιλίας που παρατηρούνται ακόμα και μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον. Πράγματι διάφορες εργασίες (βλ Haste, 1999, Triandis, 1995, Maissonneuve, & Lamy, 1993) δείχνουν ότι ακόμα και μέσα στο ίδιο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλ-

λον συνυπάρχουν άτομα που υιοθετούν, με τις απόψεις και τις στάσεις τους, ατομικούς προσανατολισμούς, ενώ άλλα υιοθετούν πιο ομαδικούς. Όμως εξαιρετικά ενδιαφέρον αποδεικνύεται επίσης το γεγονός ότι διαφορές παρατηρούνται όχι μόνο σε διατομικό αλλά και σε ενδοατομικό επίπεδο. Δηλαδή, διάφορα νοήματα και χρήσεις φιλίας ενδέχεται να συνυπάρχουν στο ίδιο άτομο και να χρησιμοποιούνται ανάλογα με το χωροχρονικό πλαίσιο, τις εκάστοτε συνθήκες και το ποιον έχει το υποκείμενο απέναντί του (Weiss & Lowenthal, 1975, Rubin, 1987, James, 1993).

Από τα προηγούμενα γίνεται έκδηλη η προαναφερθείσα δυσκολία ορισμού της φιλίας. Ωστόσο εύκολα είμαστε σε θέση να καταλήξουμε σε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά - τουλάχιστον στα όρια του δυτικού πολιτισμού. Μπορούμε λοιπόν συνοπτικά να θεωρήσουμε τη φιλία ως μια *εκούσια σχέση* μεταξύ δυο ατόμων η οποία εμπεριέχει *αμοιβαία αποδοχή, επιθυμία για συναναστροφή, οικειότητα, εμπιστοσύνη, ψυχολογική (και υλική) υποστήριξη, αλληλεξάρτηση, διαχρονικότητα* και δεν εδραιώνεται λόγω κοινωνικής σκοπιμότητας, συγγένειας ή σεξουαλικής έλξης (Hartup, 1975, Wright, 1984, Maisonneuve & Lamy, 1993, Fehr, 1996). Όμως σχετικά με το θέμα της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης θα πρέπει να διατηρήσουμε επιφυλάξεις καθώς - όπως θα διαπιστώσουμε σε επόμενη ενότητα - σχετικές έρευνες έχουν δείξει πως ο ερωτισμός ή/και η σεξουαλική επιθυμία είναι μια εν δυνάμει συνισταμένη στην ετερόφυλη φιλία.

2. Θεωρίες φιλίας

Το νόημα και οι πρακτικές των φιλικών σχέσεων μπορούν να εξεταστούν κάτω από το πρίσμα διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων οι οποίες στηρίζονται ουσιαστικά σε θεωρίες διαπροσωπικής έλξης ή σχέσεων (Perlman & Fehr, 1986).

- Η *συμπεριφοριστική* οπτική υποστηρίζει ότι ελκόμαστε από άτομα η συναναστροφή των οποίων μας προσφέρει κάποιου είδους ανταμοιβές (π.χ. υλικές, συναισθηματικές, γνωστικές) (Byrne, 1971, Lott & Lott, 1974).

- Οι θεωρίες της *κοινωνικής ανταλλαγής* (social exchange) και της *ισοτιμίας* (equity) επισημαίνουν και αυτές πως η φιλία πρέπει να εξετάζεται μέσα από μια λογική κόστους-κέρδους. Οι Thibault & Kelley (1959) θεώρησαν ότι τα άτομα συγκρίνουν το

επίπεδο ικανοποίησης που απολαμβάνουν από μια παρούσα σχέση τους (ή από το να παραμένουν μόνοι, χωρίς σχέση) με τα αντίστοιχο επίπεδο μιας παρελθούσας αλλά και μιας πιθανής εναλλακτικής σχέσης που υποθέτουν ότι έχουν τη δυνατότητα να βιώσουν. Στη συνέχεια, αξιολογώντας αυτές τις συγκρίσεις, επιλέγουν να παραμείνουν στην υπάρχουσα σχέση τους ή να την διακόψουν. Με απλά λόγια, τα άτομα παραμένουν σε μια σχέση όταν νιώθουν ικανοποιημένα από αυτήν και συγχρόνως όταν θεωρούν ότι δεν έχουν την ευκαιρία ή τη δυνατότητα να έχουν μια πιο ικανοποιητική σχέση. Η θεώρηση αυτή εξηγεί το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι παραμένουν σε μη ικανοποιητικές σχέσεις, υποστηρίζοντας ότι αυτοί δεν έχουν συνειδητοποιήσει το ότι έχουν θετικές εναλλακτικές. Συμπληρώνοντας την παραπάνω θεωρία ο Rusbult (1980b) υποστήριξε ότι σημαντικός παράγοντας για το αν θα παραμείνει ή όχι ένα άτομο σε μια σχέση αποτελεί και το κατά πόσον αυτό θεωρεί ότι επένδυσε στη σχέση αυτή. Όσο δηλαδή περισσότερο ένα άτομο θεωρεί ότι έχει επενδύσει σε μια σχέση τόσο δυσκολότερα την διακόπτει εφόσον το κόστος θα είναι τότε μεγαλύτερο. Σε μια παρόμοια λογική με τις προηγούμενες οι Hatfield κ.ά. (1981, 1985) θεώρησαν ότι τα άτομα μέσα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις αφενός επιχειρούν να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους, αφετέρου εμπλέκονται σε διαδικασίες σύγκρισης. Αντίθετα όμως με τους προαναφερθέντες ερευνητές υποστήριξαν ότι το αν θα παραμείνουμε ή όχι σε μια σχέση καθορίζεται από την αξιολόγηση του επιπέδου ικανοποίησής μας και τη σύγκριση με αυτό των φίλων μας. Με άλλα λόγια είτε νιώθουμε ότι το επίπεδο ικανοποίησής μας σε μια σχέση είναι πολύ χαμηλότερο από του συντρόφου/φίλου μας (οπότε νιώθουμε υποτιμημένοι και θυμωμένοι) είτε νιώθουμε το αντίθετο (οπότε νιώθουμε ενοχές), και στις δύο περιπτώσεις αναζητάμε πρακτικές και στρατηγικές που στοχεύουν στη σχετική αποκατάσταση της κλονισμένης ισορροπίας. Σύμφωνα δε με τη θεώρηση αυτή, όταν η αποκατάσταση της ισορροπίας δεν είναι τελικά εφικτή, κάποια άτομα αναζητούν την ισορροπία σε ψυχολογικό επίπεδο, πείθοντας δηλαδή τους εαυτούς τους ότι η φιλική τους σχέση είναι ισότιμη.

- Οι θεωρίες με όρους γνωστικής συμφωνίας (cognitive consistency) στηρίζονται στην παραδοχή ότι τα άτομα βρίσκονται σε μια διαρκή αναζήτηση μιας εσωτερικής ισορροπίας. Ο Heider (1958) σημείωσε ότι άνθρωποι και *αντικείμενα* (γεγονότα, ιδέες, καταστάσεις) βρίσκονται διαρκώς σε τριαδικές σχέσεις. Για παράδειγμα, αν ένας άνθρωπος Α συμπαθεί τον Β αλλά διαφωνεί έντονα με κάποια στάση ή συμπεριφορά

του τότε υπάρχει ανισορροπία στο τριαδικό αυτό σύστημα, η οποία αν δεν αποκατασταθεί (είτε με το να αλλάξει συμπεριφορά ο Β, είτε με το να αποδεχθεί ο Α τη συμπεριφορά του Β) τότε η σχέση τους ενδέχεται να τερματιστεί. Αντίστοιχα ο Newcomb (1961) επεσήμανε ότι η στάση του Α για τον Β επηρεάζεται από την αντίληψη του Α για τη στάση του Β προς αυτόν. Επιπλέον, υποστηρίζοντας και αυτός την έννοια της τριαδικής σχέσης τόνισε ότι ισορροπία υπάρχει όταν δύο άτομα συμπαθούν το ένα το άλλο και συγχρόνως έχουν παρόμοια στάση προς ένα τρίτο *αντικείμενο* (π.χ. άνθρωπο, αξία). Η στάση προς αυτό το *τρίτο* είναι, συνεπώς, ένας διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση και μπορεί να την ενισχύει ή σε άλλες περιπτώσεις να την εξασθενεί. Συνοπτικά, λοιπόν, οι θεωρίες με όρους γνωστικής συμφωνίας επισημαίνουν την ιδιαίτερη σημασία της *ομοιότητας* στις διαπροσωπικές σχέσεις υποστηρίζοντας πως εφόσον οι άνθρωποι επιζητούν την ισορροπία έλκονται προς τα άτομα των οποίων οι στάσεις και οι αξίες μοιάζουν με τις δικές τους.

3. Θεμελιώδεις αρχές της φιλίας

Η διερεύνηση των θεωρητικών προσεγγίσεων των διαπροσωπικών σχέσεων και κατά συνέπεια και των φιλικών μάς οδηγεί σε κομβικά σημεία η σημασία των οποίων προφανώς είναι αδιαμφισβήτητη. Θα εξετάσουμε στη συνέχεια τις θεμελιώδεις αυτές αρχές των φιλικών σχέσεων.

3. 1. Ομοιότητα-Συμπληρωματικότητα

Η τάση να επιλέγουμε για φίλους άτομα που θεωρούμε ότι μας μοιάζουν σε διάφορες διαστάσεις (αξίες, ηλικία, φυλή, νοητική ικανότητα, κ.ο.κ.) έχει συστηματικά δειχθεί (ενδ. Maisonneuve & Lamy, 1993, Fehr, 1996, Forsyth, 1999). Η αρχή της ομοιότητας μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως.

Η συμπεριφοριστική οπτική σημειώνει ότι η αλληλεπίδραση με άτομα με τα οποία έχουμε σχετικά παρόμοιες αντιλήψεις, στάσεις, απόψεις, συμπεριφορές, μας προσφέρει ανταμοιβή εφόσον έτσι επιβεβαιώνονται οι επιλογές μας, η αξία μας, ο τρόπος ζωής μας, η κοσμοθεωρία μας (Byrne, 1971).

Ο Festinger (1954) υποστήριξε ότι η αναζήτηση της ομοιότητας σχετίζεται με μια τάση των ανθρώπων για κοινωνική σύγκριση, καθώς αυτή η σύγκριση με άτομα που μας μοιάζουν σε κάποιες διαστάσεις μας επιτρέπει πιο ακριβείς αυτοαξιολογήσεις μας ως προς τις διαστάσεις αυτές. Φαίνεται ότι τα άτομα έλκονται από καταστάσεις και ομάδες που εκφράζουν απόψεις και που υιοθετούν στάσεις οι οποίες προσεγγίζουν τις δικές τους και ως αποτέλεσμα «συμπεριφέρονται με τέτοιο τρόπο ώστε να φέρουν πλησίον τους αυτούς με τους οποίους συγκρίνονται» (Codol, 1984, σ. 318). Αντίστοιχα ο Newcomb (1960), στο πλαίσιο της θεωρίας της διαπροσωπικής έλξης, τόνισε ότι όταν ένα άτομο Α νιώθει θετική έλξη για ένα άτομο Β, τότε τείνει να προσμένει ότι και το Β νιώθει μια έλξη προς αυτό. Στη συνέχεια τείνει να πιστεύει πως το άτομο Β παρουσιάζει ομοιότητες προς αυτό ως προς διάφορες διαστάσεις. Μέσω ενός τέτοιου μηχανισμού «γινόμαστε» λοιπόν όμοιοι με αυτούς που μας έλκουν.

Η σημασία της ομοιότητας οφείλεται εν μέρει και σε πολιτισμικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Για παράδειγμα, το σχολικό σύστημα, χωρίζοντας τα παιδιά κατά ηλικιακές ομάδες, τα ωθεί δραστικά στη σύναψη φιλικών σχέσεων με συνομηλικούς τους (Berndt, 1999). Συνοπτικά λοιπόν, φαίνεται ότι η κοινωνία μας είναι δομημένη με τρόπο που συνήθως ευνοεί το σχηματισμό σχέσεων με «ομοίους».

Ωστόσο κεντρικός προβληματισμός γύρω από την αρχή της ομοιότητας είναι το κατά πόσο η ομοιότητα είναι μια αιτία ή ένα αποτέλεσμα της φιλικής σχέσης. Στο σημείο αυτό θα αρκεστούμε στο να πούμε ότι πρόκειται για μια αμφίδρομη διαδικασία. Δηλαδή η ομοιότητα εκτός του ότι επηρεάζει τις επιλογές φίλων, λειτουργεί και ως μέσο επιβεβαίωσης και διατήρησης της φιλίας αλλά μπορεί να είναι και ένα άμεσο αποτέλεσμα της. Αυτό σημαίνει πως σταδιακά οι φίλοι τείνουν να αναπτύσσουν ομοιότητες σε κάποιες διαστάσεις φαινόμενο ιδιαίτερα εμφανές στις εφηβικές φιλίες (James, 1993).

Όμως η εστίαση αυτή στην ομοιότητα έχει και τον αντίλογό της. Υπάρχουν απόψεις που υποστηρίζουν πως η αίσθηση μιας υπερβολικής ομοιότητας ως προς διάφορες διαστάσεις μπορεί να βιώνεται ως απειλή από το άτομο (βλ. ενδεικτικά Fromklin, 1972) επειδή ενδεχομένως μπορεί να οδηγήσει σε μια αρνητική συναισθηματική κατάσταση όπου τα άτομα νιώθουν πως δεν γίνονται αντιληπτά από τους άλλους ως αυθύπαρκτες οντότητες (Zimbardo, 1969). Έτσι, σύμφωνα με τον Codol (1984, σ. 319), φαίνεται πως η ομοιότητα «συνδέεται με τη διαπροσωπική έλξη μόνο

εφόσον οι συνέπειες αυτής της σχέσης παρέχουν ψυχολογική ανταμοιβή», άποψη που μας παραπέμπει στις προαναφερθείσες θεωρίες της κοινωνικής ανταλλαγής. Αν και η σημασία της ομοιότητας είναι αδιαμφισβήτητη, ο παραπάνω αντίλογος μας οδηγεί στην *αρχή της συμπληρωματικότητας* σύμφωνα με την οποία συχνά τείνουμε να ελκόμαστε και από άτομα τα οποία διαφέρουν από εμάς σε διάφορες διαστάσεις νιώθοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι μας συμπληρώνουν (Winch, 1958). Η συμπληρωματικότητα αφορά «το ταίριασμα ανάμεσα σε δυο άτομα, όπου ο καθένας φέρνει στη σχέση κάτι το ξεχωριστό, και όπου - σαν αποτέλεσμα - ο καθένας κάτι μαθαίνει από τον άλλο» Rubin (1987, σ. 78). Το δίλημμα ομοιότητα-συμπληρωματικότητα είναι ωστόσο μάλλον τεχνητό εφόσον τα δεδομένα δείχνουν ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την ομοιότητα - κυρίως - αλλά και τη συμπληρωματικότητα στις επιλογές φίλων ή ερωτικών συντρόφων (Forsyth, 1999). Οι Maisonneuve & Lamy (1993), εμπλουτίζοντας με μια ψυχοδυναμική προσέγγιση το σκεπτικό αυτό, σημειώνουν ότι ουσιαστικά επιλέγουμε φίλους με τρόπο ώστε να προσεγγίσουμε το *ιδεώδες μας*, αυτό που θα θέλαμε να είμαστε. Με βάση τις θεωρήσεις του Freud (1921) περί της ναρκισσιστικής και ουσιαστικά εγωκεντρικής φύσης του ανθρώπου, υποστήριξαν πως τελικά οι στενές διατομικές σχέσεις (φιλικές, ερωτικές, συζυγικές) συνιστούν, εν μέρει, μια συμπαιγνία δύο ναρκισσισμών¹. Κεντρική ιδέα του σκεπτικού τους είναι το ότι η στενή σχέση (φιλική, ερωτική, συζυγική) διατηρείται και προωθείται εφόσον η αγάπη από το φίλο (ή τον ερωτικό παρτενέρ, σο σύζυγο κ.λ.π.) ουσιαστικά τείνει να επιβεβαιώνει το «προσωπικό ιδεώδες» ενός ατόμου, άρα την αξία του Εαυτού.

¹ Συγκεκριμένα, σημειώνουν πως κεντρικό στοιχείο στην κατανόηση των στενών σχέσεων είναι η έννοια του «προσωπικού ιδεώδους» (*idéal personnel*), το οποίο αποτελεί το «υποκατάστατο του *ναρκισσισμού*» του ατόμου και ισοδυναμεί, ουσιαστικά, με την αγάπη προς τον Εαυτό (Maisonneuve & Lamy, ό.π., σ. 253). Στη συνέχεια αναφέρουν ότι τόσο πειραματικές όσο και κλινικές προσεγγίσεις καταδεικνύουν πως οι φίλοι τείνουν προς μια αμοιβαία αντίληψη του εαυτού τους η οποία είναι πλησίον αυτού του «προσωπικού ιδεώδους» τους, γι' αυτό και η έννοια της φιλίας έχει πάντοτε έναν ιδανικό χαρακτήρα.

3. 2. Ανταποδοτικότητα

Αναφερόμενοι προηγουμένως στη *θεωρία της ισοτιμίας* των Hatfield κ.ά. (1981, 1985) σημειώσαμε ότι τα άτομα επιζητούν μια *ισορροπία* ανάμεσα στο επίπεδο ικανοποίησης που υποκειμενικά πιστεύουν ότι απολαμβάνουν μέσα σε μια σχέση και στο αντίστοιχο του συντρόφου τους (φιλικού, ερωτικού). Είναι, επίσης, γεγονός ότι οι περισσότερες έρευνες γύρω από τη φιλία έδειξαν ότι οι ενήλικες στις δυτικές κοινωνίες καθορίζουν τη στάση τους απέναντι στους φίλους υπολογίζοντας πιθανά κέρδη και απώλειες και πως, τελικά, μια φιλική σχέση τερματίζεται όταν το επίπεδο ικανοποίησης που προσφέρει μειώνεται σημαντικά (βλ. ενδεικτικά Maisonneuve & Lamy, 1993). Αυτά τα τελευταία ευρήματα υπαινίσσονται μια έντονη ωφελιμιστική διάσταση των στενών διαπροσωπικών σχέσεων.

Οι θεωρήσεις αφενός περί αναζήτησης ισορροπίας και αφετέρου περί ωφελιμισμού μέσα στα όρια μιας φιλικής σχέσης δημιουργεί μια σύγχυση σε όσους διερευνούν σχετικά θέματα εφόσον συχνά αυτές οι δυο έννοιες εσφαλμένως - κατά την άποψή μας - συγχέονται (Χαλάτσης, 2005). Ωστόσο για να προσεγγίσουμε αυτήν την προβληματική θα πρέπει να συνδέσουμε την έννοια της αναζήτησης ισορροπίας με αυτήν της ανταποδοτικότητας (ή αμοιβαιότητας). Η έννοια της ανταποδοτικότητας αναφέρεται στην τάση των ανθρώπων να ανταποδίδουν συναισθήματα ή δράσεις που θεωρούν ότι προσλαμβάνουν από τους άλλους. Έχειδειχθεί ότι ως δρώντα κοινωνικά υποκείμενα παρουσιάζουμε τάσεις συμπάθειας (ή αντιπάθειας) προς όσους θεωρούμε ότι μας συμπαθούν (ή μας αντιπαθούν) και επιπλέον ότι τείνουμε να προσμένουμε συμπάθεια (ή αντιπάθεια) απ' όσους αντίστοιχα συμπαθούμε (ή αντιπαθούμε) (βλ. ενδεικτικά Newcomb, 1960, Forsyth, 1999). Πρέπει σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε ότι η ανθρωπολογική επιστήμη έχει καταδείξει την τεράστια πρακτική και συμβολική αξία της *ανταποδοτικότητας* στον πολιτισμό μας (Levi-Strauss, 1967, Marc & Picard, 1989). Η κατά το δυνατόν ισότιμη *ανταλλαγή* κάθε είδους αγαθών (υλικών ή συναισθηματικών) προφανώς ήταν και εξακολουθεί να είναι κεντρικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων οικουμενικά. Συνεπώς λοιπόν οι άνθρωποι - συνειδητά ή μη - φαίνεται να διέπονται από ένα ιδιόρρυθμο «ψυχικό καταναγκασμό» του δούναι και λαβείν. Η σχετική εννοιολογική σύγχυση προκύπτει όταν αυτή η αναζήτηση ισορροπίας ερμηνεύεται ως ωφελιμισμός. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ωφελιμισμός ανα-

φέρεται σε μια στυγνή προσπάθεια ικανοποίησης ατομικών συμφερόντων μέσα από τη σχέση, ενώ η αναζήτηση ισορροπίας (μέσα από θετική ή αρνητική ανταποδοτικότητα) στοχεύει στην προστασία της αυτοεικόνας² και - όπως σημείωσε και ο Paine (1969) - στην ενίσχυση και διάσωση της σχέσης και της κοινής ταυτότητας των φίλων³. Συνοψίζοντας, η έννοια της ανταποδοτικότητας στο πλαίσιο της φιλικής σχέσης είναι θεμελιώδης εφόσον σχετίζεται ουσιαστικά με την προστασία της διαπροσωπικής φιλικής οντότητας αλλά και της αυτοεικόνας και της δημόσιας εικόνας των μελών της. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο ωφελιμισμός δεν ήταν πάντοτε παρών στην ιστορία των διαπροσωπικών σχέσεων αλλά θα ήταν προφανώς ορθότερο να θεωρήσουμε πως το μεγαλύτερο μέρος αυτών των σχέσεων βρίσκεται γύρω από το μέσον ενός συνεχούς όπου το ένα άκρο καταλαμβάνει ο άκρατος ωφελιμισμός και το άλλο ο απόλυτος αλτρουισμός.

4. Επίπεδα φιλικών σχέσεων

Οι ερευνητικές προσεγγίσεις της φιλίας συμφωνούν όσον αφορά την ύπαρξη διαφόρων ποιοτικών επιπέδων φιλίας διαχωρίζοντας ουσιαστικά τους απλούς από τους στενούς φίλους σε όλα τα ηλικιακά στάδια. Εστιάζοντας στα παιδιά για παράδειγμα, η James (1993) αφού διαχωρίζει ανάμεσα στο «έχω φίλους» (απλός φίλος) και στο «είμαι φίλος με κάποιον» (στενός φίλος), θεωρεί πως η εμπειρία του πρώτου προηγείται χρονικά από αυτήν του δεύτερου. Αντίστοιχα οι Adler & Adler (1998) στην εθνογραφική τους έρευνα ταξινόμησαν τις φιλίες των προεφήβων σε *στενές, περιστασιακές* και *αποσπασματικές*. Αντίστοιχα για τους ενήλικες διάφορες έρευνες εντοπίζουν διαφορές ανάμεσα σε απλούς, στενούς ή «καλύτερους» φίλους (Hays, 1989, Roberto & Kimboko, 1989, Duck κ.ά., 1991). Εντούτοις, στο βαθμό που κάθε προσέγγιση της φιλίας μπορεί να ειδωθεί και μέσα από το πολιτισμικό πρίσμα, έτσι και οι

² Οι Rosser & Harré (1976) έδειξαν σχετικά ότι παιδιά και έφηβοι όταν νιώθουν μειωμένα, υποτιμημένα ή αδικημένα από τους φίλους τους προβαίνουν συχνά σε πράξεις αρνητικής ανταποδοτικότητας εις βάρος τους, έτσι ώστε να αποκαταστήσουν την αξιοπρέπειά τους και τον αυτοσεβασμό τους.

³ Η ταύτιση δηλαδή των δυο μελών της σχέσης εισάγει ως *τρίτο* στη σχέση την διαπροσωπική οντότητα η οποία επενδύεται με μια ιδεώδη μορφή εφόσον εμμέσως ενισχύει την αυτοεικόνα του κάθε μέλους.

διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα σε στενές και απλές φιλίες μπορούν να ερμηνευτούν με όρους πολιτισμικών διαφορών. Οι Maisonneuve & Lamy (1993) για παράδειγμα σημειώνουν τη διαφορετική εννοιολογική αναπαράσταση που έχει ο όρος *φιλία* σε Αμερικάνους και Ευρωπαίους. Υποστηρίζουν πως οι «αμερικάνικες» φιλίες έχουν ένα πιο κινητικό χαρακτήρα (δηλαδή γρήγορα δημιουργούνται και γρήγορα διαλύονται) αλλά και πιο πραγματιστικό με την έννοια ότι δομούνται βασισμένες στην *εδώ και τώρα* αμοιβαία ανταλλαγή. Μια τέτοια διαφοροποίηση δεν θα πρέπει φυσικά να οδηγεί σε μια υποτιμημένη αντίληψη της Αμερικάνικης friendship εφόσον οι όροι περιστασιακός, απλός, στενός, καλύτερος φίλος διαχωρίζουν επίπεδα ποιότητας φιλίας. Βέβαια οι έρευνες διασαφηνίζουν αυτό το θέμα τονίζοντας ότι οι διαφορές μεταξύ αυτών των επιπέδων φιλίας ίσως δεν είναι τελικά ποιοτικές αλλά ποσοτικές. Δηλαδή με τους πολύ κοντινούς, στενούς φίλους κάνουμε ό,τι και με τους απλούς ή περιστασιακούς αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό. Δηλαδή, τους αφιερώνουμε περισσότερο χρόνο, συζητάμε περισσότερο, ανοιγόμαστε περισσότερο κ.ο.κ. (Brenton, 1974, Fehr, 1996).

5. Κοινωνικές λειτουργίες της φιλίας

Οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι έχουν επανειλημμένα επισημάνει πως στις αρχαϊκές κοινωνίες οι στενοί διαπροσωπικοί δεσμοί πραγματώνονταν μέσα στα πλαίσια της ευρύτερης οικογένειας-φυλής (James, 1993, Maisonneuve & Lamy, 1993, Furman, 2001) και ασκούσαν διάφορες ψυχοκοινωνικές λειτουργίες (π.χ. ικανοποίηση ψυχολογικών και υλικών αναγκών). Με το πέρασμα των χρόνων και καθώς οι κοινωνικές δομές μεταβάλλονταν άρχισαν να εγκαθιδρύονται δεσμοί όλο και περισσότερο στηριγμένοι στην αμοιβαία έλξη (Maisonneuve & Lamy, *ό.π.*). Αναμφισβήτητα, βέβαια, κάθε διερεύνηση του πώς οι διάφοροι περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν ποικιλοτρόπως τις επιλογές μας φίλων και ερωτικών συντρόφων θα πρέπει να μας κάνει ιδιαίτερα στοχαστικούς απέναντι στην ιδέα της «ατομικής επιλογής». Με βάση λοιπόν τα προηγούμενα, η διερεύνηση της φιλικής σχέσης και η αναζήτηση του νοήματός της θα πρέπει να λαμβάνει πάντα υπόψη τα κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια εντός των οποίων αυτή αναπτύσσεται. Απομακρυνόμενοι δηλαδή από την εικόνα της ιδανικής

φιλίας που μας κληροδότησε ο Αριστοτέλης θα πρέπει να αποδεχτούμε πως η φιλία, όπως και κάθε σχέση, σχετίζεται στενά με την ψυχοκοινωνική συγκρότηση του υποκειμένου, καθώς και με ταυτοτικές και κοινωνικές διεργασίες στα πλαίσια της καθημερινότητας. Η φιλική οντότητα παρέχει στα μέλη της την υπαγωγή σε ένα Εμείς εξιδανικευμένο και ναρκισσιστικό που περικλείει και ενισχύει τα Εγώ σύμφωνα με την ψυχοδυναμική οπτική, γεγονός που οδήγησε τον Anzieu (1975) να χαρακτηρίσει κάθε Εμείς ως «αυταπάτη». Ίσως αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι πολλές φορές είμαστε σε θέση να καλύψουμε τις ατέλειες ή τα λάθη των φίλων μας ακόμα και από τον ίδιο μας τον εαυτό, προκειμένου να προστατεύσουμε αυτό το εξιδανικευμένο Εμείς (Kaës, 1989).

Ο φίλος, εκτός από χορηγός και υποστηρικτής μιας εξιδανικευμένης ταυτότητας, είναι και ένας παράγοντας που καθορίζει σημαντικά τη δημόσια εικόνα του συντρόφου του σύμφωνα και με τη ρήση «δείξε μου το φίλο σου, να σου πω ποιος είσαι» (Goffman, 1963, Maisonneuve & Lamy, 1993). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η επιλογή φίλων επηρεάζεται πάντα από το δεδομένο αυτό εφόσον τα άτομα αναμφισβήτητα υπολογίζουν το θετικό ή τον αρνητικό αντίκτυπο που θα έχει στη δημόσια εικόνα τους η συναναστροφή τους με ένα συγκεκριμένο άτομο και η συνεπαγόμενη ταύτισή τους στα μάτια του κοινωνικού τους περίγυρου.

Μπορούμε ακόμα να αναφερθούμε στην διάσταση του φίλου ως *χορηγού* ψυχολογικών ή και υλικών αγαθών (Paine, 1969, Pagès, 1968, Maisonneuve & Lamy, 1993), αλλά και στη χρησιμότητα του φίλου ως προσιτού μοντέλου κοινωνικής σύγκρισης και αυτοαξιολόγησης σε σημαντικές διαστάσεις όπως οι αξίες, οι πεποιθήσεις και οι στάσεις (Festinger, 1950, 1954, Tesser, 1984).

6. Διαφυλικές διαφορές στη φιλία

Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις για το ότι άντρες και γυναίκες βιώνουν τη φιλία με διαφορετικό τρόπο. Σταθερά επαναλαμβανόμενο θέμα στις σχετικές έρευνες είναι ότι υπάρχει «αντρική» και «γυναικεία» φιλία: οι άντρες φίλοι αφιερώνουν τον περισσότερο κοινό χρόνο τους χρόνο σε δραστηριότητες (π.χ. αθλητικές) ενώ οι γυναίκες σε συζητήσεις γύρω από ενδοπροσωπικά ή διαπροσωπικά ζητήματα (Johnson & Aries,

1983, Rubin, 1985, Williams, 1985). Το θέμα αυτό εναρμονίζεται ενδεχομένως με ένα άλλο σταθερό εύρημα: ότι δηλαδή από την παιδική ηλικία τα αγόρια αλληλεπιδρούν σε μεγαλύτερες ομάδες και εμπλέκονται σε αθλητικές δραστηριότητες και ανταγωνιστικά παιχνίδια, ενώ τα κορίτσια αλληλεπιδρούν σε δυάδες ή τριάδες (Best, 1983, Thorne, 1993, Adler & Adler, 1998). Ωστόσο το προαναφερθέν μοτίβο δεν είναι τελείως αναντίρρητο εφόσον υπάρχουν και έρευνες που δείχνουν ότι και οι γυναίκες εμπλέκονται συχνά σε δραστηριότητες «αντρικού τύπου» με τις φίλες τους αλλά και ότι και οι άντρες επενδύουν πολύ χρόνο σε συζητήσεις με τους δικούς τους φίλους (Walker, 1994, Duck & Wright, 1993). Επιπλέον υπάρχουν κάποια δεδομένα διαπολιτισμικών ερευνών που αναιρούν την προαναφερθείσα διάκριση, γεγονός που μάλλον διαψεύδει τις λογικές βιολογικού ντετερμινισμού όσον αφορά τις διαφυλικές διαφορές των φιλικών σχέσεων (Berman κ.ά., 1988). Σχετικά, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και ευρήματα που δείχνουν πως οι άντρες στις δυτικές κοινωνίες εμπλέκονται πολύ περισσότερο σε οικείες προσωπικές συζητήσεις όταν αλληλεπιδρούν με γυναίκες-φίλες παρά με άντρες-φίλους (Fehr, 1996). Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ως μια απόδειξη πως η μειωμένη επικοινωνία μέσω οικείων συζητήσεων στους άντρες έχει να κάνει μάλλον με «πιέσεις» μιας κουλτούρας που θα ήθελε τους άνδρες να υπακούουν σε κάποια συγκεκριμένα πρότυπα ως προς τη βίωση και την έκφραση των συναισθημάτων τους: η αποκάλυψη, δηλαδή, των συναισθημάτων και των ενδοατομικών προβληματισμών μεταξύ αντρών συχνά αξιολογείται ως ένα μη «αρρενωπό» χαρακτηριστικό. Αυτό μάλλον επιβεβαιώνεται από το ερευνητικό εύρημα ότι - στις δυτικού τύπου κοινωνίες - από την παιδική ηλικία έως την ενηλικότητα οι γυναίκες-φίλες εκφράζουν πολύ μεγαλύτερη σωματική οικειότητα από τους άντρες-φίλους (Thorne & Luria, 1986, Hays, 1985). Η Fehr (1996) επιχειρώντας να επεξηγήσει το φαινόμενο της μειωμένης - σε σχέση με τις γυναίκες - αντρικής οικειότητας στις ομόφυλες φιλικές σχέσεις, παρέθεσε διάφορες εναλλακτικές ερμηνείες όπως:

- Οι άντρες εκφράζουν μεγάλη οικειότητα αλλά μόνο στους στενούς τους φίλους.
- Οι άντρες εκφράζουν ή/και ορίζουν την οικειότητά με τρόπους διαφορετικούς από τις γυναίκες.
- Οι άντρες δεν εκφράζουν οικειότητα εφόσον οι σχετικοί κοινωνικοπολιτισμικοί κανόνες δεν είναι επιτρεπτικοί.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει και μια άλλη, αντίστροφη πλευρά του θέματος της γυναικείας οικειότητας. Έχει βρεθεί πως στην παιδική και εφηβική ηλικία η «σχεσιακή επιθετικότητα» (relational aggression), δηλαδή η χρήση πρακτικών που στοχεύουν στην πρόκληση συναισθηματικής βλάβης σε ένα άτομο (κοινωνικός εξοστρακισμός, χειραγώγηση του άλλου στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, διάδοση αρνητικών φημών κ.ο.κ.) εμφανίζεται τέσσερις φορές περισσότερο στις διαπροσωπικές σχέσεις των κοριτσιών (Crick & Bigbee, 1998, French et al., 2002).

Συνοψίζοντας, το θέμα των διαφυλικών διαφορών στο νόημα και στις πρακτικές των φιλικών σχέσεων παραμένει ανοιχτό για βαθύτερη διερεύνηση εφόσον συχνά τα αποτελέσματα διάφορων ερευνών παρουσιάζουν αντιφάσεις (Fehr, 1996). Επιπλέον, το γεγονός ότι κάποιες διαφυλικές διαφορές στις φιλικές σχέσεις των δυτικών κοινωνιών δεν απαντώνται με την ίδια μορφή σε άλλα κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα υποδηλώνει ότι οι διαφορές αυτές οφείλονται ενδεχομένως στις γενικότερες διαφοροποιήσεις των ψυχοκοινωνικών ρόλων (ασυνείδητων ή/και συνειδητών) των δύο φύλων.

7. Ετερόφυλη φιλία

Λίγα είναι τα διαθέσιμα ερευνητικά δεδομένα σχετικά με το θέμα της φιλίας μεταξύ γυναικών και αντρών και αυτά δημιουργήθηκαν μετά τη δεκαετία του 80 (Reeder, 2000). Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι παλαιότερα κάθε ετερόφυλη σχέση επενδυόταν αυτόματα με μια κοινωνική προσδοκία ερωτισμού ή/και σύναψης σεξουαλικής σχέσης. Η ετερόφυλη φιλία ως σχέση αποτελεί αντικείμενο ενδοατομικών και διατομικών προβληματισμών από την παιδική ηλικία. Αν και στο νηπιαγωγείο συναντάμε αρκετά συχνά ετερόφυλες φιλίες κάτι τέτοιο σπάνια συμβαίνει στο δημοτικό όπου η κοινωνική διαφοροποίηση των δυο φύλων είναι κανόνας (Best, 1983, Adler & Adler, 1998, Corsaro, 1999, Χαλάτσης, 2004). Αυτό μπορεί να οφείλεται στην κοινωνική ενθάρρυνση της αλληλεπίδρασης με άτομα του ίδιου φύλου (Rose, 1985). Μπορεί, επίσης, να οφείλεται στα διαφορετικά στυλ αλληλεπίδρασης κοριτσιών και αγοριών. Ο Gottman (1994), για παράδειγμα, έδειξε ότι τα αγόρια, στις μεταξύ τους σχέσεις, οδηγούν συχνά την αλληλεπίδραση σε αδιέξοδο μέσα από διαφωνίες, κομπασμούς και απειλές, ενώ τα κορίτσια, αντίστοιχα, διατηρούν την αλληλεπίδραση μέσα από την συνεχή έκφραση συμφωνίας και υποστήριξης. Επιπλέον, ας θυμηθούμε την προαναφερθείσα τάση των αγοριών για αλληλεπίδραση σε μεγαλύτερες ομάδες και των κοριτσιών για αλληλεπίδραση σε μικρότερες (βλ. § 6), για να εξηγήσουμε τον κοινωνικό διαχωρισμό των φύλων στην παιδική ηλικία. Φαίνεται ότι ο διαχωρισμός αυτός, καθώς βοηθά το παιδί να καθορίσει «ποιο είναι» και «πώς συμπεριφέρεται απέναντι στα παιδιά του αντίθετου φύλου», είναι πολύ σημαντικός για την ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου (Maccoby & Jacklin, 1974). Σε αυτή τη διαδικασία έχει δειχθεί ότι η κανονιστική επιρροή των ομόφυλων συνομηλίκων για συμμόρφωση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο (Maccoby & Jacklin, ό.π., Brown, 2000).

Τα τελευταία χρόνια, σε κοινωνικό και ερευνητικό επίπεδο, παράλληλα με την αποδοχή της ύπαρξης ετερόφυλης φιλίας, άρχισε να γίνεται αποδεκτό και το ενδεχόμενο ότι μέσα σε μια τέτοια σχέση υπάρχει χώρος και για σεξουαλική επιθυμία ή/και ερωτισμό (O' Meara, 1989). Σε μια σχετική έρευνα 64% των αντρών και 44% των γυναικών αποδέχονται το παραπάνω ενδεχόμενο (Sapadin, 1988) αν και λιγότερα από τα μισά από τα άτομα αυτά αναφέρουν πως αυτό ισχύει σε κάποια από τις ετε-

ρόφυλες φιλικές τους σχέσεις (Monsour κ.ά., 1994). Ευρήματα όπως τα παραπάνω δείχνουν ότι στη ετερόφυλη φιλία η προβληματική της σεξουαλικότητας και του ερωτισμού είναι εντονότερη στους άντρες. Όπως σημειώνει ο Maisonneuve (2001, σ. 106) οι άντρες παρουσιάζουν μια αμφιθυμία απέναντι στις γυναίκες φίλες τους «λες και η εικόνα της γυναίκας ταλαντεύεται ακόμα ανάμεσα στο σεξουαλικό αντικείμενο και τον κοινωνικό σύντροφο». Σύμφωνα με τον Rubin (1985), επειδή η ετερόφυλη φιλική σχέση προσφέρει στους άντρες μεγαλύτερα επίπεδα οικειότητας αλλά και σωματικής επαφής απ' ό,τι η ομόφυλη, είναι πιθανόν ότι οι άντρες συχνά παρερμηνεύουν αυτά τα στοιχεία ως ενδείξεις σεξουαλικής έλξης και θέληση σύναψης ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης. Σχετικά, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι κοινωνικά το πρότυπο αρρενωπότητας του *αντρικού ρόλου* απαιτεί επίδειξη αμεσότερης και εντονότερης διεκδίκησης του σεξουαλικού παράγοντα στα πλαίσια των διαφυλικών σχέσεων (βλ. σχετική συζήτηση και στα *Ευρήματα*).

Ωστόσο, αν και η ερωτική-σεξουαλική έλξη θεωρείται ένας *εν δυνάμει* παράγοντας στη διαφυλική φιλία, πολλοί άντρες (40%) και γυναίκες (20%) δηλώνουν ότι αποφεύγουν την εκδήλωσή της θεωρώντας ότι θα απειλούσε τη συνέχιση της φιλικής τους σχέσης (Bell, 1981b). Σχετικά ο Rubin (1985) επεσήμανε ότι τέτοιοι φόβοι προκύπτουν διότι οι πολιτισμικοί κανόνες υπονοούν εμμέσως πλην σαφώς ότι η σεξουαλική σχέση εμπεριέχει συναισθηματική εμπλοκή και συναισθήματα και πρακτικές *κτητικότητα*. Το σίγουρο πάντως είναι πως όποτε μέσα στα πλαίσια της διαφυλικής φιλίας ενυπάρχει ερωτική-σεξουαλική έλξη, με το πέρασμα του χρόνου αυτή τείνει να μειώνεται (μάλλον καθώς ο άλλος μέσα από τη συνύπαρξη «απομυθοποιείται» και «αποεπενδύεται» ως πιθανός ερωτικός σύντροφος⁴ - βλ. Reeder, 2000).

Συνοψίζοντας, θα αναφερθούμε στα κύρια θέματα που περιγράφουν την προβληματική της διαφυλικής φιλίας (O'Meara, 1989, Fehr, 1996).

- Οι άνθρωποι, στις δυτικές κοινωνίες τουλάχιστον, κοινωνικοποιούνται στο να αντιμετωπίζουν τα άτομα του αντίθετου φύλου περισσότερο ως ερωτικούς-σεξουαλικούς συντρόφους παρά ως φιλικούς. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα μια σύγχυση όσον αφορά τις ετερόφυλες φιλίες εφόσον άλλοτε ένα μέλος της σχέσης κι άλλοτε

⁴ Σχετικά με το ζήτημα αυτό, στην § 4. 1. των *Ευρημάτων* διαπιστώνουμε ότι η συνύπαρξη μπορεί να οδηγεί και σε μια αφύπνιση της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης.

άτομα του κοινωνικού περιγυρου «παρεξηγούν» την ουσία της παρερμηνεύοντάς την και αντιμετωπίζοντάς την ως ερωτική ή/και σεξουαλική.

- Με δεδομένη τη σχετικά πρόσφατη αποδοχή της «κοινωνικής νομιμότητας» των ετερόφυλων (και γενικά ίσως των διαφυλικών) φιλικών σχέσεων τα μέλη μιας τέτοιας σχέσης καλούνται να δίνουν εξηγήσεις στον κοινωνικό και φιλικό τους περίγυρο σχετικά με αυτή, πολύ περισσότερο από ό,τι για κάθε άλλο είδος σχέσης. Επιπρόσθετα, άτομα τα οποία είναι παντρεμένα αντιμετωπίζουν επιπλέον προβλήματα στο να βιώσουν και διατηρήσουν μια φιλική σχέση με άτομα του αντίθετου φύλου εφόσον οι σύζυγοί τους ενδέχεται να παρερμηνεύουν τη σχέση αυτή ως ερωτική-σεξουαλική.

- Η σεξουαλική ένταση είναι ένας *εν δυνάμει* παράγοντας στα πλαίσια της ετερόφυλης φιλίας. Οι άντρες τείνουν να εκφράζουν τη σεξουαλική αυτή πλευρά περισσότερο από τις γυναίκες. Η εμπλοκή του σεξουαλικού παράγοντα σε μια ετερόφυλη φιλία δημιουργεί συχνά εντάσεις στη σχέση καθώς τα άτομα πρέπει να διαπραγματευτούν το κατά πόσο το σεξ μετατρέπει την υφή της σχέσης από φιλική σε ερωτική-σεξουαλική ή όχι.

8. Σύνοψη

Αν οι αναφορές στις κοινωνικές λειτουργίες της φιλίας (βλ. § 5) αφήνουν υπαινιγμούς σχετικά με την ωφελιμιστική διάσταση της φιλίας, εμείς θα παραπέμψουμε, υιοθετώντας μια πιο αισιόδοξη οπτική, στην προαναφερθείσα διάκρισή μας ανάμεσα στον ωφελιμισμό και στην αναζήτηση της ισορροπίας προτείνοντας ότι αυτή η τελευταία συνδέεται όχι με μια αδίστακτη εγωκεντρική διάσταση αλλά με μια ανάγκη προστασίας του Εγώ καθώς και της φιλικής οντότητας του Εμείς. Συνεπώς η φιλία πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μια σχέση η οποία δεν λειτουργεί με τις ίδιες αντιστοιχίες όπως μια στενή συγγενική σχέση. Δηλαδή, χάνει τη λειτουργικότητά της όταν αντιμετωπίζεται ως *δεδομένη* και ουσιαστικά απαιτεί διαρκή επανορισμό και επιβεβαίωση μέσα από συναισθηματική επένδυση, αλλά και συμβολικές *ανταλλαγές* λιγότερο ή περισσότερο τελετουργικού χαρακτήρα. Είναι αυτός ο τελετουργικός χαρακτήρας που

αναιρεί ή έστω εξορκίζει την όποια ωφελιμιστική υπερβολή του δούναι και λαβείν στις φιλικές σχέσεις και συγχρόνως λειτουργεί ως το διαρκές διαμεσολαβητικό εργαλείο αναζήτησης της τόσο επιθυμητής και αναγκαίας ισορροπίας.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας τα παραπάνω υπόψη και επιστρέφοντας στο ευρύτερο θέμα που μας ενδιαφέρει, δηλαδή τις σχέσεις αντρών-γυναικών, επανατίθεται ο προβληματισμός αφενός εάν υφίσταται μια κρίση στις σχέσεις αντρών και γυναικών και αφετέρου εάν γίνεται φανερή κάποια διάθεση και προσπάθεια από τις δυο αυτές πλευρές να αναπροσδιορίσουν τις σχέσεις τους με το άλλο φύλο. Σχετικά, η μελέτη της ετερόφυλης φιλίας φαίνεται να είναι ένα δυνάμει εργαλείο εξέτασης των παραπάνω προβληματισμών εφόσον επιτρέπει την προσέγγιση *της ετερόφυλης περιπέτειας* μέσω μιας σχέσης διαφορετικά «φορτισμένης» σε επίπεδο συναισθημάτων από τη σχέση ζευγαριού ή από την (όποια) ερωτική-σεξουαλική σχέση. Τίθενται λοιπόν δυο βασικά ερωτήματα: Ποιος είναι ο ρόλος της ετερόφυλης φιλίας στη διαδικασία διαπραγμάτευσης των ρόλων των δύο φύλων στον παρόντα ελληνικό χωροχρόνο και πώς η φιλία αντρών και γυναικών, ως μια αναδυόμενη νέου τύπου ετερόφυλη σχέση, επηρεάζεται από τις προϋπάρχουσες αλλά και διαρκώς διαμορφούμενες αναπαραστάσεις και πρακτικές των διαφυλικών σχέσεων συνολικά.

Η ερευνητική προσέγγιση της ετερόφυλης φιλίας *per se* οδηγεί αναπόφευκτα σε μια οπτική σύγκρισης της με την ομόφυλη φιλία για την οποία γνωρίζουμε περισσότερα. Η μελέτη της ετερόφυλης φιλικής σχέσης, ως ουδέτερου τόπου συνάντησης των δύο φύλων, επιτρέπει να εξετάσουμε πόσο ίδια και πόσο διαφορετικά λειτουργούν τα νοήματα και οι πρακτικές φιλίας ανάμεσα σε ομόφυλους και ετερόφυλους. Επίσης, σε τι αισθάνονται όμοιοι και σε τι διαφορετικοί άντρες και γυναίκες; Τι είδους θέματα διαπραγματεύονται, με ποιες διαδικασίες και πώς αυτά σχετίζονται με την ευρύτερη και διαχρονική αναπαράσταση των διαφυλικών σχέσεων; Είναι τελικά η ετερόφυλη φιλία ένας τόπος και τρόπος εξάσκησης σε περισσότερο ισότιμες διαφυλικές σχέσεις; Είναι μια ευκαιρία συνάντησης του *ετερόφυλου άλλου* σε μια νέα διάσταση που θα οδηγήσει στη βαθύτερη γνώση του και συνεπώς σε νέου τύπου σχέσεις ζευγαριού; Επιπλέον, ποιες είναι οι κοινωνικές λειτουργίες της ετερόφυλης φιλίας και σε τι επίπεδα εκφράζονται στο κοινωνικοϊστορικό εδώ και τώρα; Τέλος - θεωρώντας δεδομένη την αλληλεπίδραση του ενδοατομικού, του διατομικού και του κοινωνικού παράγοντα - ποιος είναι ο τρόπος και το αποτέλεσμα της επιρροής του κοινωνικού

πλαισίου στις αναπαραστάσεις και πρακτικές αυτής της συγκεκριμένης διαφυλικής σχέσης;

Για να προσεγγίσουμε ερευνητικά τις παραπάνω προβληματικές επιλέξαμε να εστιάσουμε στις αναπαραστάσεις και πρακτικές αντρών και γυναικών γύρω από την ετερόφυλη φιλία, να εξετάσουμε τις ομοιότητες και διαφορές τους καθώς και να συγκρίνουμε με τις αντίστοιχες αναπαραστάσεις και πρακτικές της ομόφυλης φιλίας. Για το σκοπό αυτό ορίσαμε τους εξής άξονες προσέγγισης:

α) Πώς άντρες και γυναίκες βιώνουν τη μεταξύ τους φιλία και πώς αυτή σχετίζεται με τις αναπαραστάσεις τους περί σχέσεων μεταξύ αντρών και γυναικών γενικότερα.

β) Πώς άντρες και γυναίκες κατανοούν (αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και ερμηνεύουν) τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας και πώς τις συνδέουν με τις ευρύτερες αναπαραστάσεις για το άλλο φύλο.

γ) Ποιος είναι ο ρόλος της σεξουαλικότητας στη ετερόφυλη φιλική σχέση και πώς την διαχειρίζονται τα δυο μέλη της.

δ) Ποιος ο ρόλος και η επιρροή του στενού ή του ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου στην όλη διαδικασία.

Τα ευρήματα που ακολουθούν προέκυψαν από την ανάλυση του απομαγνητοφωνημένου υλικού που συλλέχθηκε από 33 ερευνητικές συνεντεύξεις βάθους με άνδρες και γυναίκες στο ηλικιακό φάσμα από 25 έως 55 ετών. Η αναλυτική μεθοδολογία του ερευνητικού προγράμματος, καθώς επίσης και τα κριτήρια επιλογής των συμμετεχόντων έχουν παρουσιαστεί λεπτομερώς και τεκμηριώνονται στο 1^ο Παραδοτέο⁵. Ο οδηγός συνέντευξης που καθοδήγησε τη συλλογή των στοιχείων περί ετερόφυλης φιλίας, παρουσιάζεται αναλυτικά στο Παράρτημα I και το προφίλ των συμμετεχόντων στο Παράρτημα II.

⁵ Βλ. Ντάβου, Μπ., Κορίζη, Σ., Τασιοπούλου, Τζ., Χρηστάκης, Ν. *Αναπαραστάσεις ανδρών και γυναικών για τη σχέση τους με το άλλο φύλο: Εικόνες του συναισθήματος και της σεξουαλικότητας: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση*, Ιούνιος, 2004, σσ. 4-9.

B. Ευρήματα

1. Άντρες και γυναίκες: δύο διαφορετικοί κόσμοι τους οποίους συνδέει η ερωτική-σεξουαλική έλξη

Όταν τα υποκείμενά μας αναφέρονται στους «άντρες» και στις «γυναίκες», τους αποδίδουν χαρακτηριστικά αντλούμενα από τις συλλογικές αναπαραστάσεις που απαντούν στα ερωτήματα του τι «είναι», πώς αισθάνεται και συμπεριφέρεται, τι επιδιώκει κ.λ.π.... ο (υποτιθέμενος) «μέσος άντρας» και η (υποτιθέμενη) «μέση γυναίκα». Οι αναπαραστάσεις αυτές, που χαρακτηρίζουν μία κοινωνία και τα διάφορα κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα στο εσωτερικό της, δεν γίνονται αντιληπτές από το κάθε άτομο με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Το κάθε άτομο τις επεξεργάζεται διαφορετικά, σε συνάρτηση με τις ιδέες του και τις αξίες του, τα βιώματά του, την επικοινωνία του με τους άλλους κ.λ.π., έτσι ώστε να διαμορφώνει τελικά τη δική του «ατομική κοσμοθεωρία». Αυτό που έχουμε εδώ μέσω των συνεντεύξεων είναι θραύσματα αυτών των ατομικών κοσμοθεωριών, από τα οποία προσπαθούμε να αφαιρέσουμε το ιδιαίτερο και προσωπικό στοιχείο που χαρακτηρίζει την ατομική περίπτωση και να τα ανασυνθέσουμε σε ένα «σύστημα» αναπαραστάσεων, έτσι ώστε να έχουμε μία κατά το δυνατόν πληρέστερη και συνεκτική εικόνα των σχετικών *συλλογικών* κοσμοθεωριών (αναπαραστάσεων), δηλαδή αυτών που ισχύουν στο δικό μας χρωχρόνο.

Από το λόγο των υποκειμένων προκύπτει ότι, τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο, το οποίο αντιστοιχεί στην αναφορά στις γενικές κατηγορίες «άντρες» και «γυναίκες», αυτοί αντιλαμβάνονται αλλήλους, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ως «διαφορετικούς κόσμους». Φυσικά κάτι τέτοιο δεν μας εκπλήσσει: για κάθε ομαλά κοινωνικοποιημένο σύγχρονο άνθρωπο, και ανεξαρτήτως βιωμάτων και ιδεολογίας, η διάκριση άντρας-γυναίκα αποτελεί πρωταρχικό και καθημερινό στοιχείο της «οργάνωσης» του φυσικού και κοινωνικού κόσμου, θεμελιώδες πρίσμα μέσα από το οποίο μπορεί να νοηματοδοτήσει τα περί αυτόν δρώμενα και την προσωπική εμπλοκή του σ' αυτά.

Η διαφορά ως προς το γένος παραπέμπει σε ένα ευρύτατο φάσμα διαφορετικότητων (π.χ. γλώσσα, κίνηση, πρακτικές, ενδιαφέροντα, πεπρωμένο), και μάλλον δεν ανάγεται σε μια απλή βιολογική διαφορά αρσενικού-θηλυκού, όσο κι αν αυτή η διαφορά αποτελεί τον κύριο άξονα που «κινητοποιεί» και «νοηματοδοτεί» σχεδόν όλες τις υπόλοιπες – βλ. π.χ. Héritier, 1996, La Cecla, 2000). Ωστόσο είτε αρκестούμε στη βιολογική άποψη, είτε δεχτούμε κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που θεωρούν τις διαφορές των φύλων ως κοινωνικές κατασκευές, είτε στηριχτούμε σε ψυχοδυναμικές απόψεις που εστιάζουν στις διαφορετικές διαδικασίες ταύτισης των αρσενικών και θηλυκών βρεφών με την μητέρα, βέβαιο είναι ότι το δίπολο αρσενικό-θηλυκό αρχικά παραπέμπει σε δύο διαφορετικούς κόσμους. Κάθε «κόσμος» περιλαμβάνει διαφορετικά είδη βίωσης της καθημερινότητας, διαφορετικά ενδιαφέροντα, δραστηριότητες και τρόπους έκφρασης των συναισθημάτων και βέβαια διαφορετικούς κώδικες επικοινωνίας, στυλ επαφής και σχετίζεσθαι και τρόπους να διαπραγματεύεται τη συνύπαρξη με τον ετερόφυλο άλλο. Στα αποσπάσματα που ακολουθούν βλέπουμε την απόσταση που χωρίζει αυτούς τους δύο κόσμους, το διαφορετικό στυλ του καθενός. Παρατηρούμε επίσης ότι οι έννοιες μέσω των οποίων οι διαφορές άντρα-γυναίκας είτε ερμηνεύονται είτε εικονογραφούνται στηρίζονται κυρίως σε βιολογικού τύπου στοιχεία («μητρότητα», «γονιδιακή μαλακία», «δεξιός εγκέφαλος» κ.λ.π.). Δεν απουσιάζουν πιο κοινωνικού ή ψυχοκοινωνικού τύπου στοιχεία («ρόλος»), αλλά τα βιολογικά φαίνεται ότι είναι πιο ορατά, πιο άμεσα «προσεγγίσιμα» και «προσβάσιμα» από τα υποκείμενα, ίσως και τα πιο «ουδέτερα». Σε σχέση με αυτή την «ουδετερότητα», να παρατηρήσουμε εδώ ότι με την αναγωγή σε αιτιολογίες βιολογικού τύπου οι διαφορές «φυσικοποιούνται» και κάποιες αιτίες αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων αμβλύνονται, πράγμα που σε πρώτο βαθμό θα μπορούσε να εξυπηρετεί τη σχεσιακή ειρήνη (συγκαλύπτοντας άλλοτε σχέσεις εξουσίας και άλλοτε σχέσεις ανταγωνισμού).

Να παρατηρήσουμε επίσης ότι η στερεοτυπία δεν προϋποθέτει ούτε και συνεπάγεται ιδιαίτερα οξυμένη αξιολογική ιεράρχηση – τουλάχιστον στο επίπεδο του έκδηλου λόγου που έχουμε συλλέξει εδώ. Τα υποκείμενα αναφέρονται σε «άλλο κόσμο», όχι όμως κατ' ανάγκην σε κόσμο χειρότερο ή κατώτερο (σε πείσμα όσων ταυτίζουν απόλυτα στερεοτυπία και ρατσισμό ή φυλετισμό). Δεν αποκλείεται μάλιστα ο «άλλος κόσμος» να είναι και «καλύτερος κόσμος» σε ορισμένα θέματα (π.χ. βλέπουμε στο δεύτερο απόσπασμα που ακολουθεί τον Τόλη να λέει ότι η γυναίκα είναι «επικοινωνι-

ακά καλύτερη» - αντίστοιχα θα δούμε (π.χ. στην § 2. 2., στην § 3. 1. και στην § 3. 2. 2.) να εκθειάζονται τα χαρακτηριστικά της φιλίας μεταξύ ατόμων του άλλου φύλου και να αναζητούνται οι ετερόφυλες φιλικές συναναστροφές).

«Θέλω να πω ότι το πρώτο πράγμα που χρειάζεται να έχεις, είναι τη διάθεση να καταλάβεις ότι μιλάς όχι απλώς για ένα άλλο πρόσωπο του ιδίου φύλου, δηλαδή ότι δεδομένα σας αρέσουν η πίτσα, η μπάλα και μία σειρά από άλλα πράγματα. Δηλαδή ακόμα και οι άντρες που αποτελούν εξαίρεση ρε παιδί μου στη λατρεία του ποδοσφαίρου, μέσα τους υπάρχει ένα είδος γονιδιακής μαλακίας με το ζήτημα που τελικά σου παίρνει απλώς πολύ λιγότερο χρόνο για να καταλάβεις τι είναι αυτό το παιχνίδι και πώς παίζεται. Δεν είναι μόνο το ότι είναι γοητευτικό, δεν είναι μόνο το ότι είναι αναπαράσταση μάχης, δεν είναι μόνο το ότι υπάρχει συμβολικός νικητής και μπλα μπλα, υπάρχει μέσα σου αυτό το πράγμα που λέει ότι η μπάλα είναι κάτι το οποίο είναι πιο κοντά σε σένα απ' ό,τι στην άλλη. Έτσι; Άρα λοιπόν μία σειρά από πράγματα τα οποία είναι δεδομένα πρέπει να ξαναϊδωθούν από την αρχή» (Τάκης, 38)

«Συναισθηματικά, ακόμα και στην επικοινωνία που θεωρώ εγώ ακρογωνιαίο λίθο της φιλίας, η γυναίκα είναι καλύτερη επικοινωνιακά από τον άντρα. Ή έστω ας πούμε ο μέσος όρος είναι πιο δεξιά στην κλίμακα [...] Δηλαδή χρησιμοποιούν το δεξιό εγκέφαλο πιο πολύ από τους άντρες, πράγμα που εμένα μ' αρέσει και γι αυτό θεωρώ ότι η γυναίκα έχει πιο πολλά να προσφέρει σε αυτό το επίπεδο από έναν μέσο άντρα.» (Αποστόλης,36)

«Απλά θεωρώ ότι οι γυναίκες είμαστε πιο πονηρές. Πιο... δηλαδή θα το επεξεργαστούμε πάρα πολύ ένα θέμα ή μια κουβέντα για να την πούμε. Δεν είμαστε τόσο άμεσες. Τουλάχιστον αυτό έχω δει εγώ.» (Σταυρούλα, 29)

«Διαφέρουμε από τον άντρα. Ένας άλλος ρόλος, ένας άλλος τρόπος αντίληψης του κόσμου. Ακόμα δηλαδή και η μητρότητα, το πώς οι γυναίκες βιώνουν αυτή τη σχέση, ακόμα κι αυτό δεν μπορείς να το μοιραστείς με

άντρα. Ο κοινωνικός τους ρόλος, η ταυτότητά τους σαν φύλο είναι ένας περιορισμός.» (Βάλια, 49)

Καθώς άντρες και γυναίκες εμφανίζονται να είναι δέσμιοι ενός (καταρχήν και εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως) βιολογικού πεπρωμένου, η αναπαράσταση του θεμελιώδους τρόπου με τον οποίο μπορούν να σχετιστούν δεν θα μπορούσε παρά να περιλαμβάνει μια εξίσου «φυσική» δύναμη ικανή να τους συνδέσει, την ερωτική-σεξουαλική έλξη⁶. Αυτούσια και αδιαμεσολάβητη έκφραση της βιολογικής τους ύπαρξης και «δύναμη της φύσης», πυροδοτούμενη με την απλή συμπαρουσία άντρα-γυναίκας, η ερωτική-σεξουαλική έλξη, με ό,τι αυτή εμπεριέχει και συνεπάγεται στο επίπεδο της ανταλλαγής αγάπης και τρυφερότητας (ας μην το ξεχνάμε), εμφανίζεται να είναι η μόνη δύναμη που είναι αρκετά ισχυρή στο να γεφυρώσει τις (επίσης βασιζόμενες στη φύση και άρα μεγάλες) διαφορές που τους χωρίζουν. Είναι ενδιαφέρον ότι με τον τρόπο αυτό ερμηνεύονται οι μόνιμες και αναλλοίωτες περιπέτειες της μεταξύ τους συνύπαρξης τόσο σε βιολογικό-αναπαραγωγικό επίπεδο όσο και σε «μεταφυσικό»: είναι μια δύναμη που τους ξεπερνάει, στην οποία δεν μπορούν να αντισταθούν, όσα προβλήματα κι αν η σεξουαλικότητα, ο έρωτας, η αναζήτηση της αγάπης κ.λ.π. δημιουργούν στον καθένα χωριστά, αλλά και στους δύο ταυτόχρονα. Είναι λοιπόν η ίδια η φύση που αναπόφευκτα διαφοροποιεί αλλά και ενώνει τα δύο φύλα με μια ανυπέρβλητη ορμή που σκοπό έχει τη διαιώνισή της, όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Σοπενάουερ (1962)⁷.

Δύο παρατηρήσεις. Αφενός πρέπει να πούμε ότι οι συνεντεύξεις δεν μας επέτρεψαν να διαχωρίσουμε το «ερωτικό» από το «σεξουαλικό» στοιχείο (βλ. § 4). Μπορούμε απλά να θεωρήσουμε ότι στα πλαίσια των αναπαραστάσεων που μας ενδιαφέρουν η ερωτική έλξη απαιτεί (και συμβαδίζει απόλυτα με) ένα βιολογικό έρεισμα (τη σεξουαλικότητα ως «ανάγκη»)⁸ και ότι ο «αυλικού τύπου», απόλυτα εξαυλωμένος, μετουσιωμένος και ιδανικός έρωτας δεν τίθεται εδώ. Από την άλλη να θυμίσουμε ότι υπάρχει παραδοσιακά μια μορφή στενής, συνεργατικής, οικείας, τρυφερής κ.λ.π.

⁶ Με την έννοια αυτή, και όπως θα δούμε και στη συνέχεια (κυρίως § 4), η έλξη, όπως εμφανίζεται εδώ, θα μπορούσε να αποτελεί έκφραση αυτής της διάχυτης «υποχρέωσης σεξουαλικότητας» που ταλανίζει το σύγχρονο (θεωρούμενο και «απελευθερωμένο» σεξουαλικά) άνθρωπο, ανεξαρτήτως ηλικίας, κατάστασης υγείας ή οικογενειακής κατάστασης (βλ. π.χ. Bozon, 2004).

⁷ Αναφορικά με το ρόλο της έλξης στη δυνατότητα ύπαρξης και στο πεπρωμένο της ετερόφυλης φιλίας βλ. κυρίως § 4.

⁸ Για τη θεωρητική διάσταση αυτής της διάκρισης βλ. αναλυτικότερα το 1^ο Παραδοτέο σσ. 30-43.

σχέσης μεταξύ άντρα και γυναίκα που δεν είναι ούτε αποκλειστικά φιλική ούτε αποκλειστικά ερωτική: αυτή του ζευγαριού που «τα πάει καλά» (ανεξαρτήτως αναφοράς στη μεταξύ τους «καλή» σεξουαλική σχέση), του ζευγαριού που περιλαμβάνει τη «συντροφικότητα» (και άρα κάποια μορφή «φιλίας»). Σ' αυτή την περίπτωση όμως υπάρχει ήδη ένα άλλο πλαίσιο όπου αναπτύχθηκε αυτή η φιλία-συντροφικότητα (ο γάμος, ή, χωρίς αυτόν, το ζευγάρι με ή χωρίς συμβίωση). Εμάς σ' αυτή την έρευνα μας ενδιαφέρει αποκλειστικά το πώς έχει βιωθεί (αν έχει) και το πώς αναπαρίσταται η φιλία μεταξύ αντρών και γυναικών που έχει συναφθεί και εξελιχθεί εκτός ήδη θεσμικά υπάρχοντος ζευγαριού (ενίοτε και ως πιθανή μετεξέλιξή του). Μένουμε λοιπόν προς το παρόν στο ότι το να μιλήσουμε για ετερόφυλη φιλία συνεπάγεται για τα υποκείμενα την «απομάκρυνση» από τη σχέση ζευγαριού, που αποτελεί τρόπον τινά και το κύριο μοντέλο διαφυλικής σχέσης, καθώς μάλιστα τίθεται το ζήτημα της διαχείρισης του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου που πάντα υπάρχει μεταξύ άντρα και γυναίκας.

2. «Αντρικό» και «γυναικείο» μοντέλο φιλίας

2. 1. Το πρωτοτυπικό μοντέλο φιλίας συνδέει ομόφυλα άτομα και έχει άλλα χαρακτηριστικά για την «αντρική» και άλλα για τη «γυναικεία» φιλία.

Η δυνατότητα πραγμάτωσης της ετερόφυλης φιλίας απαιτεί εκ μέρους των υποκειμένων μια ακόμα «απομάκρυνση», τη φορά αυτή από το πρωτοτυπικό μοντέλο φιλίας που αποτελεί η ομόφυλη φιλία.

Είδαμε ότι άντρες και γυναίκες αποτελούν διαφορετικούς μεταξύ τους κόσμους. Στο εσωτερικό του κάθε κόσμου, όπως εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε, βασιλεύει η ομοιότητα: οι άντρες μοιάζουν μεταξύ τους και οι γυναίκες επίσης.

Η ταυτότητα του φύλου, βασική συνιστώσα της προσωπικής οντότητας, απαιτεί στα πρώτα στάδια δόμησής της, στην παιδική ηλικία, αυτήν την ταύτιση με τον «όμοιο». Οι ομόφυλοι συνομήλικοι σχηματοποιούν το αυτοαντιληπτικό μας σύστημα. Αντανακλούν την εικόνα μας ως κάτοπτρα, την ενισχύουν μέσα από την επιβεβαίωσή μας, οριοθετούν το «εμείς» μέσα από τη διαφοροποίηση από τους ετερόφυλους άλ-

λους⁹ ενώ συγχρόνως αποτελούν τον κύριο φορέα προσπολιτισμού (αφομοίωσης της κουλτούρας). Λογικά επάγεται ότι η επικοινωνία και η οικειότητα (κύρια χαρακτηριστικά της φιλίας) προκύπτουν πάντα ευκολότερα μεταξύ ομοίων, οπότε και η εικόνα που θα πάρουμε για τη φιλία δεν είναι άλλη από αυτή της ομόφυλης. Μολονότι από την εφηβική ηλικία αυτή η «προσήλωση» στην ομόφυλη φιλία υποχωρεί, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το αρχικό πρότυπο της φιλίας έχει κυρίως ομόφυλο προσανατολισμό.

Οι δυνατότητες λοιπόν σύναψης και διατήρησης φιλικής σχέσης, αλλά και οι ίδιες οι πρακτικές της φιλίας, αναπαριστούνται στο νου των υποκειμένων ως διαφορετικές ανάμεσα στους δύο κόσμους και όμοιες στο εσωτερικό του κάθε κόσμου. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι καθώς η φιλία δεν έχει μόνο συναισθηματικές όψεις, αλλά και επικοινωνιακές-κοινωνικοποιητικές, μέσω αυτής τα χαρακτηριστικά του κάθε κόσμου αναπαράγονται και προάγονται («ανακυκλώνονται» τρόπον τινά) στο εσωτερικό του. Ομοιότητα και έλξη βρίσκονται λοιπόν σε σχέση αλληλοενδυνάμωσης: η έλξη παράγει ομοιότητα και η ομοιότητα συνεπάγεται έλξη μεταξύ ομοίων, αυξάνοντας τις δυνατότητες σύναψης φιλικών σχέσεων μεταξύ τους. Αποτέλεσμα της ενδυνάμωσης των ομοιοτήτων, αλλά και της ευκολότερης επικοινωνίας (συναισθηματικής και πρακτικής-λειτουργικής) και των θετικών σχέσεων που η φιλία συνεπάγεται, είναι εν τέλει τα ομόφυλα άτομα να ταυτίζονται¹⁰ ευκολότερα μεταξύ τους και η όλη εικόνα της (φιλικής) οικειότητας να «συναρτάται», να «προσκολλάται», φυσικότερα, σε ομόφυλες σχέσεις. Στο πλαίσιο των ομόφυλων αυτών σχέσεων φιλίας θα βρούμε ανεντότερα να ευδοκιμούν και να αναπτύσσονται οι θεματικές εκείνες που κάνουν τη φιλία ένα τόσο σημαντικό κεφάλαιο της ζωής των ατόμων (μοίρασμα, συναισθηματι-

⁹ Ενδιαφέρον είναι ότι στην παιδική ηλικία, εκεί ακριβώς όπου γίνονται οι πρώτες ουσιαστικές αναφορές στην έννοια αυτή, η ομόφυλη φιλία αποτελεί ζητούμενο αλλά και κανόνα οπότε και η ετερόφυλη συνιστά μάλλον μια παράβαση, ή και προδοσία ακόμα, στην παιδική κουλτούρα (Best, 1983, Fagot, 1985, Adler & Adler, 1998). Δεν έχει ωστόσο απαντηθεί αν αυτός ο διαχωρισμός βάσει του φύλου μπορεί να αποδοθεί σε γενετικά βασισμένες όψεις κοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών ή σε μια φαινομενικά παγκόσμιας εμβέλειας κοινωνικοποίηση με βάση το φύλο.

¹⁰ Γνωρίζουμε ότι με τον όρο *ταύτιση* αναφερόμαστε στη διεργασία εκείνη μέσω της οποίας ένα υποκείμενο αφομοιώνει μία όψη ή μία ιδιότητα ενός άλλου. Οι συνέπειες της ταύτισης που μας ενδιαφέρουν εδώ είναι πολλές και ενδιαφέρουσες: συνειδητά ή μη το υποκείμενο αλλάζει με κατεύθυνση τον άλλον, υιοθετεί τον άλλο ως πρότυπο, σκέφτεται και αισθάνεται όπως ο άλλος, μπορεί να έχει και τα ίδια «συμπτώματα» μέσω κάποιου είδους ψυχικής μετάδοσης. Το *εμείς* που προκύπτει από τις αμοιβαίες ταυτίσεις στο εσωτερικό μιας ομάδας μπορεί βέβαια να είναι ιδιαίτερα εξιδανικευμένο, καθώς το υποκείμενο τείνει να υπερεκτιμά την αξία των προσώπων και των ομάδων με τα οποία ταυτίζεται, αποσκοπώντας έτσι συνειδητά ή μη στην ενδυνάμωση της προσωπικής του ταυτότητας (βλ. ενδεικτικά Maisonneuve, 1976).

κή έκφραση και ανταλλαγή, κατανόηση, εμπιστοσύνη, υποστήριξη, διαχρονικότητα στην εικόνα του εαυτού, αίσθημα διατήρησης της ενότητας και της αυθεντικότητας μέσα στο χρόνο...).

Ας αρχίσουμε με μερικά αποσπάσματα όπου υπάρχει απλώς μια αναφορά στη διαφορετικότητα μεταξύ της αντρικής και της γυναικείας φιλίας (για λόγους οικονομίας κειμένου θα ονομάζουμε την φιλία μεταξύ αντρών «αντρική φιλία» και, αντίστοιχα, τη φιλία μεταξύ γυναικών «γυναικεία φιλία»):

«Για να αναπτύξεις... ουσιαστικά φιλική σχέση με μια γυναίκα σαν άντρας, θα πρέπει και από τις δύο πλευρές να ξεκινήσει αυτή η σχέση με μία γνώση του ότι ο άλλος είναι ένας άλλος κόσμος. Δηλαδή ότι τα δεδομένα δεν είναι ακριβώς δεδομένα και δεν είναι ακριβώς δεδομένα γιατί κατά την άποψή μου όσο κι αν τα πράγματα τείνουν να ομογενοποιούνται, τα τελευταία χρόνια, οι διαφορές στον τρόπο αντιμετώπισης των πραγμάτων είναι ουσιαστικά... είναι μεγάλες». (Τάκης, 38)

«Όχι . όχι όλα...όχι δε μπορείς να πεις όλα. Εξαρτάται τι είδους φιλία έχεις...τι σου βγαίνει. Ας πούμε με την Ε...ναι. Αλλά όχι...είναι και τι κουβέντα θα κάνεις με τον άλλο. Με τον άντρα φίλο σου είναι διαφορετικά απ' ότι με μια γυναίκα...από μόνα τους είναι διαφορετικά...Όχι ότι σου βγαίνει διαφορετικά...είναι από μόνα τους διαφορετικά.» (Μανόλης, 45)

Το κύριο στοιχείο στα αποσπάσματα που ακολουθούν είναι η ταύτιση. Αυτή μπορεί να είναι είτε ένα στοιχείο θετικό και ευχάριστο από μόνο του («...μου αρέσει να μιλάω με γυναίκες»), είτε ένα στοιχείο το οποίο συνεπάγεται πρακτικά οφέλη (στην καλύτερη επικοινωνία και κατανόηση που επιτρέπει να δίδονται καλύτερες συμβουλές):

«Την επαφή που θα έχεις με τη γυναίκα με την οποία ταυτίζεσαι σε τόσα πράγματα αυτό νομίζω είναι η διαφορά. Και με τραβάνε πολύ οι γυναίκες τώρα. Μπορεί να μην σχετίζομαι εύκολα, να κάνω νέες προσωπικές σχέσεις

αλλά μου αρέσει να μιλάω με γυναίκες. Βγαίνει κάτι που είναι απόλυτη ταύτιση.» (Βάλια, 49)

«Με τους κολλητούς συζητάω αυτά που συζητάω και με γυναίκες για να παίρνω και την αντρική οπτική. Οι γυναίκες όμως ταυτίζονται και συμβουλεύουν καλύτερα.» (Σόνια, 43)

Η ταύτιση μπορεί επίσης να παραπέμπει σε ένα είδος επικοινωνίας που εμφανίζεται με τη μορφή της αμεσότητας και της μη αναγκαιότητας διαμεσολάβησης από το λόγο: με το φίλο «σκέφτομαι ακριβώς το ίδιο» και η επικοινωνία «χρειάζεται λιγότερα επεξηγηματικά σχόλια», η φίλη «καταλαβαίνει» όταν της λέω ότι πονάω κ.λ.π., πράγματα που παραπέμπουν στην ψυχική επαφή και την ενσυναίσθηση:

«Ε...αυτή η διαφορά. Με το άντρα σκέφτεσαι τα ίδια πράγματα. Με το φίλο μου σκέφτομαι ακριβώς το ίδιο. Ό,τι και να του πω θα καταλάβει αμέσως πού το πάω. Δεν υπάρχει περίπτωση!» (Κυριάκος, 29)

«Της λέω ότι πονάω πονάει κι εκείνη και το καταλαβαίνει. Τώρα σε έναν άντρα να του πω ότι πονάω, δεν μπορεί να τα καταλάβει αυτό.» (Λίτσα, 36)

«Έχω την εντύπωση ότι οι γυναίκες τα παίρνουν πιο προσωπικά τα πράγματα. Έχω αυτήν την εντύπωση. Ότι αν δεν τους το πεις «αυτό το λέω για να διορθωθείς» δεν θα το καταλάβουν. Έχω την εντύπωση ότι είναι πιο άμεση, χρειάζεται λιγότερα επεξηγηματικά σχόλια η επικοινωνία ανάμεσα στους άντρες φίλους μου κι εμένα.» (Δημοσθένης, 38)

Επίσης η αντρική φιλία μπορεί να διαφέρει από τη γυναικεία λόγω του τρόπου ζωής και των κοινών στοιχείων που αυτός συνεπάγεται, είτε αυτός συνδέεται με αμιγώς κοινωνικά στοιχεία («ζωή»), είτε με αμιγώς βιολογικά («περίοδος»), είτε ακόμα με στοιχεία «ψυχοκοινωνικού» τύπου («ρόλοι»):

«Με το άντρα νιώθεις πιο κοντά ίσως επειδή σίγουρα μοιράζεσαι πιο πολλά κοινά. Δηλαδή η αντρική ζωή μάλλον η δικιά μου ζωή έχει πιο πολλά κοινά με μια αντρική ζωή παρά με μια γυναικεία ζωή.» (Αποστόλης, 36)

«Γενικά επειδή είναι και η διαφορά των ρόλων είναι λίγο αλλιώς τα πράγματα. Με τις γυναίκες είμαστε το ίδιο. Δηλαδή όπως το βλέπω εγώ σαν γυναίκα θεωρητικά θα το δει κι αυτή σα γυναίκα. Δεν μπορώ να στο δώσω αλλιώς. Πάνω κάτω ζητάμε τα ίδια πράγματα σα γυναίκες. Οι άντρες ζητάνε απ' τη δική τους πλευρά. Δηλαδή πώς το εννοώ; Πώς θα μιλήσεις με μια γυναίκα για την περίοδο σου ας πούμε, που είναι κάτι που θα σε καταλάβει γιατί το' χει κι αυτή. Αντίστοιχα έχουν το ίδιο και οι άντρες. Όταν με την άλλη τα' χω κοινά. Δηλαδή πώς να σου πω να σου περιγράψω αυτό που σου είπα με την περίοδο. Της λέω ότι πονάω πονάει κι εκείνη και το καταλαβαίνει. Τώρα σε έναν άντρα να του πω ότι πονάω, δεν μπορεί να τα καταλάβει αυτό.» (Λίτσα, 36)

«Με έναν άντρα δεν θα μπορούσα να μιλήσω για λεπτομέρειες π.χ. το τι μπορεί να έκανα .. στο ερωτικό μου ραντεβού. Ενώ με μια γυναίκα σίγουρα θα το έλεγα. Θα έλεγα πολλές λεπτομέρειες. Δεν νομίζω ότι γελάμε με τα ίδια πράγματα ας πούμε, δεν είναι το ίδιο να πηγαίνεις να χαζεύεις βιτρίνες με έναν άντρα και το ίδιο με μια γυναίκα. Άλλα τα σχόλια του ενός άλλα του άλλου.» (Σταυρούλα, 29)

2. 2. Ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά της «αντρικής» και της «γυναικείας» φιλίας.

Προέκταση της διαφορετικότητας των δύο φιλιών είναι μια τυπολογία των χαρακτηριστικών τους. Οι (όποιες) διαφορές άντρας-γυναίκα ενδυναμώνονται μέσα από τις δομικές συνθήκες της φιλίας. Σύνηθες μοτίβο πολλών (αγγλόφωνων κυρίως) ερευνών είναι ότι στους άντρες οι ανταλλαγές εκτείνονται σε περισσότερα θέματα και είναι πιο επιφανειακές και λειτουργικές, ενώ στις γυναίκες είναι πιο εκφραστικές και

μύχιες. Μια πιο απλουστευμένη εκδοχή του προηγούμενου είναι ότι οι άντρες επικοινωνούν και αναπτύσσουν τη φιλία τους μέσα από κοινές δραστηριότητες (π.χ. αθλητικές) ενώ οι γυναίκες μέσα από συζητήσεις για ενδοπροσωπικά ή διαπροσωπικά ζητήματα - στην αντρική φιλία τα άτομα επικοινωνούν κυρίως «πλάι-πλάι» ενώ στη γυναικεία «πρόσωπο με πρόσωπο». Υπάρχουν φυσικά μελέτες που δείχνουν ότι αυτές οι διαφορές αφενός υπήρχαν σε μικρότερο βαθμό απ' ό,τι πίστευαν οι ερευνητές, αφετέρου τείνουν σήμερα να αμβλύνονται. (Walker, 1994, Duck & Wright, 1993). Τα ευρήματα της δικής έρευνας μαρτυρούν ότι υπάρχει μια αυξανόμενη θέληση επικοινωνίας και ψυχικής επαφής μεταξύ αντρών και γυναικών, κάτι που αναπόφευκτα οδηγεί στην άμβλυνση των διαφορών μεταξύ αντρικού και γυναικείου μοντέλου φιλίας.

Τα υποκείμενά μας αρχικά αναφέρονται αυθόρμητα σε αυτές τις διαφορές ανάμεσα σε «αντρική» και «γυναικεία» φιλία, διαφορές οι οποίες σε γενικές γραμμές δεν απομακρύνονται από τα προαναφερθέντα: άντρες και γυναίκες συμφωνούν ότι οι άντρες είναι πιο «κλειστοί» (λένε λιγότερες «λεπτομέρειες» - μάλλον αναφορικά με τα συναισθήματά τους;) και «συζητάνε για ποδόσφαιρο», ενώ οι γυναίκες είναι πιο πρόθυμες και πιο ικανές για την επικοινωνία, μπαίνοντας «πιο πολύ στις λεπτομέρειες της ανθρώπινης φύσης».

«Κοίτα γενικά πιστεύω ότι κι οι άντρες είναι πιο κλειστοί. Μια γυναίκα θα μου πει περισσότερες λεπτομέρειες, αν είναι να είναι φίλη μου ενώ ένας άντρας είναι πιο κλειστός.» (Σταυρούλα, 29)

«Οι γυναίκες έχουν πράγματα σε πιο ανεπτυγμένο βαθμό που δεν τα έχουν οι άντρες. Το intuition, η διαίσθηση, η αντίληψη η καλύτερη αντίληψη των ανθρώπινων σχέσεων γενικά, και η ικανότητα και η θέλησή τους να τα επικοινωνήσουν, γιατί οι άντρες συνήθως δεν τα επικοινωνούν αυτά. Μπορεί να έχουν μια .. έχουν σίγουρα άποψη την οποία είτε δεν επικοινωνούν καθόλου είτε την επικοινωνούν βαμμένη προς τα έξω. Ακόμα κι αν είναι ένας καλός φίλος. Συνήθως ακόμα και υποσυνείδητα δεν τους αφήνει ο εαυτός τους με αυτόν τον τρόπο που .. ακατέργαστα. Πράγμα που συμβαίνει σε

λιγότερο βαθμό στις γυναίκες ειδικότερα αν δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα από εσένα. Αυτό το αναγνωρίζω στις γυναίκες.» (Αποστόλης, 36)

«Οι δραστηριότητες με άνδρες φίλους είναι διαφορετικές από αυτές με γυναίκες. Με τις γυναίκες θα πάω για ένα καφέ, ένα γυμναστήριο, θα κάτσω με τις ώρες να συζητήσω πράγματα. Με τους άνδρες θα πιάς για ποτό, ενώ με τις γυναίκες θα πας για ένα φαγητό π.χ. για να μπορείς να μιλήσεις περισσότερο, θα πας μια βόλτα στα μαγαζιά. Δεν θεωρώ ότι δεν μπορώ να τα κάνω και αυτά με τους άνδρες φίλους μου, αλλά δεν μου έχει τύχει.» (Βάσια, 28)

«Παράδειγμα δεν μπορείς να συζητήσεις, μάλλον, για ποδόσφαιρο ή να πικάρεις μια κοπέλα που περνάει στο δρόμο μαζί κλπ. Νομίζω οι συζητήσεις σε ό,τι αφορά εμένα κινούνται και σε πιο φιλοσοφικό επίπεδο δηλαδή αναλύεις περισσότερο τα πράγματα, νομίζω είναι και στη φύση της γυναίκας, να μπαίνει πιο πολύ στις λεπτομέρειες της ανθρώπινης φύσης. Αυτό πιστεύω ότι οι συζητήσεις είναι λίγο διαφορετικές από αυτές που είναι με τους άνδρες φίλους.» (Άρης, 25)

Είναι παράλληλα γεγονός ότι οι διαφορές μεταξύ «αντρικής» και «γυναικείας» φιλίας, που αφορούν κυρίως τη συναισθηματική έκφραση και την επικοινωνία, δεν φαίνονται τόσο απόλυτες όσο θα πίστευε κανείς αν έμενε σε όσα ελέχθησαν για τους «διαφορετικούς κόσμους». Μερικά υποκείμενα (όπως ο Τάκης στην § 2. 1) λένε ότι «τα πράγματα τείνουν να ομογενοποιούνται, τα τελευταία χρόνια», ενώ διαφαίνεται από το λόγο άλλων ότι η αντρική και η γυναικεία σφαίρα ύπαρξης δεν είναι πλέον και τόσο απομεμακρυσμένες η μία από την άλλη. Εξηγούμαστε: κάποια «γυναικεία» χαρακτηριστικά (που αφορούν κυρίως τη συναισθηματική έκφραση και ανταλλαγή), όπου αναπτύχθηκαν, αντανακλούν και μια συγκεκριμένη σφαίρα (κοινωνικής, οικονομικής, σχεσιακής κ.ά.) ύπαρξης – εδώ, τέτοια χαρακτηριστικά θα μπορούσαν να σχετίζονται με τη μεγαλύτερη γυναικεία παραμονή στο σπίτι, που ίσχυε σε κάποιο βαθμό στην κοινωνία μας σε περασμένες δεκαετίες. Σήμερα όμως, όπως φαίνεται από τα λεγόμενα των υποκειμένων (και όπως εξάλλου ξέρουμε), τέτοια θέματα τίθενται πολύ

λιγότερο ή δεν τίθενται πλέον καθόλου: οι γυναίκες δεν είναι αναγκασμένες να κάθονται σπίτι και να ασχολούνται με τη μόνη διαχείριση του ιδιωτικού χώρου. Η επαγγελματική, φιλική κ.ά. ένταξή τους βαίνει αυξανόμενη και άρα οι μεταξύ τους φιλίες αναπτύσσονται όχι μόνο στη βάση λεκτικών ανταλλαγών, αλλά *και* στη βάση κοινών δραστηριοτήτων (ψώνια, γυμναστήριο, εστιατόριο κ.λ.π.), κάτι που χαρακτήριζε (θετικά) την «αντρική» φιλία. Θα δούμε ότι μερικές από τις γυναίκες από τις οποίες πήραμε συνέντευξη επεκτείνουν αυτές τις δραστηριότητες σε περιεχόμενα που φαινόταν να είναι αποκλειστικά αντρικά. Από την άλλη, πολλοί άντρες δείχνουν να έλκονται από τα (θετικά) χαρακτηριστικά της «γυναικείας» φιλίας (τη συναισθηματική επαφή και επικοινωνία): δεν αναφέρονται ποτέ σε αυτά τα χαρακτηριστικά με υποτιμητικό τρόπο και όταν μιλάνε γι' αυτά δείχνουν να «αναγνωρίζουν» την αξία τους, ίσως και να τα ζηλεύουν. Καθώς μάλιστα πολλά από τα στερεότυπα που συνδέουν την ανδρική υπόσταση με μια σκληρή και μη συναισθηματική αρρενωπότητα¹¹ μοιάζουν συχνά πλέον να υποχωρούν ή και να γκρεμίζονται¹², οι άντρες μπορούν πλέον να ανοιχτούν σε αυτά τα χαρακτηριστικά και να δοκιμάσουν να τα ιδιοποιηθούν. Αυτά όλα θα τα δούμε λεπτομερώς στη συνέχεια.

¹¹ Ο La Cecla (2000, σ. 143) διαχωρίζει τον *ανδρισμό* («συμμετοχή σε χαρακτήρες που φυσιολογικά και παραδοσιακά ανήκουν στον άντρα») από την *αρρενωπότητα* («ιδιότητα που καθορίζεται από την παρουσία έντονων αντρικών χαρακτηριστικών») – μπορεί δηλαδή κάποιος να είναι αρσενικός, αλλά όχι αρρενωπός. Επίσης υπογραμμίζει ότι όσον αφορά τις γυναίκες δεν υπάρχει η αντίστοιχη με τον ανδρισμό λέξη «γυναικισμός», η οποία θα έπρεπε να προσδιορίζει κάτι που είναι αυτονόητο: μια σταθερή και οιονεί αρχετυπική υπόσταση. Επειδή στην καθημερινή γλώσσα η λέξη *ανδρισμός* συχνά έχει ένα φορτίο αρρενωπότητας, χρησιμοποιούμε την πιο ουδέτερη *ανδρικότητα*.

¹² Στο βαθμό που αυτά τα στερεότυπα ήταν τόσο έντονα και τόσο μονοδιάστατα βιωμένα από άντρες και γυναίκες όσο θέλει μια κοινωνική επιστήμη που κι αυτή υιοθετούσε μια στερεοτυπική αντιμετώπιση των ανδρών – βλ. τη σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση και κριτική συζήτηση του La Cecla (2000).

3. Η ετερόφυλη φιλία

3. 1. Συγκρίσεις ετερόφυλης φιλίας με ομόφυλη φιλία και σχέση ζευγαριού

Αναφέραμε προηγουμένως ότι η εννοιολογική και συναισθηματική προσέγγιση της δυνατότητας της ετερόφυλης φιλίας δημιουργεί στα υποκείμενα μια ανάγκη «απομάκρυνσης» αφενός από τα κύριο μοντέλο ετερόφυλης σχέσης (σχέση ζευγαριού ή ερωτική σεξουαλική σχέση) αφετέρου από το μοντέλο της ομόφυλης φιλίας. Η ετερόφυλη φιλία, αυτή η νέου τύπου σχέση, αρχίζει για τα υποκείμενα να αποκτά υπόσταση και να έχει συγκεκριμένα και αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά μέσα από αναπόφευκτες συγκρίσεις με ό,τι στη σφαίρα της οικειότητας είναι ήδη γνωστό και βιωμένο.

Πράγματι, κάθε φορά που μιλάμε στα υποκείμενά μας για την ετερόφυλη φιλία (ως δυνατότητα ή/και ως βίωμα), ανοίγει αμέσως ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον και μάλλον μέχρι τη στιγμή της συνέντευξης «κλειστό» κεφάλαιο συγκρίσεων:

- α. μεταξύ ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας
- β. μεταξύ σχέσης ζευγαριού (ή ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης) και φιλίας.

Επιμένουμε στο ότι είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αν αυτές οι συγκρίσεις ήταν ήδη συνειδητές από τα υποκείμενα, αν δηλαδή είχαν ήδη την ευκαιρία να τις σκεφτούν και (κυρίως) να μιλήσουν γι' αυτές, ή αν πρόκειται για κάτι που λάνθανε στον νου τους και που αναδύθηκε ρητά με αφορμή τη συνέντευξη και στο πλαίσιο της. Όπως κι αν έχει, λένε ότι στις στενές ετερόφυλες φιλίες τους βιώνουν λιγότερο *ανταγωνισμό* απ' ό,τι στις ομόφυλες φιλίες και λιγότερη «*πόλωση-ένταση*» απ' ό,τι στις σχέσεις ζευγαριού.

Ας δώσουμε πρώτα μερικά παραδείγματα του πώς εκφράζεται η σύγκριση (στη διάσταση κυρίως του *ανταγωνισμού*) με την ομόφυλη φιλία:

«Μου αρέσει αυτή η ειλικρίνεια που υπάρχει, δηλαδή δεν υπάρχει ανταγωνισμός που βίωσα με σχέσεις μεταξύ γυναικών.» (Βάσια, 28)

«Νιώθω μια ευκολία στη φιλία με την κοπέλα. Είναι πιο εύκολο εφόσον δεν υπάρχουν ανταγωνιστικές σχέσεις. Είναι πιο εύκολο». (Άρης, 25)

«Αισθάνομαι καλύτερα όταν είμαι με άνδρες. Δηλαδή δεν μπορώ τις πολλές γυναίκες, τις μαζεμένες. Δεν ξέρω τι βίτσιο είναι αυτό. Πάντως δεν μπορώ. Γενικά όταν είμαι με άνδρες είμαι πολύ καλύτερα. Αισθάνομαι πιο οικεία, αισθάνομαι πιο άνετα πιο χαλαρά. Από ότι όταν είμαι σε παρέα με πολλές γυναίκες. Δηλαδή οι συζητήσεις με γυναίκες μαζεμένες με κουράζουν.» (Δήμητρα, 46)

Και τώρα μερικά παραδείγματα του πώς εκφράζεται η σύγκριση με τη σχέση στο ζευγάρι, σχέση που μοιάζει να είναι «πισετική» και «πολωτική»:

«Τους άντρες φίλους μου τους αφήνω να παίρνουν πρωτοβουλίες. Ήδη αναγκάζονται με τις κοπέλες τους να κάνουν πράγματα που δεν τους αρέσουν π.χ. να δουν ρομαντική ταινία σε σινεμά. Και αφού πιέζονται εκεί, στη φιλική τους σχέση τους αφήνω να κάνουν αυτοί ό,τι θέλουν. Τους δίνω όμως να καταλάβουν ότι το κάνω όχι γιατί εγώ είμαι η «καλή» και οι κοπέλες τους οι «κακές», αλλά γιατί εμείς μεταξύ μας είμαστε φίλοι.» (Αναστασία, 34)

«Η ερωτική σχέση είναι μια πολωτική σχέση, αναγκαστικά απαιτείς πράγματα από το σύντροφό σου, θέλεις αποκλειστικότητα, υπάρχει ζήλια.» (Τάκης, 38)

3. 2. Οφέλη της ετερόφυλης φιλίας

Για τα περισσότερα υποκείμενα της έρευνας οι διαφορές ανάμεσα στον άντρα και τη γυναίκα και στα (αντίστοιχα) μοντέλα φιλίας δεν φαίνεται να αποτελούν ανυπέρβλητο εμπόδιο στην ύπαρξη ετερόφυλης φιλίας. Η ετερόφυλη φιλία, χωρίς να είναι ο κανόνας, είναι γι' αυτά δυνατή και ενέχει ποιοτικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από αυτά της ομόφυλης. Καθώς την σκέφτονται, ως δυνατότητα και ως βίωμα, τα

υποκείμενα δείχνουν να επενδύουν θετικά σ' αυτήν και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Εμφανίζεται έτσι να έχει κάποια σημαντικά *οφέλη*: βαθύτερη γνωριμία του ετερόφυλου άλλου και βαθύτερη επαφή με τον εαυτό.

Μια σχηματική εξελικτική παρουσίαση σχετικών ερευνών δείχνει ότι η αποδοχή αλλά και η πραγμάτωση της ετερόφυλης φιλικής σχέσης είναι πρόσφατο φαινόμενο στο σύγχρονο δυτικό τουλάχιστον κόσμο. Σε έρευνα που έγινε στη δεκαετία του 50 το ποσοστό των αντρών που δήλωσαν ότι έχουν φιλική σχέση με γυναίκες ήταν σχεδόν μηδαμινό (Merton, 1954). Όμως 40 χρόνια αργότερα 40% των αντρών που συμμετείχαν σε σχετική έρευνα συμπεριλαμβάνουν και μία ή περισσότερες γυναίκες μεταξύ των στενών τους φίλων ενώ το διπλό ποσοστό (80%) αποδέχτηκαν τη δυνατότητα της ετερόφυλης φιλίας (Maisonneuve, 1994). Παρόμοιο είναι και το εύρημα πρόσφατης έρευνας στην Ελλάδα εφόσον 72% των νέων δηλώνουν ότι έχουν στενούς φίλους του αντίθετου φύλου (Τεπέρογλου κ.ά., 1999). Για την ερμηνεία αυτού του φαινομένου θα πρέπει αναμφισβήτητα να επικαλεστούμε τις σημαντικές αλλαγές που βρίσκονται σε εξέλιξη ως προς την αντίληψη του έμφυλου εαυτού και των δυναμει σχέσεων του με τον ετερόφυλο άλλο, αλλαγές που ουσιαστικά μαρτυρούν την εξέλιξη των προτύπων (με ή χωρίς συνειδητή αμφισβήτηση των στερεοτύπων) και τη βιωμένη ανάγκη επανορισμού των ρόλων και των σχέσεων των δύο φύλων.

Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι μια τέτοια ετερόφυλη σχέση, λιγότερο ανταγωνιστική από την ομόφυλη φιλία, λιγότερο πιεστική και πολωμένη από τη σχέση ζευγαριού, προσφέρει στα μέλη της τα παρακάτω κύρια *οφέλη*:

3. 2. 1. Γνώση του ετερόφυλου άλλου.

Αυτός ο «άλλος», ο «διαφορετικός κόσμος» που αποτελεί το κάθε φύλο για το άλλο, είναι πλέον φυσικό να πρέπει¹³ με κάποιο τρόπο να προσεγγιστεί και να γίνει κατανοητός, όχι μόνο στην πλήρη έντασης αμεσότητα της σχέσης ζευγαριού (ερωτικής σχέσης), ούτε και στο (υπερβολικά ίσως) επιφανειακό πλαίσιο της παρέας. Η ετε-

¹³ Γιατί λέμε ότι «είναι πλέον φυσικό να *πρέπει* να προσεγγιστεί και να γίνει κατανοητός»; Διότι πολλές φορές, όπως διαπιστώνουμε από την εμπειρία μας και κυρίως όπως υπογραμμίζεται από τη βιβλιογραφία, οι σχέσεις των δύο φύλων σήμερα διέρχονται ένα είδος κρίσης σε πολλά επίπεδα. Τι μπορεί να αναπαρίσταται ως πιο αναγκαίο για να υπάρξουν βελτιώσεις σ' αυτές τις σχέσεις από την κατανόηση του άλλου και την επικοινωνία με αυτόν, την υπερκέραση, μέσω κάποιου είδους «γνώσης», του αισθήματος ότι αποτελεί έναν άγνωστο, σκοτεινό, ίσως και απειλητικό, κόσμο;

ρόφυλη φιλία, με τις δυνατότητες εις βάθος επικοινωνίας και ανταλλαγής που παρέχει (κάτι που ούτως ή άλλως χαρακτηρίζει τη φιλία), φαίνεται να μπορεί να αποτελέσει ένα τέτοιο πλαίσιο κατανόησης της «οπτικής» του άλλου φύλου:

«Με τους κολλητούς συζητάω αυτά που συζητάω και με γυναίκες για να κατανοώ και την αντρική οπτική.» (Σόνια, 43)

Η αναγκαιότητα κατανόησης της οπτικής του άλλου φύλου υπακούει βέβαια και σε κάποιες ιδιαίτερες στοχοθεσίες. Από το ετερόφυλο του φίλου ή της φίλης μπορούμε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε ό,τι μας ενδιαφέρει για τη γνώση του ερωτικού μας παρτενέρ. Και εάν αυτό φαίνεται κάπως χρησιμοθηρικό, είναι μολαταύτα σημαντικό, στο βαθμό που μαρτυρά μια θέληση εμπλουτισμού της σχέσης ζευγαριού με ένα στοιχείο αλληλοκατανόησης:

«Η γυναίκα φίλη μπορεί να σε βοηθήσει και σε θέματα όταν έχεις μια κοπέλα που σου αρέσει...οτιδήποτε τέτοιο και το συζητήσετε θα μπορέσει να σου δώσει σκέψεις και ιδέες το οποίο με έναν άντρα δε νομίζω ότι μπορείς να το κάνεις αυτό.» (Κυριάκος, 29)

«Σαν έφηβη και σαν φοιτήτρια ή σχέση μου με τα αγόρια, συμφοιτητές και συμμαθητές, ήτανε πάρα πολύ καλή σε επίπεδο που να είμαι πολύ καλή φίλη [...] ήμουνα μια πάρα πολύ καλή φίλη για να ακούσω τα προβλήματά τους για να τους στηρίξω.» (Ελεάννα, 51)

3. 2. 2. Βαθύτερη επαφή με τον εαυτό, καλύτερη επαφή με τους άλλους: «αυτο-εμπλουτισμός με τα στοιχεία του αντιθέτου».

Μέσα από την επαφή και την επικοινωνία με τον ετερόφυλο φίλο, καθώς και μέσα από την έκφραση του μύχιου εαυτού που αυτή η επικοινωνία φαίνεται να συνεπάγεται, τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται πτυχές του εαυτού τους για τις οποίες θεωρούν ότι ως τότε δεν ήξεραν τίποτα. Φυσικά η αυτογνωσία αυτή θεωρείται από τα υποκείμενα θετική, εμπλουτιστική.

Τόσο η ομόφυλη φιλία (που όπως είδαμε ενδυναμώνει κυρίως τα χαρακτηριστικά που είναι κοινά στα άτομα του κάθε φύλου), όσο και η σχέση ζευγαριού (που διέπεται από κανόνες παγιωμένους και αυστηρούς ως προς την εικόνα και την έκφραση του φύλου) δεν ευνοούν την έκφραση των πτυχών του εαυτού για τις οποίες γίνεται λόγος εδώ. Το ζήτημα βέβαια του αν αυτές οι πτυχές του εαυτού όντως υπήρχαν και ήταν τρόπον τινά απωθημένες, ή αν από την άλλη η ίδια τους η ύπαρξη εγκαινιάζεται με την ανακάλυψή τους στο πλαίσιο της ετερόφυλης φιλίας είναι ανοιχτό. Όπως κι αν έχει, μπορούμε εδώ να θεωρήσουμε ότι έκφραση και αυτογνωσία ταυτίζονται: για το υποκείμενο που μπαίνει στη διαδικασία να μιλήσει για τον εαυτό του οι μέχρι τότε «ανέκφραστες» όψεις του εαυτού είναι συγχρόνως και «ανύπαρκτες», υπάρχουν μόνο τη στιγμή που τις ανακαλύπτει μέσα από την επικοινωνία (με τους άλλους και με τον ερευνητή), κάτι που συνεπάγεται την ευαισθητοποίησή του και τη θέλησή του να επενδύσει σ' αυτές, πράγματα τα οποία με τη σειρά τους δεν μπορούν να συμβούν παρά όταν πληρωθούν κάποιες συμβολικές και κοινωνικές προϋποθέσεις. Μεταξύ των τελευταίων μπορούμε ενδεχομένως να συμπεριλάβουμε την «κρίση» του ζευγαριού, η επίλυση της οποίας (εάν βέβαια επιδιώκεται, συνειδητά ή μη), απαιτεί το επικοινωνιακό «άνοιγμα» στον ετερόφυλο άλλο, την απόρριψη και την υπέρβαση ενός «φυλοκεντρικού» μοντέλου σκέψης και πράξης, απόρριψη και υπέρβαση που ενδυναμώνουν την ανάμειξη των δύο φύλων σε πολλούς τομείς της ζωής και ενδυναμώνονται από αυτήν, την επιταγή αυτό-εμβάθυνσης και αυτογνωσίας ως τρόπο βελτίωσης της καθημερινής ζωής κ.λ.π.

Ο αναγνώστης θα έχει μάλλον υποψιαστεί ότι αυτή η πτυχή του εαυτού που ανακαλύπτουν τα υποκείμενα μέσω της ετερόφυλης φιλίας ταυτίζεται εν πολλοίς με το χαρακτήρα του αντίθετου φύλου, με κάποια «αντρικά χαρακτηριστικά» μιας γυναίκας και κάποια «γυναικεία πλευρά» ενός άντρα, όπως βλέπουμε και στα αποσπάσματα που ακολουθούν. Πρόκειται γι' αυτό που ονομάζουμε «αυτό-εμπλουτισμό με τα στοιχεία του αντιθέτου».

Είναι ενδιαφέρον το πώς εκδηλώνεται η θέληση επικοινωνίας και κατανόησης μεταξύ των φύλων. Το να καταλάβεις τον άλλο και το να μπορέσεις να επικοινωνήσεις μαζί του προϋποθέτει κάποιου είδους ταύτιση (τουλάχιστον σε ορισμένα θέματα ή διαστάσεις), δηλαδή κοινά στοιχεία, ομοιότητες. Αυτές οι ομοιότητες σπάνια εμφανίζονται ως γενικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, αλλά εμφανίζονται κυρίως ως θηλυκά

χαρακτηριστικά του άντρα και αντρικά χαρακτηριστικά της γυναίκας. Αναπαριστώντας με τέτοιο τρόπο τον εαυτό τους, τα υποκείμενα είναι σίγουρα ότι θα έχουν ένα «κοινό τόπο», μία «επιφάνεια διεπαφής» με τον ετερόφυλο άλλο, ενώ συγχρόνως μπορούν να αμβλύνουν τα «πολωτικά» χαρακτηριστικά μιας άκαμπτης και αντιδιαμετρικά αντίθετης (ως προς το άλλο φύλο) αυτοεικόνας, να ανακαλύψουν πτυχές και «ευαισθησίες» η πρόσβαση στις οποίες ήταν γι' αυτούς αντικείμενο λογοκρισίας (με ό,τι αυτό σημαίνει σε επίπεδο σκέψεων, απόψεων, πρακτικών). Παράλληλα, η ανακάλυψη αυτών των πτυχών του εαυτού δεν φαίνεται να απειλεί και να «ακυρώνει» την αρσενικότητα ή τη θηλυκότητα των υποκειμένων, που ίσως και να μπορούν έτσι να την βιώσουν με λιγότερο άγχος.

«Η φίλια με έναν άντρα μου βγάζει τον αντρικό χαρακτήρα μου, γιατί μια πλευρά μου είναι έτσι. Με μια γυναίκα θα βγάλω τη γυναικεία πλευρά.»
(Αλίκη, 35)

«Με τις γυναίκες φίλες ανακαλύπτεις και τη γυναικεία σου πλευρά και μπορείς να την εκφράσεις ευκολότερα. Δεν εκφράζεις την αδυναμία σου στους άντρες φίλους». (Μάκης, 31)

Επιπροσθέτως η ετερόφυλη φίλια, ανοίγοντας νέους δρόμους στην επαφή του καθενός με τα συναισθήματά του, βελτιώνει και την ποιότητα επικοινωνίας του με τους άλλους.

Όντας φίλος, ο ετερόφυλος λειτουργεί αναπόφευκτα και ως κάτοπτρο του εαυτού, φέρνοντας λοιπόν το άτομο σε επαφή με τη δική του ετερόφυλη πλευρά, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ψυχικής αμφισεξουαλικότητας του¹⁴. Η επαφή αυτή αν

¹⁴ Οι ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις θεωρούν ότι αρχικά τα άτομα είναι ψυχικώς αμφισεξουαλικά και ότι η κατάκτηση της ταυτότητας του φύλου προϋποθέτει την απώθηση της ετερόφυλης πλευράς τους. Σύμφωνα με τις απόψεις του Freud (1962) η γυναίκα είναι περισσότερο εξοικειωμένη με την ψυχική αμφισεξουαλικότητά της εφόσον στα γεννητικά όργανα των αρσενικών και θηλυκών νηπίων κυριαρχεί η αρσενικότητα την οποία το κορίτσι πρέπει να «απωθήσει» για να γίνει γυναίκα. Επιπρόσθετα, διότι το κορίτσι κατά την οιδιπόδεια φάση πρέπει να αλλάξει αντικείμενο πραγματοποιώντας μια μεταφορά από την αγάπη της μητέρας στην αγάπη του πατέρα. Από την άλλη υπάρχουν ψυχαναλυτικές απόψεις που αντιστρέφουν τα παραπάνω. Το αγόρι στην πρώτη περίοδο της ζωής μέσα από τη συμβιωτική του σχέση με τη μητέρα του συγχέεται μαζί της (όπως άλλωστε και το κορίτσι). Στη συνέχεια για να περάσει στην ετερόφυλη φάση, στην οποία βασίζεται το οιδιπόδειο, πρέπει να αποταυτιστεί από τη μητέρα απωθώντας τη θηλυκή πλευρά του (Stoller, 1973). (Το λαϊκό ένστικτο εύστοχα εξέφρασε το μηχανι-

και στην αρνητική της έκφραση μπορεί να επιφέρει σύγχυση ταυτότητας στο άτομο¹⁵, στη θετική της επιτρέπει μια βαθύτερη «ενδοατομική» και διατομική επικοινωνία.

Συχνά, κυρίως οι άντρες, δηλώνουν ότι με τις γυναίκες φίλες τους μπορούν να «ανοιχτούν», να αποκαλύψουν πράγματα πιο «ευαίσθητα», πιο «πνευματικά» και «συναισθηματικά». Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, πολλές φορές βλέπουμε την αντρική φιλία να μην ευνοεί τέτοιου τύπου έκφραση, καθώς φαίνεται να υπακούει στις επιταγές μιας «μάτσο αρρενωπότητας» που ρητά ή υπονοούμενα πολλά υποκείμενά μας βιώνουν καταπιεστικά και έχουν αρχίσει να αμφισβητούν. Είδαμε τον Μιχά-

σμό αυτό μέσα από το παραμύθι «Σιδηρόγιαννος» των αδερφών Γκριμμ, όπου το αγόρι-ήρωας πρέπει να κλέψει κάτω από το μαξιλάρι της μητέρας του το κλειδί που κρατά φυλακισμένη την αρσενικότητά του ώστε να γίνει άντρας). Αν ωστόσο θεωρήσουμε ότι οι παραπάνω διαδικασίες δεν είναι γραμμικές οπότε και όχι ασύμβατες μεταξύ τους (Aubert, 1997) μπορούμε εδώ να αρκεστούμε στο ότι το γίνεσθαι της σεξουαλικότητας του ατόμου δεν μπορεί παρά να καθορίζεται και από τη διαχείριση των αμφισεξουαλικών χαρακτηριστικών του.

¹⁵ Από την ψυχαναλυτική οπτική, για τον άντρα κάθε οικεία σχέση με τη γυναίκα αντιπροσωπεύει μια ένωση με τη μητρική θηλυκότητα που αφενός του ασκεί έλξη και σαγήνη και αφετέρου τον τρομάζει εφόσον η εσωτερική του θηλυκότητα πρέπει να καταπολεμηθεί ώστε να «γίνει άντρας». Ο άντρας εγκλωβίζεται έτσι σε μια εσωτερική αντίφαση όπου συνυπάρχουν η έλξη και η απώθηση ως προς το θηλυκό. Παρόμοια θα λέγαμε ότι σε κάθε γυναίκα η – μέσω του άντρα φίλου – αφύπνιση της αρσενικότητάς της δεν μπορεί παρά να προκαλεί τη νοσταλγία της αρχικής της «αντρικής ύπαρξης». Στη δι-αφυλική επικοινωνία ο άντρας ή η γυναίκα να κινδυνεύει άραγε περισσότερο από την εσωτερική αυτή σύγκρουση την οποία οι κοινωνικές εξελίξεις του τελευταίου αιώνα στο δυτικό κόσμο την οδήγησαν σε κρίσιμο επίπεδο; Διασαφηνίζουμε: Παλαιότερα η κοινωνική διάρθρωση επέτρεπε στον άντρα να ορίζει φυσικότερα την αρσενικότητά του διαφοροποιούμενος αβίαστα από τη θηλυκή πλευρά είτε ως προς το χώρο (ο άντρας έξω - η γυναίκα μέσα), είτε συμβολικά μέσα από τη δομή της εξουσίας (ο άντρας πάνω η γυναίκα κάτω). Από την άλλη, στο άδηλο επίπεδο και στο βωμό της μητρότητας, οι γυναίκες μπορούσαν να διαχειρίζονται την εξουσία μόνο στην ιδιωτική σφαίρα – υπό την προϋπόθεση αυτό να μην εμπλέκεται με τη δημόσια. Εντάσσοντας και την ψυχοδυναμική θεώρηση θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ισορροπία (ή η εκδίκηση της γυναίκας) επιτυγχανόταν μέσα από τον υπέρτατο συμβολικό έλεγχο της γυναίκας επί του άντρα - γιου. Οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές της βιομηχανικής επανάστασης ανέτρεψαν αυτό το σκηνικό. Η γυναίκα κινήθηκε αναγκαστικά και διεκδικητικά στη δημόσια σφαίρα αιτώντας από τον άντρα να αναλάβει μέρος του φορτίου της ιδιωτικής. Και ενώ η κίνηση της γυναίκας προς τη δημόσια σφαίρα συμβολικά αντιστοιχούσε σε «άνοδο» η κίνηση του άντρα προς την ιδιωτική συμβολικά αντιστοιχούσε σε «υποβιβασμό». Απλουστευτικά κάπως θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η γυναίκα φάνηκε πιο πρόθυμη στην αποδοχή της αρσενικότητάς της απ' ό τι ο άντρας της θηλυκότητάς του. Ωστόσο αν και σε γνωστικό επίπεδο οι αλλαγές φάνηκαν σταδιακά να αφομοιώνονται (κυρίως από τις γυναίκες) αυτό δεν συνέβη στο επίπεδο της ασυνείδητης ψυχοκοινωνικής διανομής ρόλων στο ζευγάρι με αποτέλεσμα την παρούσα κρίση στο επίπεδο των σχέσεων. Η ενδυνάμωση της γυναίκας αποσταθεροποίησε την αντρική ταυτότητα οδηγώντας την σε ακραίες θέσεις: π.χ. ο άντρας που για να διεκδικήσει τον ανδρισμό του αποποιείται παντελώς τη θηλυκή του πλευρά και υπερτονίζει τα επιθετικά του στοιχεία μεταλλασσόμενος σε αρρενωπό (*σκληρό ή μάτσο* -όπως όμως είπε ο Lacan (1966), κάθε επίδειξη, ακόμα και η επίδειξη του ανδρισμού, έχει ένα έντονα θηλυκό στοιχείο) ή ο *δυσδιάκριτος άντρας* που χάνοντας τα παραδοσιακά σημεία αναφοράς του «περιπλανιέται» χωρίς ξεκάθαρο σεξουαλικό προσανατολισμό και με ένα έλλειμμα σε επίπεδο ψυχολογικού και κοινωνικού σθένους. Σε κάθε περίπτωση η αντρική κρίση δεν μπορούσε παρά να συνδέεται στενά με μια αντίστοιχη γυναικεία κρίση, αιτία και αποτέλεσμα συγχρόνως της αντρικής απώλειας προσανατολισμού (Aubert, 1997).

λη Σ. (25) να λέει ότι «Δεν εκφράζεις την αδυναμία σου στους άντρες φίλους». Ας δούμε κι άλλους άντρες (αλλά και γυναίκες) να μιλάνε γι' αυτό το ζήτημα:

«Με τις γυναίκες τα κοινά ενδιαφέρονται είναι λιγότερα, επομένως η ανάγκη να χτίσεις άλλες γέφυρες μεταφέρεται από τα κοινά ενδιαφέρονται και πάει στα πιο πνευματικά, πιο συναισθηματικά.» (Αποστόλης, 36)

«Σε ένα φίλο σου μπορεί να μην πεις κάποια πράγματα που μπορεί να σε ρίχνουν στα μάτια του. Ενώ στη γυναίκα φίλη τα λες.» (Γρηγόρης, 26)

«Είμαι χαρούμενος, και το αντίστροφο θα έλεγα ότι θα ήμουν δυστυχημένος αν δεν είχα γυναίκες φίλες. Δίνει ισορροπία στη ζωή μου, θεωρώ την ύπαρξή τους δίπλα μου σημαντική. Μου προσφέρει πολλά και ιδίως στο συναισθηματικό κομμάτι, ε, βασικά μόνο για αυτό υπάρχουν οι φίλοι. Δεν τις υπολογίζω ότι θα με βοηθήσουν στη ζωή μου άσχετα άμα γίνει, οπότε δεν υπολογίζω σε αυτό το θέμα καθόλου. Υπολογίζω μόνο ότι θα είναι ωραία να μεγαλώσουμε μαζί να μοιραστούμε μαζί όνειρα ελπίδες συναισθημα, κλπ και σε αυτό οι γυναίκες ίσως μπορούν να προσφέρουν πιο πολλά από τους άνδρες. Είναι πιο δυνατές ψυχολογικά, συναισθηματικά και έχουν πιο πολλά από ότι ο μέσος άντρας φίλος.» (Αποστόλης, 36)

«Οι άντρες είναι πιο δύσκολο να εκφραστούν συναισθηματικά στους άλλους άντρες. Φοβούνται ότι θα τους κοροϊδέψουν, να μη φανούν αδύναμοι.» (Έλενα, 49)

Από την άλλη βλέπουμε ότι υπάρχουν και γυναίκες που νιώθουν να μπορούν μέσα από φιλίες με άντρες να σπάσουν το κέλυφος του γυναικείου μοντέλου φιλίας, που κάποιες φορές περιλαμβάνει λίγο ως πολύ υπόγεια επιθετικά¹⁶ και ανταγωνιστικά

¹⁶ Οι έρευνες δείχνουν ότι η *σχεσιακή επιθετικότητα* είναι πιο συχνή στα κορίτσια (20%) απ' ό,τι στα αγόρια (5%) (Crick & συνεργ., 1996, Crick & Bigbee, 1998, French & συνεργ., 2002). Η σχεσιακή επιθετικότητα αναφέρεται σε συμπεριφορές ενός ατόμου εναντίον ενός φίλου του ή μέλους της παρέας του. Σκοπός αυτών των συμπεριφορών είναι η πρόκληση βλάβης στα συναισθήματα ένταξης στην ομάδα και αποδοχής από τα άλλα μέλη της. Τέτοιες ενέργειες περιλαμβάνουν τη διάδοση αρνητικών φημών εις βάρος του και την υπονόμηση των κοινωνικών του σχέσεων.

στοιχεία, τουλάχιστον στις νεότερες. Αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι και για τις γυναίκες το ζητούμενο είναι μια μερική εγκατάλειψη ορισμένων στοιχείων του «κόσμου» τους που θεωρούνται άκαμπτα και κλειστά, ένας εμπλουτισμός από κάποια αντρικά στοιχεία (χαρακτηριστικά ή πρακτικές), καθώς βέβαια και κάποια «βήματα» προς τους άντρες (κατανόηση, επικοινωνία κ.λ.π.)¹⁷:

«Έχω πολλούς φίλους άντρες. Έχω και αντρικά χόμπι, τάβλι, ποδόσφαιρο. Με τους άντρες φίλους μου κάνω διαφορετικά πράγματα απ' ό,τι με τις γυναίκες φίλες. Πράγματα που δεν είναι «δήθεν» όπως με τις γυναίκες. Οι άντρες δεν πάνε γύρω-γύρω από ένα θέμα. Το λένε στα ίσια.» (Αναστασία, 34)

«Έχω στενές φιλικές σχέσεις με άνδρες. Είναι ζεστές, φιλικές και άνετες, είναι «τζάμι». Διαφέρουν με τις φίλες γυναικών γιατί είναι πιο άνετες και δεν υπάρχει περίπτωση να παρεξηγηθούμε ποτέ μεταξύ μας όπως μπορεί να μου συνέβαινε με μια γυναίκα φίλη. Οι άνδρες είναι πιο ειλικρινείς και δεν νοιάζονται στο τι θα πουν ή πως θα το πουν όπως οι γυναίκες που ορισμένες φορές κρύβουν πράγματα. Βέβαια κάνω και υποχωρήσεις για να κρατήσω τις φίλες μου με άνδρες. Επειδή έχω συναναστραφεί με πολλές γυναίκες, έχω αντίστοιχα «καεί» και από πολλές γυναίκες.» (Βάσια, 28)

4. Η σημασία (βαρύτητα και ρόλος) του Ε/Σ στοιχείου

Να σημειώσουμε ευθύς εξαρχής ότι η παράγραφος αυτή θα μπορούσε κάλλιστα να ακολουθεί την § 1 (*Άντρες και γυναίκες: δύο διαφορετικοί κόσμοι τους οποίους συνδέει η ερωτική-σεξουαλική έλξη*). Προτιμήσαμε όμως να μιλήσουμε πρώτα για το

¹⁷ Έχουμε σχετικά λίγα στοιχεία ως προς όλα αυτά, αλλά μας φαίνεται απόλυτα λογικό και κατανοητό να είναι ο «αυτό-εμπλουτισμός με τα στοιχεία του αντιθέτου» αμοιβαίος και συμμετρικός: αφενός υπακούει στο πνεύμα των καιρών, αφετέρου, έστω κι αν είναι λιγότερο έντονος από τη πλευρά των γυναικών (που εμφανίζονται να είναι ήδη πιο «ευαίσθητες» κ.λ.π.), αυτές πρέπει ούτως ή άλλως να προσαρμοστούν στις (όποιες) αντρικές μεταλλάξεις, υιοθετώντας στοιχεία που είτε ήταν ζηλευτά στους άντρες είτε αφήνονται κενά από αυτούς.

«αντρικό» και το «γυναικείο» μοντέλο φιλίας και να εισαγάγουμε τον αναγνώστη στην ετερόφυλη φιλία (μέσω της σύγκρισης με την ομόφυλη καθώς και με τη σχέση ζευγαριού) και στα οφέλη της.

Εδώ θα μας απασχολήσει το γιατί και το πώς το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο (ή αλλιώς η ερωτική-σεξουαλική έλξη) «απειλεί» την ετερόφυλη φιλία (σε βαθμό που πολλές φορές «ακυρώνει» τη δυνατότητα ύπαρξής της), καθώς και με τους διάφορους τρόπους διαχείρισής του.

Πρέπει καταρχάς να γίνουν οι εξής διασαφηνίσεις.

- Πρώτον, θεωρούμε ως δεδομένο ότι κάθε οικεία σχέση προϋποθέτει ένα είδος έλξης μεταξύ των ατόμων.

- Δεύτερον, η έλξη μεταξύ ενός άντρα και μιας γυναίκας στα πλαίσια μιας φιλικής σχέσης πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μια πολυδιάστατη έννοια. Σε σχετικές έρευνες τα άτομα αναφέρουν ότι βιώνουν ερωτική ή/και σεξουαλική ή/και φιλική έλξη για τους στενούς ετερόφυλους φίλους τους¹⁸. Αυτοί οι τύποι έλξης αφενός λοιπόν μπορεί να συνδυάζονται με διάφορους τρόπους μέσα στη σχέση (π.χ. όταν κάποιος νιώθει φιλική και σεξουαλική έλξη) αφετέρου μπορεί να αλλάζουν μορφή με το πέρασμα του χρόνου και κατά την εξέλιξη της σχέσης αυτής (Reeder, 2000). Εν προκειμένω και όπως έχουμε ήδη επισημάνει, στην έρευνα αυτή δεν μας αφορούν οι περιπτώσεις των ατόμων που βιώνουν πρωτίστως ερωτική έλξη για τον ετερόφυλο φίλο εφόσον αυτό υποδεικνύει μια επιθυμία μετάλλαξης της αρχικής φιλικής σχέσης σε ερωτική. Τα άτομα αυτά θα μας απασχολούσαν μόνο στο πλαίσιο μιας διαχρονικής διερεύνησης του πώς διαχειρίζονται την ασυμμετρία (μη αμοιβαιότητα) των τύπων έλξης που βιώνουν και τις σχετικές συνέπειες επί της φιλικής τους σχέσης.

- Τρίτον, αν και σε επίπεδο αναπαραστάσεων και πρακτικής η ερωτική έλξη συνεπάγεται σχεδόν υποχρεωτικά και τη σεξουαλική (κάτι που αν είναι αμοιβαίο αποτελεί και ιδανικό των ερωτικών σχέσεων) δεν ισχύει και το αντίστροφο. Η σεξουαλική έλξη δεν προϋποθέτει αναγκαστικά και την ερωτική. Στην έρευνα της Reeder (ό.π.) ενώ το 90% των ατόμων που νιώθουν κυρίως ερωτική έλξη για τον ετερόφυλο φίλο

¹⁸ Με τον όρο *ερωτική έλξη* είναι αναφερόμαστε σε αυτήν που μας ωθεί να επιθυμούμε μια σταθερή σχέση ζευγαριού (η οποία προϋποθέτει αμοιβαίες δεσμεύσεις και σεξουαλικές επαφές) με ένα άτομο. Η *σεξουαλική έλξη* αφορά επιθυμία για περιστασιακή σεξουαλική επαφή με άτομο χωρίς μια παράλληλη επιθυμία για οικειότερη σχέση που να στηρίζεται σε αμοιβαίες δεσμεύσεις και μια σχετική αποκλειστικότητα.

τους νιώθουν και σεξουαλική, μόνο 46 % των ατόμων που δηλώνουν ότι νιώθουν σεξουαλική έλξη νιώθουν και ερωτική. Ο ορισμός μιας σχέσης ως φιλικής και η εμπλοκή της σεξουαλικής (και όχι της ερωτικής) έλξης δεν απαγορεύουν την πιθανότητα μετεξέλιξης της σε ερωτική ωστόσο στα πλαίσια της έρευνάς μας μάς απασχολούν κυρίως άτομα τα οποία εμπλέκουν την προβληματική της σεξουαλικής έλξης μέσα σε μια σχέση που στο παρόν ορίζουν και επιθυμούν ως φιλική. Με βάση τα προηγούμενα διασαφηνίζουμε ότι με την έκφραση ερωτικο-σεξουαλικό στοιχείο αναφερόμαστε κυρίως στο σεξουαλικό στοιχείο το οποίο συνήθως στην αναπαράσταση των υποκειμένων εμπεριέχει σε κάποιο βαθμό και τον την «ερωτική οικειότητα», τον «ερωτισμό»¹⁹.

Στην (συχνή) περίπτωση που τίθεται αυτό το θέμα απειλής της φιλίας και συνεπώς διαχείρισης της έλξης, αυτό που ενδιαφέρει τα υποκείμενα είναι η προαγωγή της οικείας ή και φιλικής σχέσης με τον (ετερόφυλο) άλλο. Μιλάνε δηλαδή τα υποκείμενα για απειλή και διαχείριση όταν η προσέγγιση ετερόφυλου ατόμου και η σύναψη σχέσης με αυτό δεν έχει μόνο σκοπό και αποκλειστικό πεπρωμένο το σεξουαλικό και ερωτικό (μόνιμο ή μη) δεσμό. Σ' αυτή την περίπτωση ο (ετερόφυλος) άλλος εμφανίζεται περισσότερο ως άτομο με το οποίο το υποκείμενο επιθυμεί να συνάψει μια οικεία ή και στενή σχέση (ή έχει ήδη προχωρήσει σ' αυτή τη διαδικασία) και λιγότερο (έως καθόλου) ως δυνητικός ερωτικός-σεξουαλικός παρτενέρ.

Αποτέλεσμα της ανάδυσης της έλξης όμως είναι, όπως θα δούμε, το σχεσιακό πλαίσιο «φιλία» να συνυπάρχει με το σχεσιακό πλαίσιο «ερωτική-σεξουαλική σχέση» (κάτι που τις περισσότερες φορές προκαλεί σύγχυση στους συμμετέχοντες) ή ακόμα το (ήδη υπάρχον) σχεσιακό πλαίσιο «φιλία» να κλονίζεται και να απειλείται με κάποιου είδους υποβάθμιση από την παρείσφρηση ερωτικών-σεξουαλικών στοιχείων και να οπισθοχωρεί προς χάριν του σχεσιακού πλαισίου «ερωτική-σεξουαλική σχέση». Μας απασχολούν εδώ οι περιπτώσεις που τα υποκείμενα δεν θέλουν να οπισθοχωρήσει η φιλία προς χάριν της ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης, αλλά θέλουν να την διατηρήσουν ή να επιστρέψουν σ' αυτήν. Θα παρουσιάσουμε και θα συζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους λοιπόν διαχειρίζονται την (εν πολλοίς αναπόφευκτη) έλξη και προσπαθούν να την «ξεπεράσουν», να την «παραμερίσουν», να την «απομακρύνουν».

¹⁹ Αναλυτικά περί σεξουαλικότητας βλ. 1^ο Παραδοτέο σσ. 26-43.

4. 1. Η ερωτική-σεξουαλική έλξη «πάντα υπάρχει» και (ενδεχομένως) ακυρώνει τη δυνατότητα ύπαρξης ετερόφυλης φιλίας

Στην § 1 παρουσιάσαμε το κυρίαρχο μοντέλο διαφυλικής επαφής και σχέσης: άντρες και γυναίκες, αυτοί οι δύο διαφορετικοί κόσμοι, μπορούν να ενωθούν και να σχετιστούν στη βάση μιας «φυσικής» και «βιολογικής» δύναμης που αγνοεί τις διαφορές τους και που είναι η μεταξύ τους ερωτική-σεξουαλική έλξη. Εφόσον υπάρχει συμπαρουσία των δύο φύλων ενεργοποιείται η «ανάγκη» ή/και η «επιθυμία» «πρόσβασης» στο σώμα του άλλου, η επιθυμία σύναψης ερωτικής ή/και σεξουαλικής σχέσης. Ανεξάρτητα από το «βαθμό φιλίας» και από την ποιότητα της σχέσης, από το αν αυτό θα προέλθει από τον ένα μόνο ή και από τους δύο, ανεξάρτητα από το κατά πόσον αυτή η έλξη θα εμφανιστεί την ίδια στιγμή και στους δύο ή όχι, τα θέματα του «να πάει η σχέση παραπέρα», του «να θελήσει ο ένας ή και οι δύο περισσότερα», είναι μοιραίο να τεθεί. Είναι μάλιστα τέτοια η ισχύς αυτού του νόμου που τα υποκείμενα θεωρούν ότι πολλές φορές αυτή η έλξη μπορεί και να υπάρχει χωρίς ποτέ να εκφραστεί και να έρθει στην επιφάνεια²⁰.

Όπως κι αν έχει, στο βαθμό που η έλξη αποτελεί ισχυρότατη δύναμη της φύσης, καθοριστική στον τρόπο με τον οποίο άντρες και γυναίκες μπορούν να σχετιστούν, υπάρχουν φορές που είτε οποιαδήποτε άλλη σχέση μεταξύ τους, άρα και η φιλία, εμφανίζεται να είναι αδύνατη, είτε κάθε μετέπειτα σχέση «χρωματίζεται» με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε η φιλία να αποκλείεται:

«Δεν νομίζω ότι υπάρχουνε αληθινές φιλίες γυναικας με άντρα. Επειδή υπάρχει και η φύση, δεν νομίζω ότι ξεπερνιέται η φύση.» (Δήμητρα, 46)

«Δεν μπόρεσε ποτέ η σεξουαλική έλξη να καταπολεμηθεί. Ακόμα και αν υπήρξε μια φορά και εκδηλώθηκε, από τη στιγμή που υπήρξε είναι δύσκολο να δεις τον άλλο ως φίλο μετά.» (Αλίκη, 35)

²⁰ Στο τέλος αυτής της παραγράφου (§ 4. 3. 3.) θα παρουσιάσουμε ένα πληρέστερο θεωρητικό πλαίσιο που εξετάζει τα «σενάρια σεξουαλικότητας», καθώς και τις βιωμένες απόψεις περί αγάπης, έρωτα και σχετίζεσθαι.

«Κι εγώ πιστεύω είναι ότι δεν μπορεί εκ πρώτης όψεως να υπάρξει φιλία μεταξύ ανδρός και γυναικός, δηλαδή θα υπάρξει οπωσδήποτε ένας ερωτισμός ο οποίος τώρα το αν θα εκδηλωθεί ή όχι είναι μια άλλη λογική και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες.» (Άρης, 25)

Κάποια άτομα αναφέρουν την ανάδυση της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης ως αποτέλεσμα της χρόνιας συνύπαρξης. Αυτό και μόνο μπορεί «ανακλαστικά» να αφυπνίσει το ερωτικό σεξουαλικό στοιχείο σε κάποιους:

«Μπορεί να υπάρχει φιλία ως ένα βαθμό αλλά μετά αλλάζει το πράγμα. Ειδικά όταν περνάς πολύ χρόνο μαζί. Πάντα ο ένας από τους δύο θα θέλει κάτι παραπάνω.» (Γεράσιμος, 25)

«Η φιλική σχέση μπορεί να καταλήξει ερωτική γιατί καμιά φορά όταν κάνει κανείς παρέα μπορεί να ξυπνήσουν συναισθήματα.» (Γιάννης, 49)

«Δεν μου έχει τύχει ποτέ ερωτική έλξη σε φιλία. Αν γίνει πιστεύω ότι θα οφείλεται στη συνήθεια, η οποία είναι πολύ μεγάλο πράγμα. Κάπου ίσως παρερμηνευθεί, τα άτομα το αισθάνονται επειδή περνάν ώρες μαζί.» (Αναστασία, 34)

Στο απόσπασμα που ακολουθεί τίθεται το ίδιο ζήτημα (με τις παραμέτρους της σύγχρονης ή μη ύπαρξης της έλξης, καθώς και της εμφάνισής της ή της παραμονής της «στο μυαλό»), με τη διαφορά ότι η φιλία τίθεται σε αμφισβήτηση ως αυτόνομη, αυτούσια σχέση:

«Το εννοώ κυρίως με το ότι .. αυτό που σου είπα μετά ότι δεν πιστεύω ότι υπάρχουνε ξεκομμένα φιλικές σχέσεις χωρίς κάποια στιγμή σε κάποιο σημείο όλης αυτής της σχέσης να έχει υπάρξει είτε από τη μια πλευρά είτε από την άλλη, είτε μαζί έτσι στο μυαλό έτσι ένα στοιχείο ερωτισμού. Αυτό εννοώ.» (Δήμητρα, 46)

Παρατηρούμε στο επόμενο απόσπασμα μια σειρά από πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία:

- κάτι για το οποίο ήδη μιλήσαμε, την αναπόφευκτη ανάδυση της έλξης με το διαρκή συγχρωτισμό,

- τη σημασία του «περίγυρου»²¹ στο να εξελιχθεί η σχέση προς μια τέτοια κατεύθυνση, κάτι που δεν σχετίζεται κατά την άποψή μας με τα ίδια τα πρόσωπα του περίγυρου, αλλά περισσότερο με τη στάση τους και γενικότερα με μία ευρύτερη κοινωνική πίεση που συνεπάγεται τη «δύναμη» των ιδεών, των αναπαραστάσεων, επί των ίδιων τους των φορέων,

- την άποψη ότι αυτή η μορφή φιλίας (η ετερόφυλη) είναι μολαταύτα ένα ζητούμενο, κάτι το θετικό, που όμως απειλείται από το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο που μπορεί να παρεισφρήσει μεταξύ άντρα και γυναίκα: γι' αυτό και «είναι πολύ δύσκολη» και κινδυνεύει από κάποια «αδύναμη στιγμή»,

- αυτή η «αδύναμη στιγμή» είναι ενδεχομένως η στιγμή που ο ένας θα είναι «απογοητευμένος, ευαισθητοποιημένος», η στιγμή που θα αναζητά κάτι που η μόνη φιλία δεν μπορεί να του δώσει - η ερωτική-σεξουαλική σχέση εμφανίζεται εδώ να έχει και μια διάσταση που εμπλέκει τα υποκείμενα στην αδυναμία τους, περιλαμβάνει ένα διάχυτο αίτημα υποστήριξης (πράγματα ως προς τα οποία μπορούμε να αναρωτηθούμε αν η ετερόφυλη φιλία δεν διαφαίνεται γενικά να αποτελεί ένα είδος απάντησης):

«Είναι πολύ δύσκολη η φιλία άντρα-γυναίκας. Δεν θεωρώ τον εαυτό μου ιδανικό άνθρωπο να μιλήσει για αυτό, γιατί πιστεύω ότι υπάρχει πάντα έλξη μεταξύ άνδρα και γυναίκα φίλων. Ακόμα και αν δεν υπάρχει εξαρχής αυτή η έλξη, θα εξελιχθεί κάποια στιγμή στην πορεία. Και αν δεν το αισθανθούν αυτοί οι δύο, θα τους το πει ο περίγυρος και θα τους επηρεάσει. Πιστεύω ότι υπάρχει πάντα έλξη από τη μια πλευρά. Δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει και από τις δύο. Έχω άνδρες φίλους και το έχω συζητήσει μαζί τους. Βλέπω και άλλους άνδρες και γυναίκες που είναι φίλοι και ούτε εγώ η ίδια μπορώ να πιστέψω ότι είναι μόνο φίλοι. Δεν πιστεύω στην φιλία ανδρών και γυναικών γενικά. Πάντα σε κάποια στιγμή, αδύναμη στιγμή αν

²¹ Βλ. και § 5.

μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι, που ο ένας θα είναι απογοητευμένος, ευαισθητοποιημένος ή οτιδήποτε, θα υπάρξει αυτή η έλξη.» (Μαριάνθη, 37)

Τα ίδια, αλλά πιο έντονα και δραματικά, στο επόμενο απόσπασμα. Εδώ η αντίθεση είναι σχεδόν δραματική ανάμεσα σε μια φιλία που εμφανίζεται ως ισχυρή και ιδανική μορφή σχέσης και ένα ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο που ταυτίζεται με τα απειλητικά «ζώδη σεξουαλικά ένστικτα» που κάποιος πρέπει να αναστέλλει (να «τιθασεύει») για να «μπορέσει να συνυπάρξει με τους άλλους»:

«Τις γυναίκες φίλες δεν μπορώ να τις δω σεξουαλικά όπως δε θα 'βλεπα σεξουαλικά έναν άντρα φίλο...όμως το φύλο βρίσκει τρόπους να διεισδύσει. Ίσως όταν δεν κρύβεται κάτω από τα ρούχα και ίσως όταν το αλκοόλ έχει χαλαρώσει τις συνηθισμένες αναστολές...όμως η φιλία είναι ισχυρότερη από κάποια ζώδη σεξουαλικά ένστικτα που κάποιος οφείλει να τιθασεύσει για να μπορέσει να συνυπάρξει με τους άλλους.» (Μανόλης, 45)

Ας παρατηρήσουμε τέλος ορισμένες ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες στα αποσπάσματα που ακολουθούν: στο πρώτο απόσπασμα (Λεωνίδας) δεν αποκλείεται αυτό το «κρυφο-ερωτικό στοιχείο» να σχετίζεται με τη «συνοχή αυτής της σχέσης». Στη δεύτερη (Λίτσα) το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο λαμβάνει τη μετουσιωμένη και κοινωνικοποιημένη μορφή ενός «προτύπου» άντρα ή γυναίκας που ο ένας μπορεί να «αντιπροσωπεύει» για τον άλλον. Στο τρίτο (Ντίνος) ξαναβρίσκουμε το πόσο «δύσκολο» είναι να έχει το υποκείμενο φιλία με γυναίκες, ενώ η αναφορά στην αντίστοιχη του γιου του μπορεί να εκφράζει μια διαφορά αντιμετώπισης του ζητήματος από γενιά σε γενιά οπότε και μια εξέλιξη των ετερόφυλων σχεσιακών μοντέλων όπου, σήμερα, η οικειότητα ανάμεσα σε άντρα και γυναίκα δεν παραπέμπει στον αναπόφευκτο «καταναγκασμό» της σεξουαλικής επιθυμίας και πραγμάτωσης. Όσο για το τέταρτο (Μανόλης), βρίσκουμε την (αυτονόητη;) προϋπόθεση του να αρέσει ο ένας στον άλλο για να υπάρξει έλξη.

«Κοίτα με τις γυναίκες υπάρχει μια διαφορά, γιατί μπαίνει λίγο το ότι είναι γυναίκα. Δηλαδή εγώ πιστεύω ότι στις φιλίες με τις γυναίκες πάντα παίζει

ένα κρυφοερωτικό στοιχείο ασχέτως αν εκφράζεται ή δεν εκφράζεται ή τέλος πάντων και ίσως και αυτή η διαφορετικότητα να κρατάει, δεν ξέρω, να κρατάει τη συνοχή αυτής της σχέσης. Εγώ πιστεύω ότι παίζει το ερωτικό στοιχείο, αλλά όχι ξεκάθαρα, γιατί αν είναι ξεκάθαρο περνάμε σε μια άλλη φάση στο ζευγάρι. Νομίζω ότι καλλιεργείται λιγάκι. Εγώ λέω ότι υπάρχει αυτό το στοιχείο το ερωτικό.» (Λεωνίδας, 47)

«Μπορεί να γνωρίζεσαι με έναν άνθρωπο και να είσαστε να γνωρίζεστε χρόνια και ούτε καν να σε έχει κοιτάξει ερωτικά, ε, πάντως αν το ψάξεις βαθιά μέσα σου ή εσύ αντιπροσωπεύεις κάποιο πρότυπο γυναίκας για αυτόν ή αντίστοιχα για σένα κάποιο πρότυπο άντρα.» (Λίτσα, 36)

«Με τις γυναίκες όμως μιλάω καλύτερα θα έλεγα αυτή την εποχή κι όταν κάνουμε παρέα, μου είναι όμως δύσκολο να έχω φίλες γυναίκες, πάρα πολύ δύσκολο ναι. Μετά από κάποιο σημείο τη βλέπω ερωτικά τη γυναίκα. Θυμάμαι μια φορά, έχω δυο γιους, και από τον ένα μου γιο γίνομαι παππούς το Νοέμβριο. Ο ένας μου γιος ο μικρός είναι 25 και ο μεγάλος είναι 28 και το Νοέμβριο γίνεται 29. Κάποια φορά ο μικρός γιος μου όταν ήτανε στο Λύκειο κοιμότανε με μια συμμαθήτριά του φιλικά και τον ρωτάω «μπορείς και κοιμάσαι φιλικά»; «Ναι μπαμπά», μου λέει. Κι εγώ είπα ότι όσες φορές προσπάθησα δεν τα κατάφερα ποτέ.» (Ντίνος, 49)

«Τώρα να είμαι φίλος με μια κοπέλα που δε μου αρέσει καθόλου εντάξει δε θα τη σκεφτώ ποτέ ερωτικά,, αλλά όταν σου αρέσει ή της αρέσεις σίγουρα θα σκεφτεί ο ένας απ' τους δύο ερωτικά. 99% και οι δυο θα το σκεφτούνε. Δεν ξέρω αν θα το πούνε ποτέ ή αν το παραδεχτούν ποτέ, αλλά σίγουρα συμβαίνει.» (Μανόλης, 45)

4. 2. Πώς και γιατί απειλεί την ετερόφυλη φιλία η ανάδυση της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης

Η ερωτική-σεξουαλική έλξη, είτε από τη μόνη ύπαρξή της (ακόμα και χωρίς να εκφραστεί, μένοντας μόνο στο μυαλό των παρτενέρ), είτε με το είδος σχέσης που προοιωνίζεται (σχέση ζευγαριού), απειλεί, όπως είδαμε, τη δυνατότητα ύπαρξης της ετερόφυλης φιλίας. Θα δούμε σ' αυτή την ενότητα μερικούς από τους λόγους που κάτι τέτοιο συμβαίνει, κάτι που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο και ενδιαφέρον στο να μας φωτίσει όψεις της αναπαράστασης που έχουν άντρες και γυναίκες για τις σχέσεις τους.

Ας αρχίσουμε με ορισμένες σκέψεις που κάναμε με αφορμή την αναφορά του ζητήματος του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου σαν κάτι που είναι «πονηρό»:

«Αν δηλαδή υπάρχει κάποια βάση, αν ξερωγώ κι οι δύο έχουνε σχέση, μπορούν να είναι φίλοι μεταξύ τους, πραγματικά, εκεί πιστεύω πιο πολύ στη φιλία, αν έχουν και οι δύο σχέση, πιστεύω ότι η φιλία εκεί είναι διαφορετική, πιο αληθινή, δύσκολο να σκέφτεται ο άλλος το πονηρό, να σκέφτεται μέσω της φιλίας να κάνει και σχέση μαζί σου, ενδεχομένως, γιατί μπορεί να πιστεύει πάλι, άλλο, αλλά υπάρχουν λιγότερες πιθανότητες... Πιστεύω ότι θα υπάρξει το πονηρό στη μέση, ότι θα θέλει κάποιος κάποια στιγμή απ' τους δύο ενδόμυχα σχέση, δεν πιστεύω δηλαδή στη φιλία έτσι.» (Μάρω, 45)

Από τον τρόπο χρήσης της κάπως παιδικής αυτής λέξης («το πονηρό») στο συγκεκριμένο πλαίσιο μπορούμε να κάνουμε κάποιες υποθέσεις ως προς το πώς προσλαμβάνονται τόσο η φιλική όσο και η ερωτική-σεξουαλική σχέση: η πρώτη θα ήταν στο νου των υποκειμένων μια πιο καθαρή και αγνή σχέση, θα ήταν έννοια με συμπαραδηλώσεις «συντροφικότητας» και «αδελφικότητας», ενώ η δεύτερη, βασιζόμενη στη σεξουαλική επιθυμία, βιολογικής προέλευσης, θα είχε πτυχές με συμπαραδηλώσεις «ενστικτώδεις» και «ζώδεις». Είναι λοιπόν δυνατόν να βρισκόμαστε μπροστά σε δύο σχέσεις που τείνουν να αλληλοαποκλείονται: έτσι, κάθε φιλική σχέση (άρα και

η ετερόφυλη φιλία) οφείλει για να μπορεί να χαρακτηριστεί ως τέτοια να αποκλείει τη σωματική επαφή προς χάριν της ψυχικής, να βασίζεται στη μετουσίωση και να εξαιρεί κάθε ξεκάθαρα εκφραζόμενο και δηλούμενο ερωτικό και σεξουαλικό στοιχείο που θα την «μόλυνε» φέρνοντας στην επιφάνεια μια αιμομικτικού τύπου διάσταση.

«Έχω αρκετές γυναίκες φίλες, είχα πάντα από πολύ μικρός και πιο πολλές από αυτές τις σχέσεις είναι μακροχρόνιες. Μπορεί και 10 χρόνια δηλαδή οι πιο πολλές, η πλειονότητα αυτών των σχέσεων είναι πάνω από 10ετία πλέον. Δηλαδή αρχίσανε από τα φοιτητικά μου χρόνια συνεχίζονται ακόμα, κάποιες από αυτές είναι πολύ δυνατές έστω κι αν είναι στην Αμερική για παράδειγμα που η απόσταση δεν παίζει ρόλο. Τις θεωρώ πολύ σημαντικές, κατέχουν μια θέση εξίσου σημαντική με αυτή των ανδρών φίλων, τις θεωρώ αμιγώς φιλικές κι όχι ένα υβρίδιο σεξουαλοφιλικό, όπως είναι ένα... εντάξει μια κατηγορία φιλιών τέτοιου είδους, έτσι νομίζει το συνειδητό μου τουλάχιστον. Το υποσυνείδητο δεν ξέρω τι νομίζει αλλά το συνειδητό μου νομίζει σίγουρα ότι είναι οι φίλιες αποκλειστικά πλατωνικές σε εισαγωγικά.» (Αποστόλης, 36).

Συγχρόνως και ταυτόχρονα, το πονηρό είναι και ωφελιμιστικό, και άρα υποβιβάζει την αληθινή φιλία, που φαντασιώνεται εξισωτική και συχνά αλτρουιστική: συγκρινόμενη με την αληθινή φιλία, στην ερωτική-σεξουαλική σχέση είναι σαν ο ένας να θέλει να «πάρει κάτι» από τον άλλον, να πετύχει κάτι εις βάρος του άλλου. Αυτό το «κάτι» παραπέμπει

- είτε σε μια μορφή σεξουαλικής-σχεσιακής εκμετάλλευσης του ενός από τον άλλο (που προτείνει φιλία, αλλά έχει το νου του στο «πονηρό» - έχουμε εδώ τη φιλία σαν *Δούρειο Ίππο*),

- είτε σε μια άρρητη συμφωνία ότι με την αμοιβαία φιλική προσέγγιση θα επιτευχθούν οι αμφότερα υπάρχοντες ερωτικοί-σεξουαλικοί στόχοι, κάτι που υποβιβάζει ηθικά τόσο τους εν λόγω παρτενέρ όσο και την ίδια την ιδέα της φιλικής σχέσης.

Μια δεύτερη σειρά παρατηρήσεων αποτελεί την προέκταση και τη διεύρυνση των προηγούμενων. Φαίνεται από τις συνεντεύξεις ότι η διαχείριση του ερωτικού-

σεξουαλικού στοιχείου, όταν αυτό αναδύεται σε ένα σχεσιακό πλαίσιο (φιλία) του οποίου έτσι ο ορισμός τίθεται εν αμφιβόλω, θέτει στα άτομα πολλά προβλήματα, αλλά διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην εξέλιξη της σχέσης.

Όταν αναδύεται η ερωτική-σεξουαλική έλξη (έστω κι αν είναι ακόμα μόνο στο νου των υποκειμένων και δεν έχει «εκφραστεί»), είναι σαν να ενεργοποιείται το σχεσιακό πλαίσιο «σχέση ζευγαριού» ή «ερωτική-σεξουαλική σχέση» και να αρχίζει να συνυπάρχει με το σχεσιακό πλαίσιο «φιλία» (που ίσχυε ή φαίνεται ότι ίσχυε μέχρι τότε). Αυτή η συνύπαρξη πλαισίων είναι τρόπον τινά «συγχυτική» για τα υποκείμενα και τα οδηγεί στο να βιώνουν ασάφειες, αντιφάσεις και συγκρούσεις στο επίπεδο των μοντέλων του ρόλου που αντιστοιχούν στο κάθε πλαίσιο (τα οποία μοντέλα προφανώς δεν ταυτίζονται)²². Αναδύονται λοιπόν τα αντίστοιχα προβλήματα σε συναισθήματα, συμπεριφορές, προσμονές, απαιτήσεις... Εν ολίγοις είναι σαν τα υποκείμενα (τουλάχιστον ωσότου τα πράγματα ξεκαθαρίσουν) να μην ξέρουν αν πρέπει να παίξουν το ρόλο του φίλου ή του εραστή, κάτι που σημαίνει ότι είναι σαν να μην ξέρουν πώς πρέπει να συμπεριφέρονται ως προς τον άλλο, πώς πρέπει να αισθάνονται απέναντί του, τι του οφείλουν, τι δικαιούνται να περιμένουν και τι να απαιτούν από αυτόν κ.ο.κ.

Συχνά στις συνεντεύξεις η ερωτική-σεξουαλική έλξη που αναδύεται στο πλαίσιο της φιλικής σχέσης περιγράφεται σαν παράγοντας που αναπόφευκτα «αλλοτριώνει» τα άτομα και «υποβαθμίζει» την ίδια τη σχέση. Είναι οι περιπτώσεις που τα υποκείμενα μιλάν για τη φιλική σχέση σαν ένα σχεσιακό πλαίσιο που κλονίζεται και απειλείται με υποβάθμιση από το σχεσιακό πλαίσιο «ερωτική-σεξουαλική σχέση». Πάλι τίθεται το θέμα της σύγκρισης της φιλίας με την ερωτική-σεξουαλική σχέση. Στο πλαίσιο της δεύτερης είναι σαν να πρέπει το άτομο να παίζει κάποιου είδους θέατρο και να «ελέγχει» συνεχώς τη συμπεριφορά του: δεν πρέπει να αρέσει, να σαγηνεύει, να κατακτά, να στοχεύει στον εξωραϊσμό της εικόνας του, στην μονοπώληση της προσοχής και στην αποκλειστικότητα; Δεν πρέπει να διαχειρίζεται την επιθυμία του ή/και την επιθυμία του άλλου; Ναι, αλλά κάτω από τέτοιες συνθήκες δεν μπορεί πλέον να είναι απόλυτα ο εαυτός του, να είναι τόσο αυθεντικός («άμεσος», «ειλικρινής», «αυθόρμη-

²² Αυτό φαίνεται πολύ καθαρά από την ανάλυση όλου του υλικού αναφορικά και με τα τρία σχεσιακά πλαίσια που εξετάζουμε. Η σύγχυση αυτή παρατηρείται ιδιαίτερω στις ετερόφυλες εργασιακές σχέσεις. Αναλυτικότερα βλ. το τρίτο παραδοτέο, Κορύζη Σ. & Τασιοπούλου Τζ, *Αναπαραστάσεις ανδρών και γυναικών για τη σχέση τους με το άλλο φύλο: Εικόνες του συναισθήματος και της σεξουαλικότητας: Σχέσεις Εργασίας*, Ιούνιος, 2005.

τος», «ελεύθερος») όσο φέρεται ότι πρέπει να είναι στην «πραγματική» φιλική σχέση:

«Νομίζω ότι με μια γυναίκα ειδικά όταν υπάρχει και κάποια έλξη, ασχέτως αν δεν έχει εξελιχτεί ποτέ σε δεσμό ή σεξουαλική σχέση, υπάρχει πάντοτε η τάση να εξελιχτεί σε σεξουαλικό δεσμό και αυτό αφαιρεί από την αμεσότητα, αφαιρεί από την ειλικρίνεια των λεγομένων. Συνεπώς αφαιρεί από την πραγματική φιλία.» (Δημοσθένης, 38)

«Όταν υπάρχει ερωτική επιθυμία σε μια φιλική σχέση δεν μπορεί να κάνει λόγο κανείς για πραγματική φιλία, γιατί όλο και κάτι θα σου πει ο άλλος και θα ζηλέψεις, θα κοιτάς συνεχώς να αποπλανήσεις τον άλλο, οπότε θα σε παραπλανεί το γεγονός ότι είστε φίλοι.» (Βάσια, 28)

«Στην πραγματικότητα αν έχεις μόνο ερωτική σχέση όλα αυτά έρχονται πάνω σου, δεν έρχεσαι ποτέ, δεν θα μπεις ποτέ στη θέση του άλλου. Επειδή αυτή είναι μια πολωτική σχέση, η ερωτική σχέση αναγκαστικά είναι μια πολωτική σχέση, αναγκαστικά απαιτείς πράγματα από το σύντροφό σου.» (Τάκης, 38)

Στο τελευταίο αυτό απόσπασμα φαίνεται ότι αυτό που ακυρώνει τη φιλία είναι το ότι «δεν θα μπεις ποτέ στη θέση του άλλου» και το ότι «απαιτείς πράγματα από αυτόν». Όπως ξέρουμε και έχουμε εξάλλου δει και στις συγκρίσεις (βλ. § 3), η φιλική σχέση προϋποθέτει τη μη ύπαρξη δυναμικής απαίτησης για αποκλειστικότητα και κτητικότητα, καθώς βασίζεται στην ελεύθερη αμοιβαία επιλογή, στην ισότιμη ανταλλαγή κ.λ.π. Γι' αυτό εξάλλου μιλάμε για «απειλή» της ετερόφυλης φιλίας. Όταν το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο εκδηλώνεται (και όταν πραγματώνεται, αλλά ικανή συνθήκη παραμένει η μόνη εκδήλωση) η ετερόφυλη φιλία «ολισθαίνει» προς ένα πλαίσιο λιγότερο ελεύθερο και εμπλουτιστικό: η φιλία «χαλάει».

Να σημειώσουμε τέλος ότι συχνά η ύπαρξη ερωτικής-σεξουαλικής έλξης δεν μπορεί παρά να παραπέμπει σε ερωτική-σεξουαλική σχέση και όχι σε φιλία («...αν μου

αρέσει κάποια κοπέλα, μου αρέσει αυτή η κοπέλα, τελείωσε»). Όταν συνειδητά ή μη τα άτομα «λειτουργούν» στη βάση αυτού του αλληλοαποκλειόμενου χαρακτήρα έρωσ-φιλία και τον αποδέχονται, μας αποκαλύπτουν διάφορες *στρατηγικές* ερωτικής προσέγγισης μέσω της φιλικής σχέσης. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το άτομο Α «προσεγγίζει φιλικά» το άτομο Β, κρύβοντας τη φυσική έλξη που νιώθει (για να μην τύχει άρνησης-απόρριψης και υπάρξει απομάκρυνση) και περιμένει, λόγω συγχρωτισμού και καλλιέργειας της οικειότητας, ότι και για το άτομο Β, η έλξη θα εμφανιστεί αργότερα (θα δούμε ότι αυτή η εμφάνιση είναι ισχυρή πιθανότητα):

«Μου έχει συμβεί ένας φίλος μου να μου εκφράσει ερωτική επιθυμία όμως αποδείχτηκε ότι δεν ήταν πραγματικός φίλος. Με πλησίασε σαν φίλος προκειμένου να δημιουργήσει ερωτική σχέση μαζί μου. Κι εγώ έχω νιώσει ερωτική επιθυμία για φίλο αλλά δεν ήταν πραγματικός φίλος. Τον ήθελα εξαρχής ερωτικά και προσπάθησα να τον προσεγγίσω μέσω μιας φιλικής σχέσης.» (Βάσια, 28)

«Πέρασα μια εποχή που δεν είχα φιλικές σχέσεις με γυναίκες, είχα πάντα ερωτικές. Δηλαδή μπορεί να ξεκινούσε στο φιλικό αλλά εγώ το πήγαινα πάντα στο ερωτικό.» (Λεωνίδας, 47)

Ανακαλύπτουμε εδώ μια άλλη (από τη μόνη βιολογική-φυσική) διάσταση της ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης. Άτομα όπως τα παραπάνω χρησιμοποιούν το *Δούρειο Ίππο* της φιλίας (βλ. παραπάνω) για να αποκαλύψουν την έλξη που ενδεχομένως κρύβεται κάτω από κάθε «καλή» σχέση. Υπάρχει ούτως ή άλλως λοιπόν και μία πιο «κοινωνική»-«διανοητική»-«εγκεφαλική» έλξη, όπου ο άλλος, όποιος κι αν είναι, χωρίς να είναι στην αρχή «αντικείμενο» (δηλαδή αντικείμενο βιολογικής-φυσικής έλξης), γίνεται «αντικείμενο» λόγω του συγχρωτισμού. Ο συγχρωτισμός δίνει την ευκαιρία να γνωρίσουμε σε βάθος και να εκτιμήσουμε ενδιαφέροντα και γοητευτικά στοιχεία του άλλου. Έτσι προετοιμάζεται, «πυροδοτείται βαθμιαία», η θέληση «σωματικής» προσέγγισης. Εδώ η έλξη αναδύεται σε κάποια στιγμή της φιλίας (ή της αναδυόμενης φιλίας) και τότε είναι που βλέπουμε καλύτερα το πώς αποτελεί αντικείμενο διαχείρισης.

4. 3. Σχήματα διαχείρισης του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή αυτής της ενότητας, το να μιλάμε και μόνο για διαχείριση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου (δηλαδή της μονόδρομης ή αμοιβαίας έλξης) σημαίνει ότι το σχεσιακό πλαίσιο «φιλία» είναι πιο σημαντικό για το υποκείμενο από το σχεσιακό πλαίσιο «ερωτική-σεξουαλική σχέση». Εν προκειμένω τα *σχήματα διαχείρισης* της έλξης αντιστοιχούν στους τρόπους με τους οποίους το υποκείμενο «μάχεται» και «απομακρύνει» ό,τι μπορεί να φέρει στο προσκήνιο το σχεσιακό πλαίσιο «ερωτική-σεξουαλική σχέση» (έτσι ώστε να μην συνυπάρχουν τα δύο πλαίσια, ή ακόμη έτσι ώστε η φιλία να μην οπισθοχωρήσει προς χάριν της ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης). Στις συνεντεύξεις μας η διαχείριση μπορεί να παρουσιάζεται μέσα από την έκθεση είτε της προσωπικής κοσμοθεωρίας του υποκειμένου είτε κάποιων εμπειριών του και βιωμάτων του. Το να διαχειριστεί πάντως το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο που ελλοχεύει σε κάθε ετερόφυλη προσέγγιση, το να «ξεπεράσει» και να «παραμερίσει» την έλξη, ισοδυναμεί για το υποκείμενο με μια προσπάθεια:

- αφενός αποφυγής όλων των προβλημάτων που σχετίζονται με τον έρωτα,²³
- αφετέρου επιστροφής στο (κλονισμένο ή συσκοτισμένο) σχεσιακό πλαίσιο «φιλία».

Τέλος να υπενθυμίσουμε δεν μας απασχολεί καθόλου εδώ η περίπτωση όπου η αποκάλυψη, αποδοχή και «πραγμάτωση» αυτής της έλξης μετέτρεψε τη φιλική σχέση σε ερωτική-σεξουαλική σχέση (ή/και σε σχέση ζευγαριού).

4. 3. 1. Επιλογή του/της ετερόφυλου/ης φίλου/ης και επένδυση στη φιλική σχέση βασιζόμενες στην απουσία ερωτικής-σεξουαλικής έλξης

Ας αρχίσουμε παρατηρώντας ότι υπάρχουν περιπτώσεις που η επιλογή του φίλου ή της φίλης και η θετική εξέλιξη της φιλικής σχέσης στηρίζεται ακριβώς στην α-

²³ Η έλξη και η σύναψη ερωτικής σχέσης παραπέμπει σε ζωτικές όψεις του ανθρώπινου είναι. Ας μην ξεχνάμε ότι ένα μεγάλο έρωτα μπορεί κανείς να τον ζει πολλές φορές, να τον ζει και να τον ξαναζεί κάθε φορά με την ίδια έκπληξη, με την ίδια εμπειρία μοναδικότητας, με την ίδια δύναμη πραγμάτωσης ενός κρυφού προσωπικού του πεπρωμένου. Όμως αυτή όλη η ιστορία είναι για κάθε άνθρωπο «βαριά», μοιάζει αθώα όταν καλύπτεται με το μόνο το ερωτικό-σεξουαλικό, αλλά δεν μπορεί να «παίξει» συνέχεια, συνεχώς και με όλους... μολονότι συνεχώς παραμονεύει και είναι δυναμικά πανταχού παρούσα, πρέπει και να αυτοελέγχεται, περιορίζεται, να είναι αντικείμενο διαχείρισης. Για τη σημασία της σεξουαλικότητας στη συγκρότηση του εαυτού και τα αντίστοιχα σενάρια βλ. § 4. 3. 3.

πουσία ερωτικής-σεξουαλικής έλξης. Με το να ορίζουν έτσι εξαρχής τη σχέση ως μη ερωτική-σεξουαλική (απουσία έλξης), είναι σαν τα υποκείμενα να δίνουν στον εαυτό τους τη δυνατότητα χτισίματος ή/και συνέχισης της (ετερόφυλης) φιλικής σχέσης. Θα μπορούσαμε εδώ να πούμε ότι η διαχείριση της έλξης γίνεται σ' ένα υπονοούμενο «μείον ένα» στάδιο της (αμοιβαίας ή μη) προσέγγισης.

«Την βλέπω σα φίλη αν με ενδιαφέρει σαν άτομο αλλά δεν με ελκύει. Αλλιώς αν μου αρέσει θα προσπαθήσω να το δείξω. Θα της το πω ότι θέλω να γίνει κάτι πιο σοβαρό. Αλλά να βλέπω λίγο και τη στάση του άλλου απέναντί μου, ότι θα υπάρξει ανταπόκριση.» (Γεράσιμος, 25)

«Για τους άντρες φίλους μου δεν νιώθω ερωτική επιθυμία. Κάποιες φορές βάζω τον εαυτό μου να φανταστεί πως θα ήταν κάποια ερωτική συνεύρεση μαζί τους και το βρίσκω πολύ αηδιαστικό. Δεν τους επιθυμώ καθόλου ερωτικά, όχι επειδή είναι φίλοι, αλλά επειδή δεν μου αρέσουν ως άντρες.» (Βάσια, 28)

«Αυτό το είπα με βάση ότι σ' έναν απ' τους δύο αρέσει ο άλλος. Δηλαδή, τώρα να είμαι φίλος με μια κοπέλα που δε μου αρέσει καθόλου εντάξει δε θα την σκεφτώ ποτέ ερωτικά αλλά όταν σου αρέσει ή της αρέσεις σίγουρα θα σκεφτεί ο ένας απ' τους δύο ερωτικά. 99% και οι δυο θα το σκεφτούνε. Δεν ξέρω αν θα το πούνε ποτέ ή αν το παραδεχτούν ποτέ αλλά σίγουρα συμβαίνει...» (Μανόλης, 45)

«Αν η σχέση είναι ακραιφνώς φιλική οφείλεται σε κάποιους παράγοντες όπως ας πούμε μπορεί να είναι η κοπέλα του κολλητού σου ή μπορεί να είναι άσχημη παράδειγμα, από κει και πέρα το πως στήνεται αυτή η σχέση είναι θέμα προφανώς και των δυο.» (Άρης, 25)

«Το ότι οι φιλικές μου σχέσεις με άνδρες έγιναν ερωτικές με οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει φιλία μεταξύ άντρα και γυναίκας. Ίσως ήταν και οι επιλογές μου τέτοιες που οι φίλοι της δεν ήταν αδιάφοροι προς αυτή

ως γυναίκα, ενώ για να κάνεις φιλία με άνδρα πρέπει αυτός να είναι αδιάφορος.» (Αλίκη, 35)

«Εγώ προσωπικά δεν το έχω κάνει ποτέ. Δηλαδή και να ειπωθεί κάτι θα είναι καθαρά στην πλάκα και το ξέρουμε και οι δύο...Γενικά είμαι και στα θέματα σχέσεων είμαι κάπως κολλημένος. Δηλαδή αν μου αρέσει κάποια κοπέλα, μου αρέσει αυτή η κοπέλα, τελειώσει.» (Μάκης, 31)

4. 3. 2. Η («νοητική» και «σωματική») υπέρβαση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου.

Στις περιπτώσεις που η έλξη, η ανάδυση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου, συνιστά απειλή για το ιδανικό και την λειτουργικότητα της φιλίας, πρέπει να «ξεπεραστεί»

- νοητικά, ή
- σωματικά:

1. Το σεξουαλικό στοιχείο υπερβαίνεται νοητικά (δηλαδή χωρίς να «πραγματωθεί», χωρίς να συναφθεί ερωτική-σεξουαλική σχέση), με ή χωρίς την έκφρασή του από τον ένα ή και τους δύο παρτενέρ, μέσα κυρίως από ηθικού-λειτουργικού τύπου οριοθετήσεις οι οποίες στηρίζονται στο μηχανισμό της *απόθησης*. Είδαμε στην § 4. 2. τον Τόλη να εκφράζει τη μη συνειδητή εκδοχή της απόθησης (με την έννοια ότι δεν είναι επεξεργασμένη νοητικά) τονίζοντας ότι ακόμα κι αν στο ασυνείδητό του (το οποίο βρίσκεται έξω από τον έλεγχό του) το σεξουαλικό στοιχείο μπορεί να εμπλέκεται νομοτελειακά στις ετερόφυλες φιλικές του σχέσεις, το (ελεγχόμενο από το νου) συνειδητό του ορίζει τις φιλίες αυτές ως αποκλειστικά πλατωνικές. Στη συνέχεια βλέπουμε την έννοια της καθαρά νοητικής υπέρβασης όταν η Δήμητρα και ο φίλος της βιώνουν την ύπαρξη της έλξης και συνειδητά επιλέγουν την απόθησης της²⁴.

²⁴ Γίνεται φανερό στον αναγνώστη ότι ο Τόλης αναφέρεται σε μια μη συνειδητή απόθηση ενώ η Δήμητρα σε μια συνειδητή. Αν και σύμφωνα με τον Freud ο μηχανισμός της απόθησης συμβαίνει μάλλον σε ασυνείδητο επίπεδο, η ακριβής έννοια του όρου αναφέρεται σε ένα εγχείρημα με το οποίο το άτομο απωθεί στο ασυνείδητο ή διατηρεί σε αυτό αναπαραστάσεις που συνδέονται με μια ενόρμηση (ικανή να επιφέρει ηδονή) έτσι ώστε να μην προκαλέσει δυσαρέσκεια ως προς άλλες ψυχικές απαιτήσεις (Lap-

«Έχω ένα φίλο μου με τον οποίο μετά από 10 χρόνια το συζητήσαμε ότι στην αρχή όταν είχα πρωτομπεί και αυτός ήταν λίγο μεγαλύτερος υπήρξε μια ερωτι... υπήρξε ένα απωθημένο. Το οποίο θάφτηκε μέσα από άλλα πράγματα στη συνέχεια». (Δήμητρα, 46)

Η (εκ πρώτης όψεως αδόκιμη) έκφραση «ηθικού-λειτουργικού τύπου οριοθετήσεις» που μόλις χρησιμοποιήσαμε παραπέμπει στις περιπτώσεις εκείνες που κάποιες εν ενεργεία επιταγές κοινωνικής και σχεσιακής ηθικής (που περιγράφουν σαφή πλαίσια και μοντέλα σχετίζεσθαι) δεν ευνοούν ή και απαγορεύουν την έναρξη μιας ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης και προάγουν τη φιλική. Όπως θα δούμε η ανάδυση και η υπέρβαση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου ακολουθεί σε γενικές γραμμές ένα «σχεσιακό μοτίβο» που περιλαμβάνει:

- την ανάδυση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου στη συνείδηση των υποκειμένων, άλλες φορές περισσότερο με τη μορφή της καθαυτό επιθυμίας (έλξης) και άλλες περισσότερο με την (ακόμα πιο διανοητικού τύπου) μορφή του ερωτήματος («πώς θα ήμασταν μαζί;»)

- τη (ρητά εμφανιζόμενη ή μη) σύγκριση του «ερωτικού-σεξουαλικού» σχεσιακού πλαισίου με το σχεσιακό πλαίσιο «φιλία», όπου το δεύτερο υπερισχύει και αναδεικνύεται ως σχέση ανωτέρου στάτους που «απειλείται» με υποβάθμιση,

- την (άρρητη ή ρητή) συναίνεση των δύο παρτενέρ ως προς το σχεσιακό πλαίσιο στο οποίο εφεξής θα συνυπάρξουν.

Απλή και ξεκάθαρη περίπτωση είναι αυτή όπου ο/η άλλος/η είναι σύντροφος στενού/ής φίλου/φίλης και είναι συνεπώς «υποχρεωτικά» μόνο φίλος/η, καθώς επίσης και αυτή που η φιλική σχέση έχει τις ρίζες της στην παιδική ηλικία:

«Αν είναι κοπέλα φίλου μου υποχρεωτικά είναι μόνο φίλη μου.» (Γεράσιμος, 25)

Ianche & Pontalis, 1986). Κατ' αυτήν την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι η παραμονή μιας αναπαράστασης στο ασυνείδητο γίνεται με μια ασυνείδητη διαδικασία (Τόλης) ενώ η απώθησή της σε αυτό με μια συνειδητή (Δήμητρα).

«Γενικάκοίτα να δεις κάτι. Οι μόνες περιπτώσεις που εγώ, δεν μου περνάει καθόλου απ' το μυαλό (η σεξουαλική επιθυμία / σκέψη), είναι περιπτώσεις όπως ο Δημήτρης ας πούμε. Που τον γνώρισα ως έτερον ήμισυ της Ντίνας (η οποία είναι στενή φίλη της). Δεν θα μου πέραγε ποτέ απ' το μυαλό να κάνω κάτι με το Δημήτρη.» (Δήμητρα, 46)

«Και με την κουμπάρα μου (είμαστε φίλοι χωρίς σεξουαλικές προεκτάσεις) που την αγαπάω πάρα πολύ, είμαστε μαζί από παιδιά, παντρεύτηκε το φίλο μου. Ε, είμαστε φίλοι. Τι δεν τα διαχωρίζεις, κάπου διαχωρίζονται (το σεξουαλικό από το φιλικό). Μπορείς να κρατήσεις φιλίες (με γυναίκες), γιατί;» (Μανόλης, 45)

Στο επόμενο απόσπασμα είναι σαφής η άποψη ότι το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο που αναδύεται στην περιγραφόμενη περίπτωση έχει χαρακτήρα αποκλειστικά βιολογικό-φυσικό (η «διάθεση» οφείλεται στο ποτό και στην ύπαρξη του ετερόφυλου «απέναντι»). Αλλά η «πραγματική φιλία» ενέχει ένα είδος «σεβασμού» για τους φίλους (που δικαιούμεθα να υποθέσουμε ότι αξίζουν σεβασμού επειδή ενσαρκώνουν το «ιερό» ιδανικό της φιλίας που πρέπει να διαφυλαχθεί). Έτσι εν τέλει η «πραγματική φιλία» «υπερισχύει». Βρίσκουμε συνεπώς ό,τι έχουμε περιγράψει ως προς τον απειλητικό χαρακτήρα της έλξης και την απομάκρυνσή της, καθώς και τη θέληση διατήρησης (διάσωσης σχεδόν) της φιλίας, σχέσης που εδώ θεωρείται σχέση ανωτέρου στάτους:

«Γιατί όταν είναι και γυναίκα η άλλη απέναντί σου, όταν έχεις πιει και έχεις και διάθεση και αυτά, ε, εντάξει...έρχεται και το σεξουαλικό... τι υπερισχύει? Υπερισχύει η φιλία, ότι θα χαλάσεις μια φιλία? Αλλά πιστεύω αυτούς που έχεις κρατήσει για πραγματικούς φίλους και είναι λίγοι, τους σέβεσαι κιόλας.» (Μανόλης, 45)

Στο επόμενο απόσπασμα επίσης υπάρχει η «υπέρβαση» της «σκέψης που πέρασε από το μυαλό» (έστω κι αν το υποκείμενο υποβαθμίζει τη σημασία της αμέσως μόλις την εκστομίσει). Είναι ενδιαφέρον ότι εδώ η διαχείριση του ερωτικού-

σεξουαλικού στοιχείου περιλαμβάνει την εύρεση άλλων συντρόφων. Όσο για την ανωτερότητα της φιλικής σχέσης, διαφαίνεται από την έκφραση «...προχώρησε η σχέση μας ήταν σε άλλα επίπεδα...»:

«Πέρασε η σκέψη από το μυαλό μου. Αλλά ναι το ξεπέρασα, όχι το ξεπεράσα δεν ήταν κάτι σημαντικό να το ξεπεράσω αλλά εντάξει, προχώρησε η σχέση μας ήταν σε άλλα επίπεδα, εμένα μου άρεσε άλλη κοπέλα, εκείνης της άρεσε άλλος άνδρας, και οπότε δεν καλλιεργήθηκε κάτι τέτοιο, δεν μπόρεσε να γεννηθεί καν. Αλλά ναι σαν σκέψη του πώς θα ήμασταν μαζί μου πέρασε από το μυαλό.» (Άρης, 25)

Στα επόμενα επίσης αποσπάσματα βλέπουμε όλα αυτά τα στοιχεία: τη φιλία ως διαχρονικό αγαθό που δε θυσιάζεται στο βωμό της (γοητευτικής, αλλά εφήμερης και πιο «ριψοκίνδυνης») σεξουαλικής επιθυμίας, της (ατομικής ή από κοινού, ρητής ή άρρητης) απόφασης να διατηρηθεί ένα μόνο σχεσιακό πλαίσιο κ.λ.π.:

«Τίποτα...γιατί θα χαλάσει η φιλία. Ανάλογα τι θέλεις θα κρατήσεις. Θες για μια στιγμή να χαλάσεις μια φιλία ή θες να υπάρχει φιλία; Γιατί ξέρεις, πιστεύω ότι είναι και...το θεωρώ πολωτικό, ρε παιδί μου, είναι της στιγμής...μετά ξαναϊσιώνεις...και από το να μετανιώσεις μετά που ισιώσεις και τα χεις χαλάσει όλα, καλύτερα λες μια μαλακία, λες κάτι και ξαναβάζεις τα πράγματα στη θέση τους.» (Μανόλης, 45)

«Δεν νομίζω ότι τέθηκε θέμα να το πάμε παρακάτω και να ριψοκινδυνέψουμε ας πούμε και να χάσουμε τη φιλία. Δεν τέθηκε θέμα. Και με τον Κώστα ας πούμε που κάτι υπήρχε και πιο έντονο πάλι τελικά δεν υπήρχε. Δηλαδή εντάξει από μια δυο φάσεις που μπορεί να ήταν έτσι πιο έντονες αλλά δεν ξέρω νομίζω ότι κατά βάθος κι οι δυο ξέραμε ότι είναι καλύτερο να 'μαστε έτσι, καλύτερο να είμαστε φίλοι και δε θα λειτουργήσει το να 'μαστε γκόμενοι κάποια στιγμή. Πάντα, νομίζω ότι έχει να κάνει με τις σχέσεις, με την κάθε σχέση ξεχωριστά. Δηλαδή μπορεί να είναι μια σχέση που

να' ναι φιλική και μετά από χρόνια να βγει κι ερωτικό. Δεν το ελέγχεις αυτό.» (Δάφνη, 25)

«Αν ένιωθα η ίδια ερωτική επιθυμία, θα με απασχολούσε κατά πόσο είμαι διατεθειμένη να ρισκάρω μια πολύ καλή φιλική σχέση για μια πιθανή ερωτική σχέση. Δεν μου έχει συμβεί αλλά πιθανότατα δεν θα ρίσκαρα.» (Αναστασία, 34)

«Έχω κάποιους άνδρες φίλους που πιστεύω ότι από το μυαλό τους έχει περάσει, όπως και από το δικό μου πέρασε (η επιθυμία/έλξη) γιατί είμαστε τόσα χρόνια κολλητοί. Θεωρώ ότι δεν εκφράζεται κάτι τέτοιο, γιατί αν εκφρασθεί θα χαλάσει η φιλία και προκειμένου να χαλάσει η φιλία δεν μιλάμε καθόλου περί ερωτικής έλξης.» (Μαριάνθη, 37)

«Αυτές τις 3 γυναίκες που σας αναφέρω... ε, κοιτάξτε υπήρξαν στιγμές που μια αγκαλιά ή .. τέλος πάντων στιγμές που ήτανε πολύ κοντά στο να προχωρήσει σε μια ερωτική ιστορία, αλλά μάλιστα με τη μια το κουβεντιάσαμε και λέγαμε επειδή ήτανε μάλλον της στιγμής το αισθανόμαστε ότι ήταν της στιγμής, μια διάθεση που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος... δεν θέλαμε να το προχωρήσουμε... δεν θελήσαμε και οι δύο, ήταν από κοινού σε κάτι παραπέρα γιατί θέλαμε να κρατήσουμε τη φιλία. Δηλαδή δεν είμαστε σίγουροι για το αν αυτό θα οδηγούσε παραπέρα. Τέλος πάντων για κάποιο λόγο σταματήσαμε εκεί. Το αισθανθήκαμε ότι μπορούσαμε να κάνουμε μια ερωτική βραδιά, να περάσουμε μια ερωτική.. κάποιες ερωτικές στιγμές αλλά είπαμε όχι. Ας κρατήσουμε τη φιλία.. γιατί μετά όσο να ναι μπερδεύεται το πράγμα, άμα αρχίσουνε αυτές... νομίζω ότι μπερδεύεται, μπερδεύεται. Δεν ξέρεις πώς να συμπεριφερθείς στον άλλο. Ίσως δεν έχει και πολύ δεν ξέρω πώς να το πω τώρα. Με το φίλο, επειδή η φιλία είναι πολύ σημαντικό πράγμα, το να έχεις μια ερωτική σχέση δεν είναι έγκλημα, αλλά εγώ πιστεύω ότι το μετά είναι λίγο ζόρι. Χάνεις αυτό το πράγμα την αίσθηση του πάθους που μπορεί να έχεις όταν γνωρίζεις έναν νέο άνθρωπο. Στο φίλο αυτό δεν το χεις έχεις τη γλυκύτητα, έχεις την χαλαρότητα,

έχεις έχεις έχεις, αλλά άμα εμπλακείς πιστεύω ότι μετά αντιστρέφονται τα πράγματα. Δεν ξέρω. Αρχίζεις να χάνεις τα ποιοτικά στοιχεία της φιλίας και μπλέκεις, χωρίς να βρίσκεις τα ποιοτικά μιας νέας σχέσης. Τα ποιοτικά; Τα έντονα, τα έντονα στοιχεία μιας νέας σχέσης που είναι το πάθος...» (Γιάννης, 49)

Έτσι αλληλοαποκλειόμενα, τα πλαίσια (ερωτικό-σεξουαλικό από τη μία, φιλικό από την άλλη) είναι ξεκάθαρα:

«Όχι. Είναι πολύ ξεκάθαροι οι ρόλοι μου ... οι ρόλοι μου; Οι ρόλοι που τοποθετώ τον καθένα δηλαδή αν σε δω για φίλο μου είσαι φίλος μου. Δεν αλλάζει ο ρόλος σου οτιδήποτε και να συμβεί. Αν σε δω για σύντροφό μου είσαι σύντροφός μου. Να σε δω φίλο μου μετά μπορεί.» (Λίτσα, 36)

Μία εναλλακτική «νοητική» διαχείριση εμφανίζεται να είναι η υπέρβαση η οποία «φέρνει πιο κοντά σα φίλους». Εδώ, η εμφάνιση, η έκφραση και η διαχείριση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου εντάσσονται στους μαιάνδρους της εξ απαλών ονύχων προσωπικής και σχεσιακής πορείας του ατόμου, ενώ παράλληλα, τη στιγμή της αφήγησης, αποκτούν μια λειτουργία ενίσχυσης της φιλίας, καθώς η αναφορά σ' αυτές επιτρέπει τη συνειδητοποίηση μιας κοινής ιστορίας, μιας κοινής αντιμετώπισης των δύσκολων στιγμών της ωρίμανσης και της εξέλιξης:

«Πολύ πιθανό να έχει περάσει (η επιθυμία-έλξη από το μυαλό) απλά επειδή είμαστε μαζί και από μικρές ηλικίες μάλλον θα ήτανε φάσεις οι οποίες ζυμώθηκαν ας πούμε. Δηλαδή θα περάσανε κάποιες τέτοιες καταστάσεις για άλλους μπορεί να ήταν συνειδητές για άλλους ασυνείδητες δηλαδή είτε για μένα είτε για κείνους, τους φίλους, αλλά τελικά το συμπέρασμα είναι ότι μας έφεραν πιο κοντά. Σα φίλους παρά στο να δημιουργηθεί κάποια σχέση σεξουαλική.» (Δάφνη, 25)

Τα δύο τέλος ακόλουθα αποσπάσματα αναφέρονται σε μονομερείς περιπτώσεις διαχείρισης έλξης (με τη μορφή της απώθησης) που αποσκοπούν στη διατήρηση της

φιλίας. Στην πρώτη περίπτωση η Βάσια «πνίγει την επιθυμία» της, «καταπιέζεται» και «το παίζει άνετη» προκειμένου να «συνεχίσει φιλικά» με το «στενό φίλο» της, ενώ στη δεύτερη η Αλίκη «προσέχει» και δεν «εκφράζεται ελεύθερα» για να μη «πληγώσει» το φίλο της. Μαθαίνουμε ότι και από τη φιλική σχέση (όπως συνέβαινε με την ερωτική στην § 4. 2.) δεν απουσιάζουν κάποιες «αλλοτριωτικές» όψεις: ο σεβασμός και η αναγκαιότητα διατήρησης του πλαισίου «φιλία», όταν μάλιστα αυτό απειλείται από την ανάδυση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου, επιβάλλουν στο άτομο να παίζει κάποιου είδους θέατρο και να «ελέγχει» τη συμπεριφορά του, να διαχειρίζεται την επιθυμία του ή/και την επιθυμία του άλλου, υποβαθμίζοντας σε κάποιο βαθμό αυθεντικότητα και ειλικρίνεια:

«Ένωσα έλξη για ένα στενό μου φίλο. Όταν όμως κατάλαβα ότι δεν ήταν αμοιβαία την έπνιξα αυτήν την επιθυμία μου και ξεχάστηκε. Με ενοχλούσε ότανμίλαγε για άλλες γυναίκες που του άρεσαν, αλλά το έπαιζα άνετη. Νιώθω ότι καταπιέστηκα τη δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά δεν με εμπόδισε να συνεχίσω φιλικά μαζί του.» (Βάσια, 28)

«Όταν δεν υπάρχει σεξουαλική επιθυμία συζητάς πιο ελεύθερα σε μια φιλική σχέση. Όταν όμως υπάρχει είναι αλλιώς. Αποτελεί ένα ζήτημα στη μέση. Όλα γυρνάν γύρω από αυτό και δεν είσαι ελεύθερος να εκφραστείς όπως θέλεις. Αν ξέρεις ότι ο άλλος σε γουστάρει, δεν μπορείς να του πεις για ένα γκόμενο που σου αρέσει, γιατί ξέρεις ότι θα τον πληγώσεις, πρέπει να προσέξεις.» (Αλίκη, 35)

Θα λέγαμε ότι μια σύνοψη της έννοιας της νοητικής υπέρβασης δίνεται στο επόμενο απόσπασμα:

«Ε, νομίζω ότι άμα ειπωθούν αυτά (περί ερωτισμού) είναι δύσκολο. Δηλαδή, καταρχήν κόβει τον αυθορμητισμό μετά. Θέλοντας και μη. Δηλαδή, δε θα υπάρχει αυθορμητισμός, πρέπει να τον κόψεις γιατί θα σκέφτεσαι, α, μήπως τότε που τον είχα χαιδέψει, α, μη νομίζει, οτιδήποτε. Μετά παρανοείς λίγο και μετά επανέρχεται λίγο φαντάζομαι στο φυσιολογικό, αλλά

δεν ξέρω...το βρίσκω δύσκολο μετά. Όχι ακατόρθωτο αλλά δύσκολο. Είναι νομίζω, απλά η σχέση θα περάσει μια γερή κρίση ας πούμε, όπου εγώ θα αποτραβιόμουν να σου πω την αλήθεια, δεν θα ξερα πώς να φερθώ ας πούμε ώστε να μη...εντάξει άμα ξέρεις τώρα ότι ο άλλος σε θέλει, τι να του πεις; Να του πεις για τη σχέση σου, σ' ένα φίλο σου θα μιλήσεις για οτιδήποτε αν έχεις απαγορευμένα θέματα, μετά είναι λίγο δύσκολο το πράγμα. Ναι. Καλύτερα να υποβόσκει! Να νιώθεις ότι υπάρχει αλλά να ξέρεις ότι δεν υπάρχει [ο ερωτισμός].» (Δάφνη, 25)

Η Δάφνη, λέγοντας

- «καλύτερα να υποβόσκει ο ερωτισμός», αναγνωρίζει τη δύναμή του, αλλά και τη σημασία της έλξης με την ευρύτερη έννοιά της, για τη εξέλιξη της φιλίας (ας θυμηθούμε τον Λάμπρο στην § 4. 1. ο οποίος θεωρεί αυτόν τον ερωτισμό απαραίτητο για τη συνοχή της ετερόφυλης φιλικής σχέσης),

- «πρέπει να νιώθουμε ότι υπάρχει ερωτισμός αλλά να ξέρουμε ότι δεν υπάρχει», αναφέρεται σαφώς στην αναγκαιότητα της νοητικής υπέρβασής του (απώθηση) αν στόχος είναι η διατήρηση και ενδυνάμωση της φιλίας,

- ότι με την έκφραση του ερωτισμού θα πάψει να υπάρχει «αυθορμητισμός» και θα επέλθει «κρίση», αναφέρεται εμμέσως στην απώλεια της καθαρότητας της σχέσης και στις αναπόφευκτες επιπτώσεις της σύγχυσης του σχεσιακού πλαισίου.

2. Το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο υπερβαίνεται σωματικά: με την έκφραση αυτή αναφερόμαστε στο ότι καταρχάς «πραγματώνεται» (δηλαδή συνάπτεται ερωτική-σεξουαλική σχέση), ενώ στη συνέχεια «υποχωρεί». Ανοίγει έτσι ενδεχομένως ο δρόμος στο φιλικό μετασχηματισμό της σχέσης, στην επικράτηση δηλαδή του φιλικού πλαισίου. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι καθώς το «ερωτικό-σεξουαλικό κεφάλαιο» ή «απόθεμα» που φαίνεται να κουβαλάνε τα άτομα σε κάθε ετερόφυλη περίπτωση «ξοδεύεται», «εκτονώνεται», μια «άλλη» επικοινωνία και σχέση μπορεί να εγκατασταθεί ανάμεσά τους. Θα μπορούσαμε επίσης να υποθέσουμε ότι τα άτομα αυτά έτσι μόνον μπορούν να αποδεσμευτούν από τον αυτό-καταναγκασμό του μοντέλου οιονεί υποχρεωτικής σύναψης ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης, ενώ ταυτόχρονα «δοκιμάζουν» διάφορες παραλλαγές οικείας σχέσης:

«Εμένα αυτό που μου έχει συμβεί είναι να είμαι φίλος με μια κοπέλα και κάποια στιγμή να της το δείχνω, να της το λέω «ξέρεις κάτι, μου αρέσεις». Και παραξενεύτηκε, έκανε οτιδήποτε ξερωγώ, της φάνηκε περίεργο, δεν το περίμενε –υποτίθεται - αλλά τελικά εκτός από φιλική, δημιουργήθηκε και μια ερωτική σχέση, εντελώς ερωτική όμως. Τίποτε έτσι παραπάνω. Ε, αυτό κράτησε περιστασιακά για κάνα χρόνο και συνεχίζουμε να 'μαστε μόνο φίλοι. Δεν έχει αλλάξει κάτι, τουλάχιστον από τη μεριά μου. Όπως την έβλεπα, έτσι τη βλέπω. Έχω σταματήσει να τη βλέπω ερωτικά. Δεν την βλέπω καθόλου ερωτικά και εντάξει όλα είναι καλά (παύση). Δεν ξέρω αν είναι το καλύτερο, αλλά ξέρω ότι είναι μια σχέση που θα κρατήσει. Τουλάχιστο το φιλικό κομμάτι θα κρατήσει. Φαίνεται δηλαδή δύσκολο να δημιουργηθεί κάτι ώστε να διαταραχτεί αυτή η σχέση. Αφού περάσαμε και από αυτό το κομμάτι το ερωτικό και πλέον έχει ξεκαθαρίσει ο ένας στον άλλο ότι δε συμβαίνει κάτι νομίζω ότι θα μείνουμε φίλοι. Πλέον με τη συγκεκριμένη κοπέλα μπορώ να τη δω σα φίλο μου, σαν κολλητό μου. Δηλαδή, μιλάω μαζί της όπως στον κολλητό μου. Δεν έχω πλέον πρόβλημα μαζί της όπως κι αυτή σε μένα. Για παράδειγμα μπορώ να κάθομαι άνετα σπίτι της, να έχω πάει σπίτι της ξερωγώ και να καθόμαστε και να μιλάμε για οτιδήποτε κι αυτή ξερωγώ να μπει στο μπάνιο να κάνει μπάνιο και να βγει με τα εσώρουχα. Δεν τρέχει τίποτε. Όπως κι εγώ θα μπορούσα να το κάνω μ' ένα φίλο μου...να κυκλοφορώ δηλαδή μες στο σπίτι μ' ένα σορτς ή μ' ένα εσώρουχο ή οτιδήποτε. Δεν τρέχει τίποτα. Πλέον δε μου λέει κάτι ερωτικά να στο πω έτσι. Ούτε εκείνη σε μένα ούτε εγώ σ' εκείνη σε μένα. Συζητάμε τα πάντα. τα πάντα.» (Κυριάκος, 29)

«Δε μπορεί να υπάρξει στενή φιλία χωρίς σεξ. Πάντα υπάρχει έλξη. Ακόμη και η συναναστροφή μπορεί να είναι αρκετή για να δημιουργηθεί σεξουαλική ένταση. Όταν εκτονωθεί πλήρως το σεξουαλικό τότε παραμένουμε μόνο φίλοι. Πάντα εκτονώνεται κάποια στιγμή.» (Σόνια, 43)

«Μια φίλη μου η οποία έχει προχωρήσει και με κάποιους απ' αυτούς και πάλι δεν άντεξε τη σχέση. Δηλαδή υπήρξε μια αναλαμπή άκρατου σεξουαλισμού ας πούμε εκεί πέρα και τέλος. Μείναν πάλι φίλοι. Εμένα δε μου' χει τύχει αυτό.» (Δάφνη, 25)

Εδώ δοκιμάζονται και τα δύο μοντέλα σχέσης με την ακόλουθη διαδοχή: φιλική-ερωτική-φιλική. Όμως και μόνο η έκφραση «μείναμε φίλοι» μαρτυρά ότι θα υπάρξει απομάκρυνση:

«Ναι μου έχει τύχει. Ήμασταν φίλοι και προέκυψε και το σεξουαλικό. Δεν ήμασταν όμως φίλοι φίλοι, υπήρχε επικοινωνία και βγαίναμε και έγινε. Αλλά υπήρχε έλξη, απλώς δεν περίμενα να γίνει κάτι. Και μετά μείναμε μαζί πέντε μήνες. Ε μετά μείναμε φίλοι αλλά σιγά-σιγά, ξέρεις, απομακρυνθήκαμε. Αυτή δεν ήθελε να το συζητήσει.» (Γεράσιμος, 25)

Στο ακόλουθο απόσπασμα, και αντίθετα από ό,τι συμβαίνει στο προηγούμενο, βλέπουμε ότι μια φιλική σχέση δεν μπορεί να εξελιχτεί σε ερωτική γιατί αυτό συνεπάγεται την προϋπαρξη ενός σεξουαλικού στοιχείου (κάτι που για τον Τόλη εξ ορισμού αναιρεί την αυθεντικότητα της φιλίας) ενώ αντίθετα μια ερωτική σχέση, μετά την εκτόνωση της έλξης, μπορεί να μεταλλαχτεί σε αμιγώς φιλική:

«Οπότε μετά παρήλθε μια περίοδος 3 ετών που την γνώρισα καλύτερα μέσα σε διαφόρους, σε παρέα τέλος πάντων πολλών ανθρώπων, οπότε ουσιαστικά γίναμε κατά κάποιο τρόπο φίλοι αλλά για μένα, σε μένα προϋπήρχε ο σπόρος ο ερωτικός και προφανώς προϋπήρχε και στον άνθρωπο αυτό γιατί αλλιώς δεν θα γινόταν τίποτα. Επομένως πάντα πρέπει να προϋπάρχει το σεξουαλικό πριν το φιλικό. Κι όχι το αντίθετο. Συνήθως το αντίθετο... δεν έχω εμπειρία οπότε δεν μπορώ να μιλήσω εκ του ασφαλούς για αυτό το θέμα αλλά θεωρώ ότι είναι πιο δύσκολο να συμβεί. Δηλαδή από πραγματική φιλία να εξελιχθεί σε σεξουαλική και φιλική μαζί σχέση [...] (γιατί) πιστεύω μια αμιγώς φιλική σχέση δεν έχει τίποτα σεξουαλικό. Επομένως αν δεν υπάρχει τίποτα έστω και ένα... ένα βασικό κύτταρο σεξουαλικής ορμής

τότε είναι δύσκολο να ξεκινήσει. Αν δεν δεις τα πράγματα σεξουαλικά δεν γίνεται, πρέπει κάτι στο μυαλό σου να κεντριστεί κάποιος νευρώνας. Δηλαδή αυτό προϋποθέτει κάποια αρχική έστω σκέψη ότι μπορεί αυτό το άτομο να το δω και διαφορετικά.» (Αποστόλης, 36)

Τέλος, στα επόμενα αποσπάσματα έχουμε μια σύνοψη των όσων είπαμε σχετικά με την υπέρβαση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου. Η ετερόφυλη φιλία προϋποθέτει την απομάκρυνση της «πιθανής ερωτικής συνεύρεσης», είτε μέσω του υπονοούμενου «μείον ένα» σταδίου της (αμοιβαίας ή μη) προσέγγισης (όπου εξαρχής δεν υπάρχει έλξη), είτε μέσω της «πραγμάτωσης» του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου. Ειδικά στο δεύτερο απόσπασμα, η Δήμητρα, αφού σε άλλη στιγμή της συνέντευξης έχει αποκλείσει τη δυνατότητα ετερόφυλης φιλίας, την δέχεται υποκλινόμενη στη δύναμη του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου που ενυπάρχει σε κάθε ετερόφυλη σχέση, χαρακτηρίζοντας τη φιλία «κομμάτι των σχέσεων των ανθρώπων απλά» και την ετερόφυλη φιλία (οιονει) κατόρθωμα:

«Πρέπει στην πορεία των χρόνων να είναι με κάποιο τρόπο τελειωμένη η πιθανή ερωτική συνεύρεση μεταξύ αυτών των ανθρώπων, δηλαδή πρέπει για οποιοδήποτε... ναί δηλαδή θέλω να πω να μην είναι point of view για κανέναν απ' τους δύο. Για να πραγματοποιηθεί μία φιλία μεταξύ των δύο φύλων πρέπει ή να έχει υπάρξει μία σύντομη ερωτική σχέση που δεν βγήκε, ή να ε... μην έχει υπάρξει ποτέ ένα τέτοιο ζήτημα, γιατί αλλιώς η σχέση είναι κρυπτο-ερωτική δεν είναι φιλική, έτσι; και σαν κρυπτο-ερωτική πάει στην άλλη κατηγορία.» (Τάκης, 38)

«Πιστεύω ότι υπάρχει (ετερόφυλη) φιλία και ότι η φιλία είναι ένα κομμάτι των σχέσεων των ανθρώπων απλά και σε αυτά που χαρακτηρίζουμε φιλική σχέση είτε έχει υπάρξει, είτε υπήρξε ή κάποτε έχει περάσει από το μυαλό μας, ή κάτι έχει συμβεί ερωτικά. Δεν νομίζω ότι είναι έτσι... με έναν άνδρα όταν έχεις κατορθώσει να έχεις μια φιλική σχέση σημαίνει ότι έχει περάσει και κάποιο στοιχείο ερωτισμού διότι είναι ετερόφυλη σχέση.» (Δήμητρα, 46)

4. 3. 3. Η ένταξη του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου: εμπειρικά δεδομένα και συζήτηση

Τα περισσότερα υποκείμενά μας, και όπως είδαμε αναλυτικά μέχρι τώρα, δηλώνουν ότι η ερωτική-σεξουαλική σχέση είναι ασύμβατη με τη φιλία. Για μερικά μολταύτα υποκείμενα τα δύο πλαίσια (ερωτικό-σεξουαλικό και φιλικό) μπορούν με κάποιο τρόπο να συνυπάρχουν. Στη λιγότερο συχνή αυτή περίπτωση, το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο (π.χ. ως «παιχνίδι» έλξης και σχέσης ανάμεσα στους παρτενέρ) είναι και παραμένει ενεργό, έστω και ως μη καθοριστικό στοιχείο του σχεσιακού πλαισίου το οποίο ορίζεται ως «φιλία». Έτσι, μια τέτοια ετερόφυλη φιλία, αν και δεν διέπεται από τα τελετουργικά και δεν εμπεριέχει το σύνολο των στοιχείων που χαρακτηρίζουν μια ερωτική σχέση, μπορεί ωστόσο να εμπεριέχει σεξουαλικότητα και πάθος. Βεβαίως δεν ξέρουμε πια αν η προκύπτουσα φιλική σχέση μπορεί να ενταχθεί στον καθιερωμένο ορισμό²⁵ της φιλίας, στον οποίο η σεξουαλική έλξη δεν έχει θέση²⁶. Ας δούμε μια περίπτωση όπου το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο εμφανίζεται ενταγμένο στη φιλία, ενώ εκφράζεται η δυσκολία που έχει το υποκείμενο να δώσει έναν ακριβή ορισμό της σχέσης:

«Εξαρτάται, αν είναι μια κατάσταση τραβηγμένη απ' τα μαλλιά που να είναι προβληματική ή απλώς είναι παιχνιδάκι. Το πώς το διαχειρίζομαι. Ναι το έχω συζητήσει, το συζητάω μαζί του. Αλλά πιθανά να μην το συζητάω και πολύ ξέρεις κόφτο, το κόφτο του το λέω τον βρίζω του φωνάζω του λέω διάφορες χαζομαρούλες, αλλά ναι ίσως να το χρειάζομαι κιόλας. Έτσι αυτά τα αστειάκια. Ναι, την επιβεβαίωση... Μεταξύ αστείου και σοβαρού γίνεται όλη αυτή η κατάσταση. Αλλά γίνεται. Δεν είναι ένας λόγος να κόψω τη σχέση μου μαζί του ας πούμε. Γιατί υπάρχουνε άλλα ζητήματα που μας συντηρούν σε αυτή τη σχέση.» (Δήμητρα, 46)

²⁵ Μια εκούσια σχέση μεταξύ δυο ατόμων η οποία εμπεριέχει αμοιβαία αποδοχή, επιθυμία για συναναστροφή, οικειότητα, εμπιστοσύνη, ψυχολογική (και υλική) υποστήριξη, αλληλεξάρτηση, διαχρονικότητα και δεν εδραιώνεται λόγω κοινωνικής σκοπιμότητας, συγγένειας ή σεξουαλικής έλξης (βλ. και § 1 Θεωρητικού).

²⁶ Μήπως εδώ δικαιώνεται ο La Bruyère (1696) που λέει ότι η ετερόφυλη φιλία είναι μια ξεχωριστή κατηγορία (une classe à part);

«Κάποια στιγμή μοιραία αυτό γίνεται, δηλαδή δεν θυμάμαι ποτέ κάποιον που να ήταν από την αρχή μέχρι το τέλος σκέτος φίλος και να μην έγινε και κάτι μεταξύ μας. (...) Μπορεί κάτω από άλλες συνθήκες να μη σου περνούσε ποτέ από το μυαλό, αλλά με τη συναναστροφή και με αυτή τη ζεστασιά μετά τη συναναστροφή μπορεί να 'ρθει κι αυτό.» (Σόνια, 43)

Πρόσφατες έρευνες επιβεβαιώνουν ότι για ένα αξιοπρόσεκτο ποσοστό ατόμων το σεξουαλικό στοιχείο μπορεί να αποτελεί μια αποδεκτή και επιθυμητή μορφή οικειότητας σε κάποιες από τις ετερόφυλες φιλίες τους. Τα άτομα αυτά θεωρούν ότι η σεξουαλική σχέση με τον ετερόφυλο φίλο προσφέρει μια παιγνιώδη διάσταση, βαθύτερα συναισθήματα και εντονότερη οικειότητα με αποτέλεσμα να αποτελεί έναν θετικό και εμπλουτιστικό παράγοντα της σχέσης. Υπάρχουν δε ενδείξεις ότι η επιθυμία ένταξης του σεξουαλικού παράγοντα μέσα στην ετερόφυλη φιλία εκδηλώνεται κάπως εντονότερα από τους άντρες²⁷.

Σχετικά με το τελευταίο, δεν αποκλείεται το πρότυπο αρρενωπότητας του αντρικού ρόλου να απαιτεί επίδειξη αμεσότερης διεκδίκησης του σεξουαλικού παράγοντα. Επίσης ενδέχεται οι άντρες να παρερμηνεύουν ευκολότερα την όποια σωματική οικειότητα εκφράζεται ως προς αυτούς εκ μέρους των γυναικών φίλων τους και να την προσλαμβάνουν σα «σεξουαλικό κάλεσμα», μάλλον γιατί οι αντρικές φιλίες - αντίθετα με τις γυναικείες - δεν έχουν ιδιαίτερα ενταγμένη τη σωματική οικειότητα στο ρεπερτόριο των πρακτικών και των τελετουργικών τους. Από την άλλη, και όπως προάγεται στο πλαίσιο μιας νέο-δαρβινιστικής προσέγγισης, ίσως οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να υπάρχουν σε ένα ήδη καθορισμένο σχεσιακό πλαίσιο, ένα «θεσμικό» και κατοχυρωμένο κοινωνικά μοντέλο σχέσης και οικειότητας, στο βαθμό

²⁷ Σε έρευνα της Sapadin (1988) 64% των αντρών και 44% των γυναικών δήλωσαν ότι «ένας ετερόφυλος φίλος είναι και εν δυνάμει σεξουαλικός παρτενέρ». 40% των γυναικών σε έρευνα της Bell (1981b) δηλώνουν ότι επιθυμούν και μια σεξουαλική διάσταση σε κάποια από τις ετερόφυλες φιλίες τους. Ο Monsour (1992) βρήκε ότι 16% των αντρών και 8% των γυναικών αναφέρονται και στην σεξουαλική επαφή όταν περιγράφουν την οικειότητα στην ετερόφυλη φιλία. Ο Monsour και οι συνεργάτες του (1994) αναφέρουν ότι 20% των αντρών και 10% των γυναικών θεωρούν ότι υπάρχει σεξουαλική «ένταση» σε κάποιες ετερόφυλες φιλίες τους. Όσο για το ευρύ κοινό, και ανεξαρτήτως του παράγοντα φύλο, ας αναφέρουμε ενδεικτικά ένα άρθρο στο περιοδικό Madame Figaro του Δεκεμβρίου 2005, όπου μαθαίνουμε (κυρίως μέσω των δηλώσεων διασημοτήτων της show business) ότι η σύγχρονη σεξουαλικότητα διαχέεται σε συντρόφους, φίλους και εραστές της friend like community και ότι η ελευθερία και η ειλικρίνεια που υπάρχουν στη φιλία αποτελούν τον «καλύτερο αγωγό της ευελιξίας και του έρωτα».

που αυτό διασφαλίζει την «προστασία του είδους» («οικογενειακή-ανατροφική» λειτουργία). Υπάρχει τέλος και η κοινωνική ερμηνεία στο πλαίσιο της οποίας δεν επιτρέπεται στις γυναίκες παρά να θέλουν μία αποκλειστική σχέση εντός της οποίας και μόνο να επιτρέπεται το σεξ: πρέπει να είναι αφοσιωμένες σε σύντροφο και παιδιά και να μη ξοδεύουν σε διάφορους υπερβολικά πολλή αγάπη, στοργή, ή τουλάχιστον η τελευταία να είναι οριοθετημένη, αυτοελεγχόμενη, λογοκριμένη (να είναι *αγάπη* χωρίς (κάποιο ιδιαίτερο) πάθος, όπως συμβαίνει με την περίπτωση της ομόφυλης, της κλασικής (ή/και πρωτοτυπικής φιλίας, η οποία έχει κάτι το αρκετά διανοητικό). Η άποψη αυτή εναρμονίζεται με ευρήματα που δείχνουν ότι το κατά πόσον η σεξουαλική έλξη στην ετερόφυλη φιλία αντιμετωπίζεται αρνητικά ή θετικά από τα άτομα εξαρτάται από το επίπεδο *κοινωνικής συμβατικότητας* τους και όχι από το φύλο τους. Οι πιο συμβατικοί άντρες και γυναίκες (σε Η.Π.Α. και Αυστραλία) θεωρούν την εμπλοκή του σεξουαλικού παράγοντα ως ιδιαίτερα απειλητική για τη φιλία αντίθετα με τους λιγότερο συμβατικούς που θεωρούν ότι αυτή η εμπλοκή μπορεί να έχει θετικές συνέπειες για τη σχέση. (Bell, 1981a). Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε πως το εύρημα ότι λιγότερες γυναίκες από άντρες δείχνουν επιθυμία ένταξης του σεξουαλικού στοιχείου στις ετερόφυλες φιλίες τους οφείλεται στο ότι οικουμενικά οι κοινωνίες απαιτούν από τις γυναίκες μεγαλύτερη συμβατικότητα (ή έστω μεγαλύτερη επίδειξη συμβατικότητας) ως προς τα θέματα που άπτονται της σεξουαλικότητας. Όπως κι αν έχει, επιβεβαιώνεται εδώ η ευρύτερη άποψη που θέλει σε ορισμένους τομείς να παραμένει μια σχετικά αυξημένη σεξουαλική διαίρεση εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών: οι πρώτοι θα ήταν (σε μεγαλύτερο τουλάχιστον βαθμό απ' ό,τι οι δεύτερες) ανεξάρτητα και τρόπον τινά «ενεργητικά» επιθυμούντα υποκείμενα, οι δεύτερες υποκείμενα μειωμένης επιθυμίας, ή υποκείμενα σαγήνευσης (κάτι το οποίο κατά την άποψη ορισμένων τουλάχιστον καθιστά αντικείμενα προς κατάκτηση, αλλά αυτό είναι ένα τεράστιο ζήτημα που δεν μπορούμε να ανοίξουμε εδώ).

Μια επίσης ενδιαφέρουσα συζήτηση αυτών των θεμάτων περιλαμβάνει την αναφορά στα *σενάρια σεξουαλικότητας* (script), τις *ιστορίες αναφοράς* και τους *οικείους προσανατολισμούς*. Να πούμε καταρχάς ότι στο πλαίσιο τέτοιων κονστрукτιβιστικών προσεγγίσεων δεν νοείται η ταυτοποίηση μιας κάποιας «φυσικής» κατάστασης της ανθρώπινης σεξουαλικότητας: η σεξουαλική ζωή των ατόμων δομείται ως σενάριο,

ως αφήγηση, με τον ίδιο τρόπο που η λογοτεχνία και ο κινηματογράφος (μεταξύ πολλών άλλων) «διηγούνται» αυτές τις ζωές (ή κάποια αποσπάσματά τους). Τίποτα το σεξουαλικό δεν υπάρχει από μόνο του και δεν θα μπορούσε να γίνει, αν δεν υπήρχαν ευρύτερες κοινωνικές και νοητικές κατασκευές (κυρίως με τη μορφή σεναρίων) που οργανώνουν και νοηματοδοτούν βιώματα, αισθήματα, σωματικές και κοινωνικές καταστάσεις, πράξεις, λόγια, σχέσεις... και συμμετέχουν στην παραγωγή της σεξουαλικής (και ερωτικής) επιθυμίας, η οποία, στην σύγχρονη ατομικιστική κοινωνία μας, έχει καταστεί μια σημαντική συνιστώσα της «κατασκευής» του εαυτού.

Οι σεξουαλικές μας εμπειρίες (δηλαδή το πώς έχουν παραχθεί και το τι σημαίνουν για μας) είναι προϊόν κοινωνικής (εκ)μάθησης, κωδικοποίησης, επεξεργασίας, εγγραφής στη συνείδηση δίκην σεναρίου. Μαθαίνουμε πώς λειτουργεί ο κόσμος, το σώμα μας, οι άλλοι, μέσα από ιστορίες (και αλληλουχίες γεγονότων), τις οποίες εσωτερικεύουμε έτσι ώστε να εμπλακούμε σε δυνητικά σεξουαλικές καταστάσεις (όπου υπάρχουν συγκεκριμένες περιβαλλοντικές προϋποθέσεις, όπου ερμηνεύουμε διάχυτες σωματικές καταστάσεις, όπου παρεμβαίνουν άλλοι άνθρωποι, όπου πρέπει να κάνουμε κάποια πράγματα, όπου αναμένεται μία κάποια εξέλιξη...). Περισσότερο από κανόνες και απαγορεύσεις, αυτό που τίθεται εδώ είναι η προϋπόθεση - σενάριο μιας δυνατής σεξουαλικότητας: δεν είναι δυνατόν να συμβούν όλα με όλους, σε οποιοδήποτε χώρο και χρόνο.

Τα *σενάρια σεξουαλικότητας* μπορεί να είναι (Gagnon & Simon, 1973, Simon & Gagnon, 1986, Gagnon, 1999):

- ενδοψυχικά (οργανώνουν ατομικά ή συλλογικά στοιχεία σε δομημένα γνωστικά σχήματα που μπορεί να πάρουν τη μορφή αφηγηματικών σεκάνς ή φαντασιώσεων),
- διαπροσωπικά (οργανώνουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, αποτελούνται δηλαδή από τελετουργοποιημένες σειρές πράξεων που λαμβάνουν χώρα στις συναντήσεις, διέπουν τη δόμηση των σχέσεων και συντονίζουν την πραγμάτωση της σεξουαλικής επαφής),
- πολιτισμικά (που δίνουν γενικές οδηγίες αναφορικά με το τι είναι και τι όχι σεξουαλικά πραγματοποιήσιμο, μην μπορώντας όμως να λειτουργήσουν παρά μόνο μέσω μίας ερμηνείας «θεατρικού» τύπου εκ μέρους των δρώντων υποκειμένων. Η ερμηνεία αυτή λαμβάνει χώρα αφενός στο ενδοψυχικό επίπεδο (κάτι που φυσικά περιλαμβάνει αναδιατύπωση, ιδιοποίηση, αυτοσχεδιασμό...), αφετέρου στο διαπροσωπι-

κό, τη στιγμή όπου οι συμπεριφορές αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης και αμοιβαίου συντονισμού).

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι στα παραδοσιακά περιβάλλοντα (ή σ' αυτά που λειτουργούν ως τέτοια), τα πολιτισμικά σενάρια και ένα περιορισμένο ρεπερτόριο τελετουργοποιημένων αυτοσχεδιασμών είναι ό,τι χρειάζεται για την αμοιβαία κατανόηση των συμμετεχόντων στην αλληλεπίδραση – συνεπώς οι αναγκαιότητες ατομικής πρωτοβουλίας και αυτοσχεδιασμού είναι ελάχιστες. Στο δικό μας όμως εξατομικευμένο πολιτισμό οικειότητας και ψυχικής εσωτερικότητας τα σενάρια δεν είναι ούτε ομοιογενή ούτε αυτονόητα, κάτι που αυξάνει τις αναγκαιότητες νοητικού αυτοσχεδιασμού και αμοιβαίας προσαρμογής τη στιγμή της αλληλεπίδρασης και του περάσματος στην πράξη.

Πάντως καθίσταται σαφές ότι τα σενάρια σεξουαλικότητας δεν αφορούν μόνο την ίδια τη σεξουαλικότητα (ως πράξη, ή λειτουργία), αλλά επισημαίνουν, αναγνωρίζουν, ερμηνεύουν και μορφοποιούν κάθε σεξουαλική συνιστώσα της κοινωνικής ζωής (εξ ου και η αναγκαιότητα διαχείρισης του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου που εμφανίζεται να ενδέχεται να παρέμβει σε κάθε ετερόφυλη σχέση). Η φιλία, με τα δικά της (παραδοσιακά τουλάχιστον) ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, μοιάζει να πρέπει να φέρει στο προσκήνιο τη σεξουαλικότητα για να διαφοροποιηθεί από το σενάριό της...

Η Levinson (2001) αναφέρεται σε μία ειδική κατηγορία διαπροσωπικού σεναρίου, τις *ιστορίες αναφοράς*. Παρατηρεί ότι για να περιγράψουν οι νέοι τους δεσμούς που ενέχονται στις σεξουαλικές τους σχέσεις αναφέρονται κυρίως στη χρονικότητα των σχέσεων, π.χ. στη στιγμή της συνάντησης (διακοπές ή όχι), την περίοδο «αναμονής» πριν τη σεξουαλική επαφή, τη διάρκεια της σχέσης μετά από αυτήν κ.λ.π. Δεν είναι τα συναισθήματα που χαρακτηρίζουν τη σχέση όσο τα διάφορα αυτά είδη εξέλιξης της (με βάση τα οποία, πρωθύστερα, πραγματοποιούνται συναισθηματικές ερμηνείες). Οι ιστορίες αναφοράς είναι λοιπόν αυτά τα σενάρια τυπικής εξέλιξης, τα οποία ισχύουν σε ένα συγκεκριμένο (ηλικιακό κυρίως περιβάλλον), αντιστοιχώντας στις εμπειρίες που έχουν τα άτομα, στις μεταξύ τους συζητήσεις ως προς αυτές, αλλά και σε ευρύτερες πολιτισμικές αφηγήσεις. Επί παραδείγματι μια συνάντηση στις διακοπές, μια συνάντηση σε μπαρ, το να υπάρξουν σεξουαλικές σχέσεις αμέσως μετά τη γνωριμία προοιωνίζουν μια βραχυχρόνια σχέση. Από την άλλη, η επιλογή του συντρόφου

δεν υπακούει μόνο σε εμφανισιακά, χαρακτηριστικά ή κοινωνικά κριτήρια, αλλά και στο είδος της σχέσης που αυτός θα μπορούσε να επιδιώκει, στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης γκάμας δυνατοτήτων, εξ ου και η σημασία της συζήτησης στη φάση της γνωριμίας και της σαγήνης ως εργαλείου αμοιβαίας διερεύνησης και αναγνώρισης των ιστοριών που επιθυμούν να έχουν οι παρτενέρ. Υπάρχει πάντως ένα είδος σεξουαλικής και σχεσιακής κανονιστικότητας (normativité) που συνίσταται στην ανάγκη (εσωτερικής και εξωτερικής) συνοχής ανάμεσα στις συμπεριφορές και στα σενάρια αναφοράς, ενώ πολλές συγκρούσεις οφείλονται στην αντίληψη ότι οι συμπεριφορές του άλλου δεν ταιριάζουν με την αναμενόμενη σχέση.

Είναι σίγουρο ότι η σεξουαλικότητα αποτελεί σήμερα σημαντικότατο στοιχείο της συγκρότησης του εξατομικευμένου υποκειμένου²⁸. Ο Bozon (2001, 2002) προτείνει την υπόθεση ύπαρξης συγκεκριμένων μοντέλων συσχέτισης των σεξουαλικών πρακτικών με την αναπαράσταση του εαυτού, είδη νοητικών πλαισίων που οριοθετούν την άσκηση της σεξουαλικότητας και ορίζουν το νόημά της και το ρόλο της στη συγκρότηση του εαυτού. Πρόκειται για τους *οικείους προσανατολισμούς*:

- στην περίπτωση του *σεξουαλικού δικτύου* το αίσθημα προσωπικής και κοινωνικής ύπαρξης του υποκειμένου υφαίνεται μέσα από την ύπαρξη πολλών (παρελθόντων, παρόντων και μελλοντικών) σεξουαλικών συντρόφων. Σ' αυτό το μοντέλο, που αντιστοιχεί σε ένα υποκείμενο κοινωνικά και σεξουαλικά εξωστρεφές που φοβάται την απομόνωση, αντιτίθεται

- το («ναρκισσιστικού» τύπου) μοντέλο της *ατομικής επιθυμίας*, όπου κινητήρια δύναμη της συγκρότησης του υποκειμένου είναι η επιθυμία (η περιοδική επιστροφή και πραγμάτωσή της). Εδώ το υποκείμενο παρατηρεί τον εαυτό του, η σεξουαλική δραστηριότητα το «αναστυλώνει» και αυτό που φοβάται περισσότερο είναι η μείωση και ο μαρασμός της επιθυμίας του.

- στην περίπτωση τέλος της *συζυγικής σεξουαλικότητας*, ό,τι ενδιαφέρει περισσότερο το υποκείμενο είναι η συγκρότηση ενός συζυγικού εγώ και η διατήρηση ενός συζυγικού πλαισίου, εκτός του οποίου δεν νοείται σεξουαλική δραστηριότητα. Η τελευταία μάλιστα πληροφορεί το ζευγάρι για την συναισθηματική και σχεσιακή του κα-

²⁸ Βλ. αναλυτικότερα παραδοτέο 1^ο, Ντάβου και συν. 2004, σσ. 40-44.

τάσταση, ενώ κύριος φόβος είναι η υποβάθμιση και η ψύχρανση της σχέσης, κάτι που έχει άσχημες επιπτώσεις ιδιαίτερα σε μια εποχή μεγάλης συζυγικής κινητικότητας.

Σ' αυτούς τους οικείους προσανατολισμούς αντιστοιχούν διαφορετικά κανονιστικά σύνολα (τρόποι οργάνωσης της συμπεριφοράς, αλλά και κατανόησης και ερμηνείας του κόσμου), που μπορούν να δώσουν αφορμή σε πολύ αυστηρές αξιολογήσεις ατόμων των οποίων οι συμπεριφορές εγγράφονται σε άλλους προσανατολισμούς. Έτσι, και ενώ αυτά τα μοντέλα συναντώνται και στα δύο φύλα, είναι πάντα πιο κοινωνικά ριψοκίνδυνο για μια γυναίκα να εγγράφει τη συμπεριφορά της σε ένα προσανατολισμό δικτύου. Από την άλλη, ένα άτομο του οποίου η συμπεριφορά εγγράφεται στο μοντέλο του δικτύου (με σχετική σεξουαλική ελευθερία), θεωρεί ότι όποιος είναι πιστός σε ένα και μόνο παρτενέρ περιορίζει τους ορίζοντές του, ενώ ένα άτομο του οποίου η συμπεριφορά εγγράφεται στο μοντέλο της ατομικής επιθυμίας δεν κατανοεί το δευτερεύοντα ρόλο που παίζει η επιθυμία στο πλαίσιο των άλλων δύο μοντέλων (κρίνοντας εξ ιδίων θεωρεί ότι έτσι θα ήταν ανακόλουθος ως προς τον εαυτό του).

Βλέπουμε ότι πολλές διαφορές που έχουν τα άτομα στις σχέσεις τους και πολλές διαμάχες με αφορμή τη σεξουαλικότητα μπορούν να φωτιστούν όχι με αποκλειστικούς όρους διαφορών μεταξύ κλασικών κοινωνικών ομάδων ή αντιθέσεων πολιτικού τύπου μεταξύ «προοδευτικών» και «συντηρητικών» της σεξουαλικότητας. Είναι «ιδιωτικές» διαμάχες που εκφράζουν και διαφορετικές (ή και αντιθετικές) απόψεις περί αγάπης, έρωτα, σεξουαλικότητας και εν γένει διαφορετικές αντιλήψεις περί ιδιωτικού δεσμού, περί σχετίζεσθαι.

Από αυτές τις διαφορές, μερικές μόνο μπορεί να αναφέρονται στο φύλο και μπορεί να ερμηνεύουν (ως κάποιο βαθμό) τη μεγαλύτερη εκ μέρους των ανδρών επιθυμία ένταξης του σεξουαλικού παράγοντα μέσα στην ετερόφυλη φιλία.

Για να εμπλουτίσουμε λοιπόν τις ερμηνείες που προτείναμε στην αρχή της παραγράφου αυτής πρέπει να αναφερθούμε στην φαντασιακή δραστηριότητα αντρών και γυναικών. Να πούμε καταρχάς ότι αυτή αρχίζει με τον αυνανισμό, ο οποίος είναι κοινότατος στα αγόρια (ως μέσο παραγωγής και ανάκλησης σεξουαλικών φαντασιώσεων), αλλά αφορά μόνο ένα μικρό σχετικά μέρος των κοριτσιών. Για τα πρώτα αποτελεί θύρα εισόδου στη σεξουαλικότητα (η πραγματική σχέση με κάποια παρτενέρ έρχεται μετά), ενώ για τα δεύτερα ο αυνανισμός έπεται συνήθως μιας πρώτης εμπειρίας ερωτικής ή σεξουαλικής σχέσης. Για τα πρώτα η μύηση στη σεξουαλικότητα γί-

νεται μέσω της εκμάθησης συντονισμού μιας ενδοψυχικής δραστηριότητας και κάποιων χειρισμών του σώματος, για τα δεύτερα η μύηση προέρχεται από τη μάθηση και την εφαρμογή διαπροσωπικών σεναρίων, στα οποία υπάγονται οι νοητικές κατασκευές και οι φυσικές εμπειρίες. Άρα αγόρια και κορίτσια συγκροτούν με διαφορετικούς τρόπους τα ενδοψυχικά και τα διαπροσωπικά σενάρια, οδηγούνται σε διαφορετικούς οικείους προσανατολισμούς.

Στην ενήλικη ζωή, οι φαντασιακές δραστηριότητες αντρών και γυναικών είναι λιγότερο διαφορετικές μεταξύ τους. Και οι δύο ονειρεύονται σεξουαλικά υπερδραστήριους, ή, από την άλλη, τρυφερούς και ρομαντικούς παρτενέρ. Φαίνεται μολταύτα ότι οι άντρες που φαντασιώνουν ότι έχουν σεξουαλικές σχέσεις με πολλές γυναίκες είναι περισσότεροι απ' ό,τι αντίστοιχα οι γυναίκες. Επίσης εισάγουν στις φαντασιώσεις τους «φίλες με τις οποίες δεν είχαν ποτέ σχέσεις» (Béjin, 1998), μεταξύ των οποίων μπορεί κάλλιστα να είναι και οι φίλες που μας απασχολούν εδώ.

Πάντως όλα τα σενάρια αυτού του τύπου αποτελούν ένα είδος «τρίτου» και «τέταρτου» παρτενέρ σε κάθε δυαδική σχέση. Στο βαθμό που η σεξουαλική, η ερωτική και η συναισθηματική ύπαρξη του κάθε ατόμου δεν είναι σήμερα αυτονόητες και απόλυτα δεδομένες και «σταθεροποιημένες» στη βάση της κοινωνικής του κατάστασης (φύλου, ηλικίας, οικογενειακής κατάστασης κ.λ.π.), οι επιθυμίες προσέγγισης των άλλων εγγράφονται σε μια ιστορία ή/και στα διάφορα κεφάλαια της ιστορίας του. Αυτή λοιπόν η ιστορία, που ορίζει ένα ρόλο (ή και πολλούς) στον κάθε παρτενέρ, εξαρτάται από ενδοψυχικά και σχεσιακά χαρακτηριστικά, τις ιδιαιτερότητες της περίπτωσης και της αλληλεπίδρασης με τον παρτενέρ, τα σταθερά αλλά και τα τυχαία στοιχεία που υπεισέρχονται στην ενεργοποίηση ενός σεναρίου, στη σχεσιακή τελετουργικότητα και στον αυτοσχεδιασμό... Παράλληλα, το κάθε υποκείμενο πρέπει να ασχοληθεί το ίδιο με την (ψυχολογική) ομοιογένεια των συναισθημάτων του και των σεξουαλικών του συμπεριφορών, που σημαίνει ότι πρέπει να αποδώσει σημασίες σε ό,τι αισθάνεται και κάνει, καθώς και να επιλύσει τις αντιφάσεις οι οποίες (είναι πολύ πιθανό να) το διασχίζουν. Η βιωματική διασταύρωση φιλίας και ερωτικής-σεξουαλικής σχέσης είναι αναμφίβολα (σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις της βιογραφίας) μία από αυτές τις αντιφάσεις, φαίνεται δε ότι για πολλούς και πολλές οι δύο σημαντικότερες αυτές σχέσεις θα έχουν λιγότερο ή περισσότερο συχνά μη ξεκάθαρα όρια και άρα θα τους προκαλούν (εσωτερικά και σχεσιακά) προβλήματα. Τούτο σε πείσμα κά-

ποιων κοινωνικών (και κάποιων επιστημονικών) μοντέλων που τις θέλουν λειτουργικά αυτόνομες, ηθικά και πρακτικά ξεκάθαρες και μη αλληλοεπικαλυπτόμενες.

5. Κοινωνικός περίγυρος και αντιδράσεις του συντρόφου

Στο βαθμό που όπως είπαμε για ορισμένους η ετερόφυλη φιλία «δεν υπάρχει», δεν απορούμε που κάποια υποκείμενα να αναφέρουν ότι υπάρχει ένα είδος συλλογικού ή κοινωνικού βλέμματος που παρατηρεί τη φιλία τους με άτομο του αντίθετου φύλου και υποψιάζεται ότι αυτή «κρύβει» κάτι άλλο. Φυσικά και δεν έχουμε τη δυνατότητα να ξέρουμε πότε αυτή η προερχόμενη από τρίτους δυσπιστία ως προς την «πραγματική φύση» της ετερόφυλης σχέσης είναι ρητή και πότε το υποκείμενο δεν εκφράζει παρά τις αντιφάσεις που βιώνει ως προς τη σχέση στην οποία έχει εμπλακεί, ή ακόμα το μη ξεκάθαρο της στάσης του ως προς τον ετερόφυλο φύλο, προβάλλοντας τις στον κοινωνικό περίγυρο.

Στο πρώτο από τα τρία αποσπάσματα που ακολουθούν η καχυποψία που αποδίδεται στον περίγυρο συνδέεται με το φόβο της γυναίκας φίλης μήπως τους δει ο κόσμος. Υποχρεωμένο να κρυφτεί, το ζευγάρι των φίλων ολισθαίνει προς την κατάσταση του παράνομου ζευγαριού. Τέτοιου τύπου διαχείριση του εξωτερικού βλέμματος δεν αφήνει κάποια υπόνοια για έναν ενδεχόμενο ερωτισμό ανάμεσα στους δύο παρτενέρ;

«Πολύ δύσκολα να πιστεύουν οι άλλοι ότι μια γυναίκα είναι φίλοι μου. Όταν με βλέπουν να κάνω παρέα πιστεύουν ότι συνδέομαι και ερωτικά. Αυτό είναι απόλυτο σχεδόν αν δει κανείς έναν άνδρα με μια κύρια να πίνουν καφέ ή να είναι στην αγορά μαζί λένε Α πότε γίνετε ζευγάρι!. Το αντιμετωπίζουνε καχύποπτα και κυρίως οι γυναίκες να φοβούνται τι θα πουν οι άλλοι. «Θα έχει κόσμο εκεί; Αν μας δίνουν να μην πάμε, πάμε κάπου να μην μας δούνε.» (Ντίνος, 49)

«Όχι αντίδραση δεν υπάρχει αλλά έχω δεχθεί από γνωστούς υπονοούμενα ότι με αυτήν την φίλη σου δεν μπορεί και κάτι άλλο τρέχει. Από γνωστούς έτσι όχι από φίλους. Από ευρύτερους συγγενείς που σου λένε «μα καλά πας και κοιμάσαι στο σπίτι;». Έχω κοιμηθεί στο σπίτι της κοπέλας ξέρεις ένα Σάββατο βράδυ μετά από ένα γλέντι καθίσαμε εκεί και κοιμηθήκαμε να πιούμε το πρωί καφέ, δεν έγινε τίποτα. Παλιά ξέρω γω. Ε, αυτό ήτανε δεδομένο ότι δεν μπορεί ένας άντρας να πάει να κοιμηθεί στο σπίτι μιας γυναίκας και να μην έχει γίνει κάτι, τώρα μας τα κρύβεις! Το θεωρούνε δεδομένο. Ότι υπάρχει και ερωτική σχέση, εμπλοκή. Ναι αυτό είναι.. ο κόσμος το θεωρεί δεδομένο.» (Θοδωρής, 46)

«Περίεργη αντιμετώπιση ο περίγυρος. Δεν πείθεται ότι είμαστε μόνο φίλοι. Δεν δέχονται ότι άνδρας και γυναίκα μπορεί να είναι μόνο φίλοι. Κλασική ατάκα μαμάς: «Τι είδους φίλοι μπορεί να είστε με έναν άντρα;» (Αναστασία, 34)

Στα επόμενα αποσπάσματα βλέπουμε ότι η «αποδοχή» της ετερόφυλης φιλίας συνδέεται με την ηλικιακή εξέλιξη των ατόμων που «κρίνουν», αλλά κυρίως με το περιβάλλον στο οποίο ανήκουν. Η «προκατάληψη» που υπάρχει στο Λύκειο εξαφανίζεται στο Πανεπιστήμιο, καθώς τα άτομα συνειδητοποιούν ότι δεν μπορούν να «βλέπουν ερωτικά» κάθε εκπρόσωπο του αντίθετου φύλου (λες και έχουν «προσγειωθεί» στην πραγματικότητα των ετερόφυλων σχέσεων...). Επίσης η παλιότερη διαφοροποίηση Αθήνας-επαρχίας (στη δεύτερη «ασχολούνταν», «σχολίαζαν»), τείνει τώρα να εξαφανιστεί («δεν ασχολείται κανένας πλέον με αυτό» ούτε και στην επαρχία):

«Όσο πιο μικρός είσαι τόσο πιο δύσκολα ξέρεις να στήνεις τη σχέση. Δηλαδή στο σχολείο και λιγότερα βιώματα έχεις στη ζωή πάνω στις σχέσεις του πως μπορείς να τις στήσεις και για μένα ναι υπάρχει προκατάληψη στο Λύκειο αν βλέπουνε ένα αγόρι κι ένα κορίτσι να κάνουν παρέα θεωρείται μάλλον δεδομένο ότι τα έχουνε, έχουν ερωτική σχέση κλπ. Στο Πανεπιστήμιο εντάξει, και περισσότερες εμπειρίες έχεις περισσότερο ανθρώπους γνωρίζεις δεν μπορείς να βλέπεις και όλο τον κόσμο, το αντίθετο φύλο εν-

νοείται, ερωτικά.[...] Στο σχολείο υπάρχουν πολλές προκαταλήψεις παντός είδους. Ναι στο σχολείο δεν το δεχόντουσαν εύκολα να υπάρχει ένας άντρας μια κοπέλα να συνυπάρξουν φιλικά χωρίς να περάσει από το μυαλό του τρίτου ότι είναι και ερωτικά μαζί. Δηλαδή είναι δύσκολο μπορεί να σε θεωρούσανε και κάπως περίεργο, όχι γκέι, αλλά εντάξει «τι δεν θα πάμε για μπάλα ή για μπάσκετ, τι μιλάει με την γκόμενα αυτός;» (Άρης, 25)

«Γενικά κοίτα τώρα θεωρώ πλέον ότι δεν παίζει ρόλο. Δηλαδή το να σε δούνε και με 10 άντρες, εντάξει. Έχουν πάψει αν θέλεις και να ασχολούνται, να σχολιάζουν μάλλον, το πώς συμπεριφέρεσαι. Δηλαδή κοίταξε ειδικά εδώ στην Αθήνα είναι τελείως διαφορετικά τα πράγματα. Θεωρώ ότι από παλιά ήτανε έτσι. Στην Αθήνα. Η επαρχία ήταν λίγο διαφορετική που ζούσα εγώ. Αλλά ακόμα και τώρα στην επαρχία πλέον δεν τίθεται τέτοιο θέμα. Αν κάνεις παρέα με άντρα ή αν κάνεις με γυναίκα. Θεωρώ ότι δεν ασχολείται κανένας πλέον με αυτό.» (Λίτσα, 36)

Συχνά η (βιωμένη) πίεση δεν προέρχεται τόσο από το ευρύτερο περιβάλλον όσο από τον ερωτικό σύντροφο ή/και σύζυγο. Η αυθεντικότητα και αγνότητα της ετερόφυλης φιλίας διαμφισβητείται από την υποψία μιας λανθάνουσας σεξουαλικής έλξης η οποία τελικά δεν μπορεί παρά να θέτει σε κίνδυνο την ερωτική-συντροφική σχέση. Πέρα όμως από τη «σεξουαλική» απειλή, κάποια άτομα (βλ. απόσπασμα Δήμητρας) αντιμετωπίζουν ανταγωνιστικά την ετερόφυλη φιλία του/της συντρόφου τους εφόσον αυτή - όπως κάθε οικεία σχέση - απαιτεί συναισθηματική και χρονική επένδυση η οποία ως εκ τούτου δεν μπορεί παρά να μειώνει τα αντίστοιχα στη συντροφική σχέση:

«Ο σύντροφός μου θα είχε πρόβλημα - όπως πιστεύω εγώ η ίδια - να έχω φίλους άνδρες, όπως και εγώ αντίστοιχα θα είχα αν αυτός είχε φίλες γυναίκες. Χαίρομαι που αυτός έχει μόνο άνδρες φίλους. Θα με απασχολούσε αν έκανε στενή παρέα με μια γυναίκα. Και τον σύντροφό μου στην αρχή τον απασχολούσε που εγώ είχα φίλο άνδρα. Με ενόχλησε που δεν μου το

είπε εξαρχής και προσπάθησε μόνος του να το αποσαφηνίσει από τις αντιδράσεις τις δικές μου όταν μιλούσα με τον φίλο μου.» (Μαριάνθη, 37)

«Ο δεσμός σου κατά πόσο δέχεται τη φιλία που έχεις... εκεί είναι. Όχι στο φίλο... Γιατί το φίλο τον ξέρεις. Γιατί ο φίλος θέλει να περνάς καλά. Να'σαι με κάποιον άνθρωπο να περνάς καλά. Ο δεσμός σου κατά πόσο καταλαβαίνει τη φιλία που έχεις με το φίλο... αυτό πιστεύω ότι είναι το σημαντικό. Γιατί ο φίλος είναι φίλος. Δεδομένου ότι τον ξέρεις χρόνια, ξέρεις τις αντιδράσεις του, θέλει να 'σαι καλά, να 'σαι με κάποιον άνθρωπο, ξέρεις...αν τον αγαπάς όμως σα φίλο, δε μπορεί να σε ζηλέψει. Τον ξέρεις. Είναι δοκιμασμένος...» (Μανόλης, 45)

«Υπάρχει εκεί μια μικρή δυσπιστία. Υπάρχει... όχι τώρα, με τη σύζυγό μου είμαστε πολύ καλά, μπορώ να πω πραγματικά πάρα πολύ καλά. Αλλά παλιά, ήτανε η σύντροφός μου, ήτανε δύσπιστη στο να δεχθεί ότι εγώ με αυτήν την κοπέλα είμαι απλά φίλος. Δυσκολευόταν. Δεν της πήγαινε, πώς να το πω; Δεν είχε ενδείξεις, διαίσθηση δεν ξέρω πώς να το πω; Και μου έχει τύχει 2 φορές αυτό το πράγμα. Ή αν θέλετε ένα αίσθημα ζήλιας, που κι αυτό ανθρώπινο είναι. Κι εγώ μπορώ να το αισθανθώ για έναν αρσενικό φίλο κάποια στιγμή, της κοπέλας, μπορώ να πω «επ, τι γίνεται» ξέρω γω ή... να περάσει απ' το μυαλό μου «ρε μπας και παίζεται και κάτι άλλο», αλλά αισθήματα έτσι ζήλιας και δυσπιστίας έχουν υπάρξει ναι. Αλίμονο. Τα χω βιώσει δηλαδή... και τα θεωρώ λογικά. Δεν με ξενίζουνε, από τη στιγμή που δεν γίνονται φορτικά δηλαδή δεν γίνονται μανία. Ξέρω γω, ή να σου λέει «δεν θα βγεις με τη φίλη σου αν δεν είμαι κι εγώ μαζί ή αν δεν είναι άλλοι 10 μαζί». Που εντάξει τώρα πλέον έτσι γίνεται. Δεν είναι ότι βγαίνουμε τετ-α-τετ. Πάντως υπήρχε δυσπιστία.» (Θοδωρής, 46)

«(Αναφερόμενη στη φιλία της με έναν άντρα) Όλα αυτά τα χρόνια λοιπόν είχαμε και επικοινωνία και γενικώς μια αίσθηση ότι εντάξει ρε παιδί μου είναι εκεί. Όσο ήμουν εγώ στην Κρήτη, έκανε μια σχέση με μια τυπούλα η

οποία δεν με ήξερε, δεν με γνώριζε και η οποία δεν ανεχόταν στη ζωή του να υπάρχω κι εγώ.» (Δήμητρα, 46)

Έτσι κάποια άτομα μοιάζουν να επιλέγουν την αποεπένδυση ή τον τερματισμό της ετερόφυλης φιλίας προκειμένου να αποφύγουν τις εντάσεις που η φιλική σχέση με τον ετερόφυλο επιφέρει στη σχέση ζευγαριού (τη δική τους ή αυτήν του ετερόφυλου φίλου):

«Είναι και λίγο ζηλιάρα η γυναίκα μου. Δηλαδή είχε δημιουργηθεί πρόβλημα. Όχι πρόβλημα. Γινόntonουσαν πολλές ερωτήσεις. Δεν αρκείτο στις δικές μου διαβεβαιώσεις. Υπήρξε πίεση αλλά όχι άμεση. Υπήρξε. Όταν πιέζεσαι έστω και για να απαντήσεις και σαν αποτέλεσμα έστω και έμμεσο έχει την μείωση των φίλων του άλλου φύλου, ναι είναι πίεση. Έγινε υποσυνείδητα και σταδιακά έγινε η μείωση.» (Δημοσθένης, 38)

«Με το συγκεκριμένο άτομο η φιλία διήρκεσε 3 χρόνια. Ξεκίνησε μέσω της δουλειάς, από κει γνωριστήκαμε, κολλητοί όχι πάρα πολύ κάναμε καλή παρέα, γιορτές γενέθλια αυτά εννοούνται, αλλά όχι κολλητή αλλά και ποτέ δεν υπήρξε και κάτι ερωτικό μεταξύ μας, ρε παιδί μου. Μπορώ να σου πω ότι τον βοηθούσα στα ερωτικά του. Το πώς να πλησιάσει μια κοπέλα τι να της πει, γιατί μου έλεγε ας πούμε έχω αυτό το πρόβλημα πες μου τη γνώμη σου. Και κάποια στιγμή έκανε μια σχέση βγήκαμε 2 φορές, τη μια την τελευταία ήταν σπίτι του, είχε κάνει κάποιο πάρτι και είχαμε πάει, από τότε όμως απομακρύνθηκε. Δεν ξέρω γιατί. Πιστεύω δεν άρεσα και στην κοπέλα του. Δεν ξέρω γιατί. Ε, δεν ταιριάζω. [...] Και από τότε απομακρύνθηκε. Βέβαια μου στέλνει ευχές μέσω μηνυμάτων σε γιορτές και αλλά δεν.. και εγώ το 'χω κρατήσει εκεί. Θα μπορούσα κι εγώ δηλαδή να του κάνω ένα τηλεφώνω, να μην το αφήσω, αλλά εφόσον βλέπω ότι δεν θέλει κάτι τέτοιο δεν το συνεχίζω. Δεν θέλω να του δημιουργήσω κάποιο πρόβλημα.» (Σταυρούλα, 29)

Το γεγονός ότι ένα άτομο απομακρύνεται από τον ετερόφυλο φίλο για να μη διαταράξει τη συντροφική του σχέση βιώνεται από τον φίλο αυτό άλλοτε με λιγότερη και άλλοτε με περισσότερη κατανόηση. Στην πρώτη περίπτωση που ακολουθεί, η εγκατάλειψη αντιστοιχεί σε μια προδοσία (Δήμητρα). Στη δεύτερη περίπτωση ο(η) φίλος(η) αν και βιώνει αυτή την απομάκρυνση με πικρία δείχνει να αποδέχεται ότι η φιλική σχέση²⁹ μπορεί και πρέπει να περιοριστεί ή και να θυσιαστεί υπέρ μιας σχέσης ζευγαριού που χρήζει μεγαλύτερης συναισθηματικής επένδυσης, αφιέρωσης και αποκλειστικότητας. Αντίστοιχα «σκέφτεται» και το άτομο που απομακρύνεται από την φιλική σχέση υπέρ της σχέσης ζευγαριού. Ωστόσο αναγνωρίζεται εμμέσως ότι η φιλική σχέση δοκιμάζεται από την εμφάνιση ή την ύπαρξη σχέσης ζευγαριού. Θεωρείται ότι οι πραγματικές φιλίες «αντέχουν» την ελάττωση του κοινού χρόνου που συνεπάγεται η παράλληλη ύπαρξη σχέσης ζευγαριού. Σε τέτοιες περιπτώσεις «πολύ καλής φιλίας» ο(η) αληθινός(ή) φίλος(η) οφείλει να σέβεται τις ανάγκες του συντρόφου της(του) φίλης(ου) και να μην την (τον) «διεκδικεί» αδιάκριτα ή πιεστικά (Μαριάνθη, Θοδωρής):

«Ο φίλος μου ο Α. έπαθε έμφραγμα, παραλίγο να τον χάσουμε το Σεπτέμβρη. Ε, ήτανε μια παρέα, ξερωγώ εδώ ήμασταν. Ο Σ. (κοινός φίλος) δεν ήρθε ούτε καν να τον δει, ας πούμε. Ε, αυτό με έχει στεναχωρήσει. Δεν το'χω καταλάβει. Αυτό που έχει γίνει είναι ότι δεν του επιτρέπει η γυναίκα του. Αυτό. Κι αυτό είναι που με έχει απογοητεύσει. Δεν έχει γίνει κάτι άλλο. Δεν έχει γίνει τίποτα απολύτως άλλο.» (Δήμητρα, 46)

«Οι φιλίες μου με άνδρες αραίωσαν από τη στιγμή που άρχισα να έχω δεσμό. Δεν ξέρω αν το «σύστημα» είναι έτσι από μόνο του και αραιώνουν οι φιλικές σχέσεις όταν κάποιος αποκτά μια ερωτική σχέση. Από τη μία ο φίλος μου δεν με έπαιρνε τηλέφωνο τόσο συχνά όταν απέκτησα σχέση, ούτε βρισκόμασταν τόσο πολύ κατά το πρώτο διάστημα που είχα σχέση και από την άλλη ο σύντροφός μου μετά από πολύ καιρό μού είπε ότι στην αρχή της σχέσης μας δεν πίστευε ότι υπάρχει μόνο φιλία μεταξύ εμένα και ενός

²⁹ Βλέπουμε εμμέσως εικόνες της ετερόφυλης φιλίας, αλλά και της κάθε φιλίας: σχέση που αφενός δεν βασίζεται στην αποκλειστικότητα, αφετέρου συνεπάγεται κατανόηση του άλλου μέχρι σημείου αυτοπάρνησης και θυσίας.

άνδρα φίλου μου. Έχω δει να συμβαίνει αυτό και σε άλλες σχέσεις. Όλοι οι φίλοι (άνδρες και γυναίκες) τον πρώτο καιρό που αποκτάς σχέση σε αφήνουν λίγο μόνο σου, να περνάς πιο πολλές ώρες μόνη με τον σύντροφό σου. Δεν ξέρω γιατί γίνεται αυτό, αλλά συμβαίνει όπως έχω διαπιστώσει. Μετά από λίγο καιρό όμως επανέρχονται οι φιλικές σχέσεις. Βέβαια δεν μου αρέσει αυτό που γίνεται στις φιλικές σχέσεις όταν αποκτά κανείς ερωτική σχέση, αλλά αυτό είναι κάτι που γίνεται με όλους όχι μόνο με τους άνδρες. Ακόμα και οι γυναίκες φίλες μου αραιώνουν τον πρώτο καιρό. Στην αρχή έλεγα ότι δεν θα συμβεί κάτι τέτοιο. Πίστευα ότι θα είχα και τους φίλους και τη σχέση μου, αλλά εκ των πραγμάτων δεν γίνεται αυτό. Δεν μπορούν να συνδυαστούν. Όμως τις πολύ καλές τις φίλιες της κράτησα σε συνδυασμό με τον σύντροφό μου. Κάνουμε όλοι μαζί παρέα, αλλά όταν με παίρνουν τηλέφωνο και με βρίσκουν μαζί με τον σύντροφό μου δεν θα μου πουν «έρχομαι σπίτι σου» όπως πρώτα.» (Μαριάνθη, 37)

«Υπήρξαν κάποιες φορές που οι φίλες μου αντιλαμβάνοντουσαν το... πώς να το πω, ναι την ένταση που υπήρχε ανάμεσα σε εμένα και την εκάστοτε σύντροφο, και απομακρυνόντουσαν. Δηλαδή κρατάγανε.. δεν με παίρνανε τακτικά τηλέφωνο, ή δεν βγαίναμε ή όταν βλέπομαστε βλέποσαστε όλοι μαζί σε ποιο ουδέτερες παρέες. Υπήρχαν περίοδοι που δεν είχαμε τόσο στενή επαφή. Τόσο.. δεν υπήρχε τόσο στενή επαφή εκείνη την περίοδο. Υπήρχε μια μικρή, ελαφριά αποξένωση; Αποτράβηγμα, ένα ελαφρύ αποτράβηγμα για να μην δημιουργήσουν πρόβλημα στην... σαν στάση το διαλέγανε. Εγώ πώς αισθανόμουν τότε; Ε, αισθάνεσαι λίγο.. ανάμεσα σε 2 πώς το λένε. Δηλαδή θες και τις φίλες σου, θες και τη σχέση, ε, εντάξει είσαι σε ένα δίλημμα. Εντάξει. Μπορώ να πω, δεν έχω αισθανθεί ότι προδίδω τις φίλιες μου, αλλά ήθελα να κερδίσω τον άλλον άνθρωπο και να τον... να κερδίσω; Να τον κρατήσω κοντά μου επειδή με ενδιέφερε, ε, πιο πολύ αντικειμενικά αφοσιωνόμουνα πιο πολύ σε αυτόν χωρίς να φτύνω μέσα σε εισαγωγικά τις φίλες, αλλά ήξερα ότι θα καταλάβουν ότι αυτό το διάστημα πάω λίγο πάσο.» (Θοδωρής, 46)

Άλλα άτομα αντιλαμβάνονται μεν τις αυτονόητες δυσκολίες που η ιδιομορφία της ετερόφυλης φιλίας συνεπάγεται για τη συντροφική τους σχέση αλλά συγχρόνως δεν επιθυμούν τον τερματισμό των φιλικών αυτών σχέσεων τους, ιδιαίτερα των πιο στενών. Για να «εναρμονίσουν» και τις δύο αυτές σχέσεις (φιλική, ζευγαριού) επιλέγουν το συνδυασμό των δύο πλαισίων, κάτι που ιδανικά καταλήγει στην εξουδετέρωση των στοιχείων εκείνων της ετερόφυλης φιλίας που τις προσδίδουν μια «απειλητική» (για την ερωτική σχέση) χροιά: αφενός τις υποψίες περί υποβόσκουσας σεξουαλικής έλξης, οι οποίες έτσι διασκεδάζονται, αφετέρου τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της (σε ό,τι αφορά τη χρονική-συναισθηματική επένδυση) ως προς την ερωτική-συντροφική σχέση, εφόσον στο κοινό πλαίσιο δραστηριοτήτων και ύπαρξης η ενασχόληση με το φίλο δεν αφαιρεί χρόνο από τον(την) σύντροφο:

«Η κοπέλα μου δεν έχει πρόβλημα με τις φίλες μου. Όχι ιδιαίτερα γιατί εντάξει όταν εγώ κάνω μια σχέση φροντίζω να γνωρίζω και τους φίλους μου στην κοπέλα που είμαστε μαζί, και τις φίλες προφανώς. Ε, όταν η κοπέλα βλέπει πώς είναι η σχέση μου με μια άλλη κοπέλα προφανώς καταλαβαίνει ότι δεν πρόκειται να πάει και παραπέρα αυτή η σχέση. Θα μείνει φιλική. Και για να αποφευχθούν αυτές οι παρεξηγήσεις φροντίζω να τις γνωρίζω τις φίλες μου. Δεν μου έχει προκύψει τέτοιο πρόβλημα. Εντάξει νομίζω 'τι στην αρχή περνάει (από το μυαλό), δηλαδή κι εγώ με φίλους της κοπέλας μου η πρώτη σκέψη είναι «ωπ τι παίζει εδώ». Φροντίζω να γνωρίζω το συγκεκριμένο φίλο να δω τι σχέση υπάρχει μεταξύ τους μετά την πρώτη γνωριμία ξεκαθαρίζουν αυτά δεν μπαίνει τίποτα άλλο στο κεφάλι. Όπως ζήλια ας πούμε, αυτό εννοείς, αλλά δεν νομίζω άμα γνωρίζεις τη σχέση. Άμα, ας πούμε η κοπέλα μου, της σύστηνα ως φίλη μου αυτή που γούσταρα και έβλεπε ότι υπάρχει κάπως μια περίεργη σχέση προφανώς θα ζήλευε. Κι εγώ θα έκανα κάτι ανάλογο σε μια αντίστοιχη περίπτωση.» (Άρης, 25)

«Όχι δεν αλλάζει...(όταν ο ένας από τους δυο κάνει δεσμό). Έχει τύχει βέβαια να ζηλεύει η κοπέλα μου. Αλλά θα προσπαθήσω να γνωρίσω τη φίλη μου στην κοπελιά μου, να την γνωρίσει να δει τι άτομο είναι, να κα-

ταλάβει ποια είναι η φίλη μου, ώστε στο μέλλον αν θέλω να βγω μαζί της να μην υπάρχει πρόβλημα. Δε θα αφήσω η κοπελιά μου να μου επιβάλλει να κόψω τις σχέσεις με τις φίλες μου.» (Γεράσιμος, 25)

«Δ - Αυτές που έχουν μείνει πάντως είναι πολύ καλές φίλες. Τις συναντάω και μόνος μου και μαζί με τη γυναίκα μου.

Σ - Είναι σαν να λέμε πιο ακίνδυνες;

Δ - Πιο αποδεκτές. Είτε πρόκειται για γυναίκες που προϋπήρξε δεσμός είτε για άλλες που δεν προϋπήρξε. Είναι γνωστά όλα όμως. Έχουν συζητηθεί. [...] Πραγματικά αν της παρουσιάσω μία καινούρια φίλη δεν ξέρω. Είναι παγιωμένες οι φιλίες μου οπότε απειλή δεν μπορεί ή φαντάζεσαι ότι δεν μπορεί να υπάρξει απειλή. Αν τώρα παρουσιάσω κάτι καινούριο δεν ξέρω...» (Δημοσθένης, 38)

Ωστόσο, το θέμα αυτό (αντιδράσεις του συντρόφου) φαίνεται λυμένο για κάποια άτομα. Αυτά δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν πρόβλημα από τους συντρόφους τους οι οποίοι προφανώς είτε δε ζηλεύουν είτε απλά σέβονται και εμπιστεύονται τις επιλογές τους είτε και τα δύο. Επιπλέον κάποια άτομα (βλ. Δάφνη) θεωρούν ότι εφόσον ζούμε σε μια εποχή όπου η δυνατότητα για ετερόφυλη φιλία είναι αυξημένη και επιθυμητή, ο κάθε άνθρωπος οφείλει να σέβεται τις επιλογές φίλων του/της συντρόφου του αν θέλει και οι δικές του να γίνουν σεβαστές αντίστοιχα³⁰:

«Πολύ φυσιολογικά το αντιμετωπίζει...ο άντρας μου τους γνωρίζει. Αντιδρά πολύ φυσιολογικά πάνω σ' αυτό. Δεν έχω κανένα πρόβλημα. Δηλαδή και

³⁰ Αυτό το θέμα της «συνύπαρξης» φιλικής σχέσης και σχέσης ζευγαριού μας παραπέμπει στο διαχωρισμό μεταξύ ετερόφυλων φιλικών σχέσεων που μπορούν να συνάψουν οι «εργένηδες» (καθώς είναι πιο «ανοιχτοί» και «διαθέσιμοι») και ετερόφυλων φιλικών σχέσεων που μπορούν να συνάψουν οι παντρεμένοι ή αυτοί που συζούν (όπου απαιτείται ένα είδος «έγκρισης» του άλλου μέλους, ή που συνάπτονται μεταξύ ζευγαριών στο πλαίσιο μιας βαθμιαίας διαδικασίας «κοινοτικής ενθρόνισης» - βλ. σχετικά Maisonneuve, 2002). Ένα άλλο ζήτημα στο οποίο πρέπει να κάνουμε εδώ μνεία είναι αυτό των φιλικών δικτύων: γενικά στη μελέτη αυτή μας απασχόλησαν κυρίως φίλιες που εμπίπτουν στις «προσωπικές φιλίες», αυτές δηλαδή που καλλιεργούνται ως μέρος ενός προσωπικού δικτύου, αλλά και ενός συναισθηματικού κεφαλαίου, μεταξύ προνομιούχων παρτενέρ και που είναι συνήθεις μεταξύ ατόμων υψηλότερου κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για υποκείμενα που προσεγγίζουν τις φιλικές σχέσεις πιο «δυσδικά» και δυσκολεύονται να τις εντάξουν σε ένα κοινοτικό-συντροφικό πλαίσιο (όπως συμβαίνει μεταξύ άλλων στο πλαίσιο του εργατικού και του αγροτικού περιβάλλοντος - βλ. σχετικά Bidart, 1997, Maisonneuve, 2004).

μου τους τρεις άντρες φίλους μου να είμαι μαζί δε θα έχω κανένα πρόβλημα.» (Έλενα, 49)

«Κανένα πρόβλημα...Εντάξει κάτι πειραγματάκια, δεν είσαστε φίλοι, κάνετε και κάτι παραπάνω, εντάξει. Αλλά γενικά είναι αποδεκτό.» (Μάκης, 31)

«Και λόγω και των δικών μου σχέσεων με αγόρια, επειδή πρέπει να αποδεχτεί αυτός ότι εγώ έχω σχέση με αγόρια πρέπει κι εγώ να αποδεχτώ το αντίστοιχο. Επειδή πάλι λόγω των δικών μου σχέσεων ξέρω ότι μπορεί να υπάρξει φιλία μεταξύ άντρα και γυναίκας οπότε δεν, και δεν θέλω να γίνω μπάτσος στις σχέσεις του είτε με γυναίκες είτε με άντρες. Δεν όχι. Και γενικά εντάξει, να πάει να κάνει ότι θέλει. Εκτός κι αν μου κολλήσει κάτι ασ πούμε οπού εκεί εντάξει, έχω κολλήσει!» (Δάφνη, 25)

Τα παραπάνω μας επιτρέπουν να συνοψίσουμε την προβληματική της συνύπαρξης σχέσης ζευγαριού και ετερόφυλων φιλικών σχέσεων: η συνύπαρξη αυτή επιτυγχάνεται μόνον όταν η ετερόφυλη φιλία δεν βιώνεται απειλητικά (λόγω του σεξουαλικού ή του γενικότερου ανταγωνιστικού στοιχείου) από τον/την σύντροφο του υποκειμένου. Η ετερόφυλη φιλία πρέπει να «εγκριθεί» από τον σύντροφο ως σχέση στην οποία δεν τίθεται θέμα φανεράς ή υποβόσκουσας σεξουαλικής έλξης. Για να συμβεί αυτό απαιτείται συνήθως μια σχετική ελευθερία πρόσβασης του ατόμου στα «άδυστα» της ετερόφυλης φιλίας του/της συντρόφου του μέσω κάποιου είδους άμεσης ή έμμεσης ένταξης του στις πρακτικές αυτής της σχέσης. Έτσι, όταν η απειλή πάψει να υφίσταται, τότε και η φιλία γίνεται αποδεκτή, αν και πάντα υπάρχουν οι χρονικοί περιορισμοί για την καλλιέργειά της, περιορισμοί που άλλωστε επηρεάζουν και τις ομόφυλες φιλίες.

6. Σύνοψη

Καθώς, στην εποχή μας, οι διακρίσεις ανάμεσα σε αντρικούς και γυναικείους ρόλους αμβλύνονται και οι ευκαιρίες για καθημερινή συνύπαρξη και συναναστροφή με-

ταξύ των δύο φύλων αυξάνονται (διαδικασία που έχει ξεκινήσει με την εισχώρηση των γυναικών σε παραδοσιακά αντρικούς χώρους και που συνεχίζεται με την αμφισβήτηση και την οπισθοχώρηση της σεξουαλικής-φιλικής διαίρεσης της εργασίας), η ανάπτυξη οικείων ετερόφυλων σχέσεων έξω από τα πλαίσια των ερωτικών-σεξουαλικών σχέσεων και των σχέσεων ζευγαριού καθίσταται μια δυνατότητα αλλά και μια αναγκαιότητα. Άντρες και γυναίκες σταδιακά συνειδητοποιούν ότι η τρόπον τινά υποχρεωτική καθημερινή συναναστροφή τους εγείρει μια ανάγκη βαθύτερης κατανόησης του ετερόφυλου και πιο ισότιμης επικοινωνίας μαζί του προκειμένου να αποφεύγονται οι επιπτώσεις των διαφυλικών προστριβών και συγκρούσεων. Καθώς όμως τα άτομα εξετάζουν τη δυνατότητα ανάπτυξης μιας ετερόφυλης φιλικής σχέσης έχουν να διαπραγματευτούν μια σειρά ενδοατομικών, διατομικών και κοινωνικών προκλήσεων. Αυτές οι προκλήσεις αφορούν:

- Την αποδοχή και τη λειτουργική ενσωμάτωση της *διαφορετικότητας* του άλλου φύλου η οποία μέχρι πρόσφατα οριοθετούσε τους διαφορετικούς αρσενικούς και θηλυκούς κόσμους περιορίζοντάς τους μόνο σε ένα είδος ερωτικής ή έστω συντροφικής οικειότητας μέσα στα πλαίσια του ζευγαριού.

-Τη διαχείριση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου που ενυπάρχει και δρα σε κάθε ετερόφυλη σχέση, η οποία εμφανίζεται όχι μόνο ως επιθυμία και ανάγκη αλλά και ως ένα είδος καταναγκασμού. Αυτό σε ένα δεύτερο επίπεδο αφορά και την αντιμετώπιση ενός σχετικού «εξαρτημένου κοινωνικού αντανακλαστικού» το οποίο, καχύποπτο ως προς τα κίνητρα της ετερόφυλης σχέσης, τείνει να αμφισβητεί την «αυθεντικότητά» της αποδίδοντάς της (και κατηγορώντας την για) άδηλες ερωτικό-σεξουαλικές πτυχές, ασύμβατες με την παραδοσιακή έννοια της (ομόφυλης) φιλίας.

1. Η διαχείριση της ετερόφυλης διαφορετικότητας. Αναφερθήκαμε παραπάνω στη σημασία ενός κοινού χωροχρόνου συνάντησης. Πρόκειται για μια «επιφάνεια διεπαφής» (βλ. § 3. 2. 2.) την οποία για να τη δομήσουν τα άτομα πρέπει να αντιμετωπίσουν δύο δυσκολίες.

Η πρώτη αφορά τα επικοινωνιακά μέσα συνάντησης και σχετίζεται με τα μοντέλα φιλίας. Εάν στις ομόφυλες φιλίες οι άντρες σχετίζονται κυρίως μέσα από κοινές δραστηριότητες (*πλάι-πλάι* επικοινωνία) και οι γυναίκες μέσα από συζητήσεις και συναισθηματικό μοίρασμα (*πρόσωπο με πρόσωπο* επικοινωνία), οι ετερόφυλες φιλίες

απαιτούν αμοιβαίες προσαρμογές στους κώδικες επικοινωνίας, στα στυλ επαφής, στους τρόπους συνύπαρξης και συναισθηματικής επαφής³¹.

Η άλλη δυσκολία προκύπτει από την πρώτη και αφορά την υπέρβαση των παγιωμένων στερεοτύπων των φύλων. Ο άντρας για να ανταποκριθεί στην *πρόσωπο με πρόσωπο* επικοινωνία πρέπει να καλλιεργήσει στοιχεία που συνήθως ορίζονται και αναγνωρίζονται ως «θηλυκά» (ή «γυναικεία») (έκφραση συναισθημάτων οικειότητας, αποκάλυψη της ευαισθησίας), ενώ από την άλλη η γυναίκα πρέπει να αποδεχτεί την «αρσενικότητα» της *πλάι-πλάι* επικοινωνίας.

Βλέπουμε στην έρευνά μας ότι όταν άντρες και γυναίκες επιχειρούν μια φιλική προσέγγιση, είναι πρόθυμοι και συχνά ώριμοι γι' αυτή την απομάκρυνση από τα στερεότυπα που αφορούν τα φύλα. Φαίνεται επιπλέον ότι η διαδικασία είναι μεν πιο δύσκολη για τον άντρα αλλά του επιφέρει και περισσότερα πλεονεκτήματα. Πιο δύσκολη γιατί οι άντρες αντίθετα με τις γυναίκες δεν ήταν ποτέ εξασκημένοι στην καλλιέργεια ή έστω στην έκφραση της οικειότητας³² ιδιαίτερα απέναντι στο αντίθετο φύλο, αλλά και (κατά συνέπεια) πιο επικερδής εφόσον βασική προϋπόθεση της φιλίας με μια γυναίκα είναι αυτό ακριβώς το αμοιβαίο συναισθηματικό άνοιγμα. Άρα η προσέγγιση της γυναίκας ως φίλης προϋποθέτει καταρχάς για τον άντρα μια κάποια αποστασιοποίηση από τις «αρνητικές» πλευρές της «αντρικής» κουλτούρας (με την έννοια της έντονης εστίασης στην αρρενωπότητα). Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε εδώ ότι η διαδικασία αυτή στην πιο υγιή εκδοχή της αφορά άντρες που έχουν αποδεχτεί τις - κοινωνικά θεωρούμενες ως - θηλυκές πλευρές του εαυτού τους με αποτέλεσμα να

³¹ *Δεν υπάρχει διαφορά στη φιλία αντρών και γυναικών αν και υπάρχουν διαφορές στους κώδικες και τρόπους επικοινωνίας κυρίως μεταξύ αντρών. Δεν υπάρχει διαφορά. Με άντρες θα συζητήσεις για άλλα θέματα, για αυτοκίνητα, μηχανές, βάρκες, χόμπι, στρατό. Κατά τα άλλα τα ίδια είναι τα θέματα συζήτησης.* (Γιώργος 49)

Βέβαια, με τη γυναίκα δε μπορείς να πεις ακριβώς εκείνο που θα ήθελες... μάλλον εκείνο που σκέφτεσαι ακριβώς... προσπαθείς να το φτιάξεις έτσι... λίγο πιο ωραίο, πιο ρομαντικό να το πω έτσι. (Κυριάκος, 29)

³² Ανθρωπολογικά η απόκτηση της ιδιότητας του άντρα συνδεόταν πάντα με μια εξουδετέρωση της «θηλυπρεπούς» επίδρασης της μητέρας και των γυναικών της ομάδας και με μια υιοθέτηση «σκληρών τρόπων» που δεν εμπεριέχουν την ιδιαίτερη έκφραση οικειότητας (La Cecla, 2000). Αν και γύρω στα τέλη του 18^{ου} αιώνα η σχέση ζευγαριού προϋπέθετε μια αμοιβαία ευθύνη των συζύγων για τη διαχείριση της οικίας και του αγρού (Cancian, 1987), η συναισθηματική θέρμη και οικειότητα θεωρούνταν στοιχεία ασύμβατα με τον ανδρισμό. Στη συνέχεια ο διαχωρισμός του χώρου κατοικίας από το χώρο εργασίας που επέφερε η βιομηχανική επανάσταση καθιέρωσε μόνο τη γυναίκα υπεύθυνη στην οικιακή σφαίρα και στην ανατροφή των παιδιών γεγονός που ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την εξάσκηση της στην οικειότητα (Giddens, 1992).

θέλουν και να μπορούν να επενδύσουν σε μια ισότιμη (μη συντροφική) ετερόφυλη σχέση³³. Ωστόσο στη λιγότερο υγιή εκδοχή της η διαδικασία θα μπορούσε να αφορά άντρες οι οποίοι, δυσανασχετώντας με τη στερεοτυπική «σκληρή» πλευρά της αρρενωπότητας, απαρνιούνται συνολικότερα την αντρική κουλτούρα αναζητώντας έτσι καταφύγιο στη θαλπωρή της γυναικείας φιλίας και επιβεβαιώνοντας τις απόψεις περί μιας γενικότερης κρίσης της ταυτότητας του άντρα στις δυτικές (βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές) χώρες³⁴. Παράλληλα είναι γεγονός ότι πολλά από τα υποκείμενα της έρευνάς μας, άντρες και γυναίκες, αναφέρονται με αρνητικό τρόπο στην ύπαρξη ενός αυξημένου ανταγωνισμού στις ομόφυλες φιλίες, σε αντίθεση με τις ετερόφυλες. Φαίνεται μάλιστα ότι το θέμα του ανταγωνισμού στην ομόφυλη φιλία τίθεται πιο emphaticά από τις γυναίκες. Έτσι θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι η επένδυση των γυναικών στην ετερόφυλη φιλία, αν και δεν έχει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της *οικειότητας*, υποδηλώνει μια αντίδραση προς τον αυξημένο και συχνά υπόγειο ανταγωνισμό της γυναικείας φιλίας ή έστω μια ανάγκη εμπλουτισμού του θηλυκού κόσμου με αντρικά στοιχεία (βλ. § 3. 2. 2.).³⁵

Με βάση τα προαναφερθέντα θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα του κατά πόσον είναι οι αυξημένες ευκαιρίες ευρύτερης διαφυλικής επαφής στο σύγχρονο κοινωνικό πλαίσιο που ωθούν τα άτομα στο να αντιμετωπίζουν κάποιους ετερόφυλους λιγότερο στερεοτυπικά και περισσότερο οικεία ή εάν είναι η γενικότερη μείωση των στερεοτύπων στο κοινωνικό πλαίσιο που αυξάνει και ενδυναμώνει τις ετερόφυλες φιλικές σχέσεις. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για σχέση αιτίου-αιτιατού, αλλά υποθέτουμε ότι η αυξημένη διαφυλική οικειότητα είναι συγχρόνως αίτιο και αποτέλεσμα της ανάγκης των ατόμων για μια απομάκρυνση από τις αρνητικές πλευρές των ομόφυλων μοντέλων φιλίας: καθώς τα άτομα έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ετερόφυλες οι-

³³ Η Badinter (1992) και η Aubert (1997) χρησιμοποιούν τον όρο «συμφιλωμένος άντρας» όταν αναφέρονται σε αυτόν που νιώθει πολύ άνετα ανάμεσα στις δυο συντεταγμένες της ταυτότητάς του, την αρσενική και τη θηλυκή.

³⁴ Η κρίση αυτή αφορά ένα μεγάλο μέρος αντρών οι οποίοι έχουν χάσει τα παραδοσιακά σημεία αναφοράς τους και που συνοπτικά αντιδρούν στη σύγχρονη γυναικεία ζωτικότητα με φυγή, απελπισία, σιωπηρό αδιέξοδο αλλά και με μια απώλεια του σεξουαλικού τους προσανατολισμού (Badinter, 1992).

³⁵ Η προβληματική γύρω από το θέμα της *οικειότητας* (για τους άντρες) και του ανταγωνισμού στις ομόφυλες οικείες σχέσεις (για τις γυναίκες) συνοψίζεται αρκετά αποτελεσματικά στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Βέβαια αυτό που έχω παρατηρήσει είναι ότι είναι πιο δύσκολο να φτιάξεις καθαρή φιλία με γυναίκα από ότι είναι με έναν άντρα. Τουλάχιστον αυτό ισχύει για μας τους άντρες δεν ξέρω για τις γυναίκες τι ισχύει, γιατί πολλές γυναίκες θεωρούν ότι είναι πιο εύκολο να φτιάξεις μια φιλία με έναν άντρα παρά με μια γυναίκα.» (Τόλης, 40).

κείες σχέσεις ανακαλύπτουν τα θετικά αυτών των σχέσεων³⁶ και συγχρόνως συνειδητοποιούν τα αρνητικά της ομόφυλης φιλίας επενδύοντας έτσι ακόμα περισσότερο σε τέτοια ετερόφυλα σχήματα. Όταν αυτά συμβαίνουν, αναπόφευκτα εμφανίζονται και τα αντίστοιχα οφέλη σε ενδοατομικό, διατομικό και κοινωνικό επίπεδο (τα οποία με τη σειρά τους ενισχύουν την επιθυμία για ετερόφυλη οικειότητα): Τα άτομα εξοικειώνονται με την *terra incognita* του αντίθετου φύλου (διατομικό επίπεδο). Συγχρόνως συνειδητοποιούν καταπιεσμένες πτυχές του έμφυλου εαυτού τους τις οποίες επεξεργάζονται, εμπλουτίζοντας και εξελίσσοντας τον (ενδοατομικό επίπεδο). Τέλος, τα παραπάνω δεν μπορούν παρά να έχουν θετικό αντίκτυπο και στα κυρίαρχα μοντέλα των σχέσεων στο ζευγάρι. Οι ετερόφυλοι φίλοι βιώνοντας θετικά στοιχεία του ετερόφυλου άλλου - που η πολωτική πλευρά των ερωτικών σχέσεων και των σχέσεων ζευγαριού απέκρυπτε - ενδέχεται να επιχειρούν την μεταφορά αυτού του βιώματος στις ερωτικές σχέσεις-σχέσεις ζευγαριού (κοινωνικό επίπεδο). Το πώς και πόσο συμβαίνει αυτό δεν μας είναι γνωστό αλλά πιστεύουμε ότι η επιφάνεια διεπαφής που αποτελούν οι ετερόφυλες φιλικές σχέσεις συνιστά μια πολύ ουσιαστική συνεισφορά στην εξέλιξη των ερωτικών σχέσεων και των σχέσεων ζευγαριού³⁷ προς το μοντέλο της *αμιγούς σχέσης* που ο Giddens (1992) περιέγραψε: μιας σχέσης που στηρίζεται σε παράλληλες και ισότιμες πορείες, καθώς και στην άντληση αμοιβαίας ικανοποίησης η οποία διαρκεί όσο διαρκούν και τα προηγούμενα.

Η ετερόφυλη φιλία προϋποθέτει λοιπόν (όπως άλλωστε και η ομόφυλη) την ύπαρξη ενός βιώματος ισορροπίας και ισοτιμίας της σχέσης. Συγχρόνως (και όπως προκύπτει από αυτή την αναγκαιότητα ισοτιμίας) απαιτείται η υπερκέραση των στερεοτυπικών αντιλήψεων και συμπεριφορών προς το αντίθετο φίλο ή τουλάχιστον προς κάποια συγκεκριμένα ετερόφυλα άτομα. Τα άτομα πρέπει να έχουν «απενεργοποιήσει» το αρνητικό και πολωτικό περιεχόμενο των σχετικών στάσεων τους ώστε να ενσωματώσουν τις διαφορετικότητές τους με δημιουργικό τρόπο στην ετερόφυλη σχέση τους. Για να επιτευχθεί αυτό βλέπουμε ότι τα άτομα είτε αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητά τους μέσα από το πρίσμα της συμπληρωματικότητας είτε δίνουν μεγα-

³⁶ Θα πρέπει εδώ να υπενθυμίσουμε την *υπόθεση της επαφής* που προέκυψε από τα κλασικά πειράματα του Sherif και των συνεργατών του σε παιδικές κατασκηνώσεις (1961): οι διομαδικές συγκρούσεις αμβλύνονται όταν αυξάνεται η ισότιμη επαφή μεταξύ των μελών των συγκρουόμενων ομάδων.

³⁷ *Οι φιλικές μου σχέσεις (με γυναίκες) είναι... θα το πω έτσι όπως το... συλλαμβάνω έτσι αυτή τη στιγμή. Το 'χω σκεφτεί κατά καιρούς. Είναι ένα μεγάλο σχολείο το οποίο με εκπαιδεύει για το πώς θα φτιάξω τις σχέσεις μου τις συντροφικές. Δηλαδή προετοιμάζομαι. Σαν ένα φροντιστήριο.* (Παναγιώτης, 38).

λύτερη έμφαση στις μεταξύ τους ομοιότητες. Φαίνεται πάντως ότι κοινό στοιχείο των διαδρομών που οδηγούν στην αποδοχή της δυνατότητας της ετερόφυλης φιλίας είναι πως όσες και όποιες και αν είναι οι διαφορές άντρα-γυναίκας, η συνάντησή τους, αναπόφευκτα, στηρίζεται στη συμπληρωματικότητά τους³⁸ και δεν μπορεί παρά να παραπέμψει σε ένα κοινό προορισμό³⁹. Από την άλλη, όταν τα άτομα περιγράφουν την μεταξύ τους φιλική σχέση με όρους ομοιότητας, αυτό δεν σημαίνει ότι θεωρούν πως άντρες και γυναίκες είναι ίδιοι, αλλά ότι υπάρχουν σημαντικότερα κοινά στοιχεία και σημεία στα οποία να μπορεί να βασιστεί μια φιλία. Σε αυτήν την περίπτωση η ετερόφυλη φιλική σχέση είναι απλά μια σχέση ατόμων, μια διαπραγμάτευση χαρακτήρων, μια συνάντηση ανθρώπων⁴⁰. Τα άτομα αυτά δείχνουν να μην προσεγγίζουν τον ετερόφυλο άλλο λαμβάνοντας υπόψη τις όποιες διαφορές συνεπάγονται οι στερεοτυπι-

³⁸ *Η προσωπική εξέλιξη περνά μέσα από τις σχέσεις με τους άντρες. Τους βλέπω ως συντρόφους, συνοδοιπόρους, έτερον ήμισυ. Ούτε καλύτεροι, ούτε χειρότεροι. Η σχέση με το άλλο φύλο γεννά ένα πεδίο με πολύ ενδιαφέρον. Δεν με ενοχλεί η διαφορετικότητα και η πιθανότητα σύγκρουσης. Αρσενικά και θηλυκά στοιχεία υπάρχουν σε όλους σε διάφορες ποσότητες. Το φύλο παίζει λιγότερη σημασία στη ζωή. Με ενδιαφέρει περισσότερο τι είδους άντρας ή γυναίκα είναι ο άλλος, τι είδους άνθρωπος. Δεν θεωρώ ότι το φύλο καθορίζει τη σχέση πια.* (Μαριλένα, 43)

Δεν παίρνουμε τις ίδιες πρωτοβουλίες με τους άνδρες. Άλλο άνδρας και άλλο γυναίκα. Έτσι έχουμε μεγαλώσει, έχοντας κάποιες διαφορές ανάλογα με το φύλο μας, αλλά οι διαφορές αυτές είναι συμπληρωματικές όχι αντιθετικές. Ο ένας συμπληρώνει τον άλλον. Αυτές οι διαφορές επειδή είναι συμπληρωματικές δεν μας εμποδίζουν να είμαστε φίλοι. (Βάσια, 28)

³⁹ Έτσι, ακόμα κι αν στην κυρίαρχη αναπαράσταση το αρσενικό είναι πιο επιθετικό, κυριαρχικό και ορθολογιστικό, δεν αποτελεί παρά τη συμπληρωματική πλευρά του διαισθητικού, συναισθηματικού, ειρηνικού θηλυκού. Σύμφωνα με ορισμένες ανθρωπολογικές θεωρήσεις ήταν αυτή ακριβώς η *συμπληρωματικότητα* στην οποία έδωσαν έμφαση παλαιότεροι πολιτισμοί μέσα από συμβολισμούς όπως π.χ. πατέρας-ήλιος και μάνα-γη, ορίζοντας έτσι τις σχέσεις των δύο φύλων με όρους που παραπέμπουν μεν στην διαφορετικότητα των κόσμων αλλά όχι στην αξιολογική ιεράρχησή τους.

⁴⁰ «*Το θέμα της φιλίας ανδρών με γυναίκες είναι διφορούμενο και εξαρτάται από τον χαρακτήρα του καθενός [...]*Γπιστεύω ότι υπάρχει ετερόφυλη φιλία. Το φύλο δεν παίζει κατηγορηματικό ρόλο στη φιλία: «είσαι άνδρας, είμαι γυναίκα». Παίζει το ρόλο του σε μικρότερο βαθμό.» (Βάσια, 28)

«Τώρα από προσωπική εμπειρία η κολλητή μου που είναι από το Λύκειο κρατάει αυτή η κολόνια, κάναμε παρέα από πρώτη, δεύτερα Λυκείου είμαστε μαζί και σχολείο και φροντιστήριο, τύχαινε να τα έχει με ένα φίλο μου, για κάποιο διάστημα, αλλά αυτό δεν νομίζω ότι έπαιξε ρόλο, απλώς δέσαμε από την αρχή πάρα πολύ καλά κυρίως στις συζητήσεις και τον τρόπο που κινούμαστε γενικά μες το χώρο. Θα έλεγα ότι εντάξει είναι ήτανε από τις πιο ενδιαφέρουσες σχέσεις που είχα με άνθρωπο, κι αυτό κι ενώ δεν μένουμε ούτε στην ίδια πόλη ούτε τίποτα.» (Άρης, 25)

κές αντιλήψεις⁴¹. Καθώς έρχονται καθημερινά σε επαφή μεταξύ τους, αντιλαμβάνονται ότι δεν έχουν μόνο στοιχεία που τους χωρίζουν, αλλά και στοιχεία που μπορούν να τους ενώσουν πέρα από τα όρια της ερωτικής σχέσης και της σχέσης ζευγαριού. Αυτό ισχύει και χωρίς να αναφερθούμε στις (όποιες) ομοιότητες: Έτσι κι αλλιώς, καθώς συνεργάζονται κοινωνικά, τους παρέχεται, οικολογικά τρόπον τινά, η δυνατότητα να αντιλαμβάνονται τότε και πώς οι διαφορές τους είναι προσπελάσιμες, ακόμα και χρήσιμες και θετικές, άρα να ανακαλύπτουν τη σημασία της συμπληρωματικότητάς τους και να επενδύουν σ' αυτήν.

2. Η διαχείριση του ερωτικού-σεξουαλικού στοιχείου. Είδαμε ότι σε επίπεδο αναπαράστασης η ερωτική-σεξουαλική έλξη εμφανίζεται ως η κύρια (αν όχι η μόνη) δύναμη που μπορεί να συνδέει άντρες και γυναίκες. Βιολογικά επιτακτική (με σκοπό τη διαιώνιση του είδους) και κοινωνικά «θεσμοθετημένη» ως η μόνη που συνδέει τα δύο φύλα (συγκερασμός επιθυμίας, ανάγκης και καταναγκασμού), γίνεται αναγκαστικά το αντικείμενο μιας συνεχούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των ετερόφυλων που επιχειρούν να καλλιεργήσουν μια φιλικού τύπου οικειότητα. Διαπιστώσαμε πράγματι ότι σε αυτή τη νέου τύπου διαφυλική σχέση που αποκαλούμε ετερόφυλη φιλία, η ερωτική-σεξουαλική έλξη εμπλέκεται άλλοτε ως ανυπέρβλητο εμπόδιο, άλλοτε ως δυσκολία που πρέπει να τύχει διαχείρισης, άλλοτε ως επιθυμητή ή απαραίτητη αν παραμένει άρρητη και υποβόσκουσα κι άλλοτε (σπανιότερα) ως δυνατότητα που «εμπλουτίζει» τη φιλική σχέση. Σε κάθε περίπτωση η φιλική έλξη συνυπάρχει άλλοτε σε σύγκρουση κι άλλοτε σε συνδυασμό με τη ερωτική-σεξουαλική έλξη. Όταν αυτή η έλξη απουσιάζει για αντικειμενικούς λόγους (π.χ. επειδή οι υποψήφιοι ετερόφυλοι φίλοι δεν θεωρούν ο ένας τον άλλο ελκυστικό) η διαπραγμάτευση αυτή δεν τίθεται ως αναγκαιότητα. Όταν όμως η σεξουαλική έλξη υφίσταται ή κάποια στιγμή αναδύεται, τα πράγματα περιπλέκονται εφόσον η ύπαρξή της παραπέμπει στο κυρίαρχο είδος διαφυλικής σχέσης δηλαδή στην ερωτική-σεξουαλική. Απαιτείται τότε μία διαχείριση ενδοατομική (Τι νιώθω για αυτόν/ήν; Τι νιώθει για μένα; Τι νομίζει ότι εγώ νιώθω για αυτόν/ήν;), μία διαχείριση διαπροσωπική (Ποια είναι τα όρια της σχέσης μας; Πώς θα τα χειρι-

⁴¹ Μια αναπαράσταση περί διαφορών που σύμφωνα με μια σειρά σχετικών ερευνών δεν φαίνεται να αντιστοιχεί και τόσο στην πραγματικότητα εφόσον έδειξαν ότι, τελικά, άντρες και γυναίκες είναι όμοιοι στα περισσότερα - αν όχι σε όλα - τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά» (Hyde, 2005).

στούμε;) και μια διαχείριση κοινωνική (Πώς οι άλλοι αντιμετωπίζουν τη σχέση μας; Πώς αυτό επηρεάζει την εξέλιξή της;).

Η προβληματική της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης αποκτά υφή κυρίως σε σχέση με το επίπεδο *αμοιβαιότητας* (ή συμμετρικότητάς) της ανάμεσα στα δυο μέλη. Όταν π.χ. μόνο το ένα από τα δύο μέλη νιώθει τέτοια μορφή έλξης, η ισοτιμία και κατά προέκταση η ισορροπία της σχέσης κλονίζονται εφόσον το άτομο αυτό διεκδικεί κάτι που το άλλο δεν μπορεί να του προσφέρει και πιθανόν δεν μπορεί πλέον να προσφέρει αυτά που το άλλο προσδοκά⁴². Όμως η ισοτιμία και η αμοιβαιότητα αποτελούν τον πυρήνα της έννοιας της φιλίας. Εφόσον η φιλία προϋποθέτει έναν κοινό «χωροχρόνο» συνάντησης και συμβολικής ανταλλαγής, η ασυμβατότητα των τύπων έλξης δεν μπορεί παρά να τον αναιρεί οπότε τα άτομα δεν μπορούν να «συναντηθούν». Καθοριστικό ρόλο στο βίωμα και στη διαχείριση της ερωτικής-σεξουαλικής έλξης προσλαμβάνουν τα *σενάρια σεξουαλικότητας των ατόμων*. Αυτά, αν και έχουν ως αφετηρία πολιτισμικές εγγραφές, ερμηνεύονται και αναδιαμορφώνονται ενδοψυχικά και διαπροσωπικά νοηματοδοτώντας την εκάστοτε περίπτωση και παράγοντας ή αναιρώντας τη δυνατότητα λειτουργικής ένταξης της σεξουαλικής επιθυμίας. Καθώς λοιπόν τα άτομα διαπραγματεύονται τη σχέση τους με βάση το είδος έλξης που νιώθουν για τον άλλον, φαίνεται πως οδηγούνται σε προσαρμογές αναφορικά με την εξέλιξη της σχέσης. Το αν θα επιλέξουν τον τερματισμό της ή τη συνέχισή της και με ποια μορφή, καθορίζεται κυρίως με βάση τη συμμετρία ή την ασυμμετρία του τύπου έλξης που νιώθουν το ένα για το άλλο, αλλά και τις γενικότερες επικοινωνιακές-συναισθηματικές ανάγκες του καθένα. Για παράδειγμα, ένα άτομο που (εξαρχής ή κάποια στιγμή) νιώθει σεξουαλική έλξη για τον ετερόφυλο φίλο, αν διαπιστώσει ότι το συναίσθημα αυτό δεν είναι ούτε μπορεί να γίνει αμοιβαίο, θα επιλέξει τη συνέχιση της σχέσης μόνον εάν θεωρήσει ότι αυτή η καθαρή μεταξύ τους φιλία μπορεί να του πα-

⁴² «Συγκρούσεις είχα με τους άντρες φίλους μου. Ειδικά όταν υπήρχε σεξουαλική έλξη, με καταπίεζαν. Οφειλόταν δηλαδή στη μη αμοιβαία ερωτική επιθυμία. (Αλίκη, 35)

«Ναι, δεν ξέρω. Αυτό είναι δύσκολο, πολύ δύσκολο. Ε, και νομίζω ότι έχει να κάνει και με την ωριμότητα-την ωριμότητα... πώς είναι αυτός (ο φίλος) που σου εξομολογείται κάτι τόσο προσωπικό (ότι νιώθει ερωτική έλξη γι' αυτήν). Δηλαδή, θα μπορούσε κάποιος να μου το πει και να μου πει, ξέρω ότι δεν περιμένω τίποτα κι οτιδήποτε, απλά ήθελα μόνο να σου το πω. Και να δω ότι όντως προσπαθεί να το ξεπεράσει και να προχωρήσει, οπότε να επέλθει ισορροπία. Αλλά τώρα αν μιλάμε σε θέλω και με θέλεις ας πούμε, τι να κάνεις μετά; Δεν μπορείς να το προχωρήσεις πολύ εύκολα το πράγμα». (Δάφνη, 25)

ρέχει οφέλη (π.χ. επικοινωνία, υποστήριξη, κ.λ.π.) στα οποία μπορεί να αρκεστεί υπερβαίνοντας έτσι την μη ικανοποίηση της ερωτικής επιθυμίας.

Όμως, ακόμα κι όταν η ερωτική-σεξουαλική έλξη είναι (ρητά ή υπόρρητα) αμοιβαία, αποτελεί και πάλι απειλή, στο βαθμό που προκαλεί στα άτομα μία σύγχυση σχετικά με το είδος της μεταξύ τους σχέσης (και με το ισχύον σχεσιακό πλαίσιο). Ειδικά αν η έλξη εκφραστεί, τα άτομα πρέπει να ορίσουν το αν είναι η «φιλία» ή η «ερωτική σχέση» το κυρίαρχο σχεσιακό πλαίσιο. Κι εδώ, όσον αφορά την εξέλιξη της σχέσης, το κατά πόσον θα συμπέσει ο ορισμός τους αποδεικνύεται φυσικά καθοριστικό. Εν ολίγοις η συνειδητοποίηση της σεξουαλικής έλξης και η ανάγκη τής από κοινού διαχείρισής της μέσα σε μια ετερόφυλη φιλία (είτε αποκλείοντάς την, είτε υπερβαίνοντάς την, είτε εντάσσοντάς την) δεν μπορεί παρά να είναι ένα βήμα προς μια βαθύτερη, πιο ανοικτή και ισότιμη, άρα λιγότερο καταπιεστική και πολωτική διαφυλική σχέση και επικοινωνία. Είναι αυτή η ανάγκη διαχείρισης που αφενός μας ωθεί στην θεώρηση της ετερόφυλης φιλίας ως μιας ξεχωριστής κατηγορίας φιλικής αλλά και διαφυλικής σχέσης ενώ συγχρόνως καθίσταται η πλέον θετική συμβολή της δυνατότητας της ετερόφυλης φιλίας στην αέναη διαφυλική περιπέτεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adler, P. A., Adler, P. (1998) *Peer power: preadolescent culture and identity*. New Brunswick, N.J., Rutgers University Press.
- Anzieu, D. (1975) *Le groupe et l'inconscient*. Paris, Dunod.
- Atkins, C. J., Kaplan, R. M., Toshima, M. T. (1991) Close relationships in the epidemiology of cardiovascular disease. In W. H. Jones, D. Perlman (Eds), *Advances in personal relationships: A research annual* (Vol. 3, 207-231), London, Jessica Kingsley.
- Aubert, N. (1997) Ο δυσδιάκριτος άντρας: από τη διχοτόμηση στη σύγχυση της ταυτότητας. Στο Κλ. Ναυρίδης, Ν. Χρηστάκης (Επιμ.) *Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική συγκρότηση*. Αθήνα, Καστανιώτης.
- Badinter, E. (1992) *XY. De l'identité masculine*. Paris, Odile Jacob.
- Béjin, A. (1998) Souvenirs et fantasmes sexuels. *Panoramiques*, 34, 130-134.
- Bell, R. (1981a) *Worlds of friendship*. Beverly Hills, Sage.
- Bell, R. (1981b) Friendships of women and of men. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 402-417.
- Berman, J. J., Murphy-Berman, V., Pachauri, A. (1988) Sex differences in friendship patterns in India and in the United States. *Basic and Applied Social Psychology*, 9, 61-71.
- Berndt, T. J. (1999) Friendships in adolescence. In M. Woodhead, D. Faulkner, K. Littleton (Eds), *Making Sense of Social Development*. London, Routledge & Open University.
- Best, R. (1983) *We've all got scars: What boys and girls learn in elementary school*. Bloomington, Indiana University Press.
- Bidart, Cl. (1997) *L'amitié, un lien social*. Paris, La Découverte.
- Bigelow, B. J. (1977) Children's friendship expectations: a cognitive-developmental study. *Child Development*, 48, 246-253.

- Bozon, M. (2001) Orientations intimes et construction de soi. Pluralité et divergences dans les expressions de la sexualité. *Sociétés Contemporaines*, 41-42, 11-40.
- Bozon, M. (2002) *Sociologie de la sexualité*. Paris, Nathan.
- Bozon, M. (2004) La nouvelle normativité des conduites sexuelles ou la difficulté de mettre en cohérence les expériences intimes. In J. Marquet (Ed.) *Normes et conduites sexuelles. Approches sociologiques et ouvertures pluridisciplinaires*. Louvain, Bruylant-Academia.
- Brenton, M. (1974) *Friendship*. New York, Stein & Day.
- Brown, R. (2000) *Group Processes* (2^η έκδ.), Oxford, Blackwell.
- Buhrmester, D. (1990). Intimacy of friendship, interpersonal competence, and adjustment during preadolescence and adolescence. *Child Development*, 61, 1101-1111.
- Byrne, D. (1971) *The attraction paradigm*. New York, Academic Press.
- Cancian, F. (1987) *Love in America*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Codol, J.P. (1984) Social differentiation and non-differentiation. In H.Tajfel (Ed.), *The Social Dimension vol.1*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Corsaro, W. A. (1999) Preadolescent Peer Cultures. In M. Woodhead, D. Faulkner, K. Littleton (Eds), *Making Sense of Social Development*, London, Routledge & Open University.
- Corsaro, W. A. (1985) *Friendship and peer culture in the early years*. Norwood, N.J., Ablex.
- Crick, N. R., Bigbee, M. A., Howes, C. (1996). Gender differences in children's normative beliefs about aggression: How do I hurt thee? Let me count the ways. *Child Development*, 67, 1003-1014.
- Crick, N.R., Bigbee, M.A. (1998) Relational and overt forms of peer victimization: a multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 337-347.
- Duck, S. W., Wright, P. H. (1993) Reexamining gender differences in same-gender friendships': A close look at two kinds of data. *Sex Roles*, 28, 709-727.
- Duck, S., Rutt, D. J., Hurst, M.H., Strejcek, H. (1991) Some evident truths about conversations in everyday relationships: all communications are not created equal. *Human Communication Research*, 18, 228-267.

- Duck, S. W., Wright, P. H. (1993) Reexamining gender differences in same-gender friendships: A close look at two kinds of data. *Sex Roles, 28*, 709-727.
- Fagot, B. I. (1985) Beyond the reinforcement principle: Another step toward understanding sex roles, *Developmental Psychology, 21*, 1097-1104.
- Fehr, B. (1996) *Friendship processes*. London, Sage.
- Festinger, L. (1950) Informal social communication. *Psychological Review, 57*, 271-282.
- Festinger, L. (1954) A theory of social comparison processes, *Human Relations, 7*, 117-140.
- Forsyth, D. (1999) *Group Dynamics* (3rd ed.). Belmont, CA, Wadsworth Publishing Company.
- French, D. C., Jansen, E. A., Pidada S. (2002). US and Indonesian children's and adolescents' reports of relational aggression of disliked peers. *Child Development, 73*(4), 1143-1150.
- Freud, S. (1921) *Ψυχολογία των μαζών*. Αθήνα, Επικούρος (1977).
- Freud, S. (1930) *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*. Αθήνα, Επικούρος (1994).
- Freud, S. (1962) *Trois essais sur la théorie de la sexualité*, Paris, Gallimard (1962).
- Fromkin, H. L. (1972) Feelings of interpersonal indistinctiveness: an unpleasant affective state. *Journal of Experimental Research in Personality, 6*, 178-185.
- Furman, W. (2001) Working models of friendship. *Journal of Social and Personal Relationships, 18*(5), 583-602.
- Gagnon, J. (1999) Les usages explicites et implicites de la perspective des scripts dans les recherches sur la sexualité. *Actes de la recherche en sciences sociales, 128*, 73-79.
- Gagnon, J., Simon, W. (1973) *Sexual conduct. The social sources of human sexuality*. Chicago, Aldine.
- Giddens, A. (2005) *Η μεταμόρφωση της οικειότητας. Σεξουαλικότητα, αγάπη και ερωτισμός στις μοντέρνες κοινωνίες*. Αθήνα, Πολύτροπον (αγγλική έκδ. 1992).
- Goffman, E. (1963) *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Gottman, J. (1994) Why can't men and women get along? In D. Canary, L. Stafford (Eds), *Communication and relational maintenance*. Orlando, Academic Press.

- Gudykunst, W. B., Ting-Toomey, S. (1988) *Culture and interpersonal communication*. Newbury Park, Sage.
- Hartup, W. W. (1975) The origins of friendships. In M. Lewis, L.A. Rosenblum (eds) *Friendship and peer relations*. New York, John Wiley.
- Haste, H. (1999) Moral understanding in socio-cultural context. In M. Woodhead, D. Faulkner, K. Littleton (Eds), *Making Sense of Social Development*. London, Routledge & Open University.
- Hatfield, E., Traupmann, J. (1981) Intimate relationships: a perspective from equity theory. In S.W. Duck, R.Gilmour (Eds), *Personal relationships: Vol.1. Studying personal relationships*. London, Academic Press.
- Hatfield, E., Traupmann, J., Sprecher, S., Utne, M., Hay, J. (1985) Equity and intimate relations: recent research. In W. Ickes (Ed.), *Compatible and incompatible relationships*. New York, Springer-Verlag.
- Hays, R. B. (1985) A longitudinal study of friendship development, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 909-924.
- Hays, R. B. (1989) The day-to-day functioning of close versus casual friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6, 21-37.
- Heider, F. (1958) *The psychology of interpersonal relations*. New York, John Wiley.
- Héritier, Fr. (1996) *Masculin/Féminin. La pensée de la différence*. Paris, Odile Jacob.
- James, A. (1993) *Childhood Identities: self and social relationships in the experience of the child*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Johnson, F.L., Aries, E.J. (1983) The talk of women friends. *Women's Studies International Forum*, 6, 696-715.
- Kaës, R. (1989) Alliances inconscientes et pactes dénégatifs. *Revue de Psychotherapie psychanalytique de groupe*, 13, 27-38.
- Κορύζη Σ. & Τασιοπούλου Τζ. (2005) *Αναπαραστάσεις ανδρών και γυναικών για τη σχέση τους με το άλλο φύλο: Εικόνες του συναισθήματος και της σεξουαλικότητας-:Σχέσεις Εργασίας*, Παραδοτέο 3^ο Ερευνητικού Προγράμματος «Πυθαγόρας Ι».
- La Bruyère, J. (1696) *Les caractères*. Paris, Folio (1991).
- La Cecla, F. (2004) *Απότομοι τρόποι: Η ανθρωπολογία του αρσενικού*. Αθήνα, Κέδρος (ιταλική εκδ. 2000)

- Lacan, J. (1966) *Ecrits*. Paris, Seuil.
- Laplanche, J., Pontalis J-B. (1986) *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*. Αθήνα, Κέδρος (γαλλική έκδ.1981).
- Larson, R. W., Bradney, N. (1988) Precious moments with family members and friends. In R. M. Milardo (Ed.), *Families and social networks*. Newbury Park, Sage.
- Levinson S. (2001) *Les histoires de référence : cadres socio-temporels et représentations des premières relations sexuelles*. Διδακτορική διατριβή. Παρίσι, Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales.
- Levi-Strauss, C. (1967) *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris, Mouton.
- Lott, A. J., Lott, B. E. (1974) The role of reward in the formation of *s structures élémentaires de la parenté* positive interpersonal attitudes. In T. L. Huston (Ed.), *Foundations of interpersonal attraction*. New York, Academic Press.
- Maccoby, E., Jacklin, C. (1974) *The psychology of sex differences*. Stanford, Stanford University Press.
- Maisonneuve, J. (1976) *La dynamique des groupes*. Paris, P.U.F. (col. Que sais-je?)
- Maisonneuve, J. (2001) *Εισαγωγή στην ψυχοκοινωνιολογία*. Αθήνα, Τυπωθήτω (Γαλλική έκδ.1977).
- Maisonneuve, J. (2002) De l'amitié entre hommes et femmes. *Le journal des psychologues*, 199, 28-30.
- Maisonneuve, J. (2004) *Psychologie de l'amitié*. Paris, P.U.F. (col. Que sais-je?)
- Maisonneuve, J., Lamy, L. (1993) *Psycho-sociologie de l'amitié*. Paris, P.U.F.
- Marc, E., Picard, D. (1989) *L'interaction sociale*. Paris, P.U.F.
- Merton, R. K. (1954) Friendship as a social process. In M. Berger (Ed.), *Freedom and control in modern society*. New York, Van Norstrand.
- Monsour, M. (1992) Meanings of intimacy in cross- and same-sex friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9, 277-295.
- Monsour, M., Harris, B., Kurzweil, N. (1994) Challenges confronting cross-sex friendships: much ado about nothing? *Sex Roles*, 31, 55-77.
- Newcomb, T. M. (1960) Varieties of interpersonal attraction. In D. Cartwright, A. Zander (Eds), *Group Dynamics: research and theory*. Evanston, Ill., Row, Peterson.

- Newcomb, T. M. (1961) *The acquaintance process*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- Ντάβου, Μπ., Κορίζη, Σ., Τασιοπούλου, Τζ., Χρηστάκης, Ν. (2004) *Αναπαραστάσεις ανδρών και γυναικών για τη σχέση τους με το άλλο φύλο: Εικόνες του συναισθήματος και της σεξουαλικότητας: Βιβλιογραφική Ανασκόπηση*, Παραδοτέο 1^ο Ερευνητικού Προγράμματος «Πυθαγόρας Ι»
- O'Meara, J. D. (1989) Cross-sex friendships: Four basic challenges of an ignored relationship. *Sex Roles*, 21 525-543.
- Pagès, M. (1968) *La vie affective des groupes*. Paris, Dunod.
- Paine, R. (1969) In search of friendship. An exploratory analysis in "middle-class" culture. *Man*, 4, 505-524.
- Perlman, D., Fehr, B. (1986) Theories of friendship: The analysis of interpersonal attraction. In V.J. Derlega, B.A. Winstead (Eds), *Friendship and social interaction*. New York, Springer-Verlag.
- Reeder, H. (2000) I like you...as a friend: The role of attraction in cross-sex friendship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(3), 329-348.
- Roberto, K. A., Kimboko, P. J. (1989) Friendships in later life: Definitions and maintenance patterns. *International Journal of Aging and Human Development*, 28, 9-19.
- Rose, S. (1985) Same-and cross-sex friendships and the psychology of homosociality. *Sex Roles*, 12, 63-74.
- Rosser, E., Harré, R. (1976) The meaning of "trouble". In M. Hammersley, P. Woods (Eds), *The Process of Schooling*. London, Routledge & Kegan Paul, Open University.
- Rubin, Z. (1985) *Just friends*. New York, Harper & Row.
- Rubin, Z. (1987) *Οι φιλίες των παιδιών: ο ρόλος της φιλίας στο αναπτυσσόμενο παιδί*. Αθήνα, Κουτσουμπός (αγγλική έκδοση 1980).
- Rusbult, C. E. (1980b) Satisfaction and commitment in friendships. *Representative research in social psychology*, 11, 96-105.
- Σοπενάουερ, Α. (1962) *Έρωτας και ζωή*. Αθήνα, Παπαδημητρίου.
- Sapadin, L. (1988) Friendships and gender: perspectives of professional men and women. *Journal of social and personal relationships*, 5, 387-403.

- Schneider, B.H. (1999) Cultural perspectives on children's social competence. In M. Woodhead, D. Faulkner, K. Littleton (Eds), *Making Sense of Social Development*. London, Routledge & Open University.
- Selman, R. (1980) *The growth of interpersonal understanding*. New York, Academic Press.
- Simon, W., Gagnon, J. (1986) Sexual scripts: permanence and change. *Archives of Social Behavior*, 15, 2, 97-120.
- Stoller, M. (1973) Faits et hypothèses : un examen du concept freudien de bisexualité. *Nouvelle Revue de Psychanalyse*, 7, 135-155.
- Τεπέρογλου, Α., Μπαλούρδος, Δ., Μυριζάκης, Γ., Τζωρτζοπούλου, Μ. (1999) *Διαπροσωπικές σχέσεις: Φίλοι, φιλία*. Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Tesser, A. (1984) Self-evaluation maintenance processes: Implications for relationships and development. In J. C. Masters, K. Yarkin-Levin (Eds) *Boundary areas in social and developmental psychology*. New York, Academic.
- Thibault, J. W., Kelley, H. H. (1959) *The social psychology of groups*, New York, Wiley.
- Thorne, B. (1993) *Gender play: girls and boys in school*. New Brunswick, N.J., Rutgers University Press.
- Thorne, B., Luria, Z. (1986) Sexuality and gender in children's daily worlds. *Social Problems*, 33, 176-190.
- Triandis, H. C. (1995) *Individualism and collectivism*. Bouldre, Westview Press.
- Walker, K. (1994) Men, women, and friendship: What they say, what they do. *Gender & Society*, 8, 246-265.
- Weiss, L., Lowenthal, M. F. (1975) Life course perspectives on friendship. In M.F. Lowenthal, M. Turner, D. Chiriboga (Eds), *Four Stages of Life*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Williams, D. G. (1985) Gender, masculinity-femininity, and emotional intimacy in same-sex friendship. *Sex Roles*, 12, 587-600.
- Winch, R. F. (1958) *Mate selection, a study of complementary needs*. New York, Harper.
- Wright, P. H. (1984) Self-referent motivation and the intrinsic quality of friendship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1, 115-130.

- Zimbardo, P. G. (1969) The human choice: individuation, reason and order vs. deindividuation, impulse and chaos. In W. J. Arnold, D. Levine (Eds) *Nebraska symposium on motivation*. Lincoln, University of Nebraska Press.
- Χαλάτσης, Π. (2004) *Το φαινόμενο της κοινωνικής απόρριψης στις ομάδες παιδιών στο δημοτικό σχολείο: μηχανισμοί, πρακτικές, νοήματα*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Χαλάτσης, Π. (2005) Φιλία και κρίση νοήματος στη μετανεωτερική εποχή, στο Κλ. Ναυρίδης & Ν. Χρηστάκης (Επιμ.) *Κοινωνίες σε κρίση και αναζήτηση νοήματος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Οδηγός συνέντευξης ετερόφυλης φιλίας:

1. Έχεις κάποια ή κάποιες στενές φιλικές σχέσεις με άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα) (εννοούμε με άτομα του άλλου φύλου) ;
Μίλησέ μου γι' αυτές.
(αν απαντήσει αρνητικά μπορούμε να ρωτήσουμε π.χ.: *Γιατί συμβαίνει αυτό; και Τι σε κάνει να πιστεύεις ότι δεν μπορεί να υπάρχει στενή φιλία ανάμεσα σε μια γυναίκα και έναν άντρα;*)
2. Σε τι διαφέρει αυτή η φιλία από τη φιλία σου με άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα). (Διευκρινιστικά: *Συζητάτε διαφορετικά πράγματα, Αισθάνεσαι διαφορετικά; Έχετε διαφορετικές δραστηριότητες; Παίρνετε διαφορετικές πρωτοβουλίες; κ.ο.κ.Αν συμβαίνει κάτι από αυτά πώς το εξηγείς ;)*
3. Πώς αντιμετωπίζουν οι άλλοι (ο κοινωνικός περίγυρος, ο/η σύντροφός σου) αυτή τη στενή φιλική σου σχέση με έναν άντρα (ή μια γυναίκα αντίστοιχα);
4. Έχεις ποτέ βρεθεί στην κατάσταση αυτός ο άντρας (ή γυναίκα αντίστοιχα) φίλος σου να σε επιθυμεί και σεξουαλικά ή/και να σου ζητάει και κάποιου είδους σεξουαλική σχέση;
Πώς αντέδρασες σε αυτήν την περίπτωση;
Τι συνέβη στη σχέση τελικά;
5. Έχεις ποτέ νιώσει ερωτική ή/και σεξουαλική επιθυμία (ή έλξη) για αυτόν τον άντρα φίλο σου (ή γυναίκα φίλη σου αντίστοιχα);
Μίλησέ μου γι' αυτό; (Διευκρινιστικά: Πιστεύεις ότι είναι αμοιβαία αυτή η επιθυμία; Έχει υπάρξει κάποιου είδους περιστασιακή σεξουαλική σχέση(ή σεξουαλικό παιχνίδι) με αυτό το άτομο; Πώς ένιωσες; Τι συνέπειες είχε στη σχέση;
Περνάει από το μυαλό σου κάποια σεξουαλική σκέψη για τους περισσότερους άντρες (ή γυναίκες αντίστοιχα) φίλους σου παρόμοια;

Αν απαντήσει όχι ρωτάμε: *Τι κάνει αυτή τη διαφορά κατά τη γνώμη σου; Σε τι πιστεύεις ότι διαφέρει μια τέτοια φιλική σχέση που εμπεριέχει επιθυμία για σεξ (ή σεξ) από μια άλλη αντίστοιχη χωρίς σεξ;*

6. *Υπάρχουν συγκρούσεις στη σχέση αυτή; (ή έχετε ποτέ τσακωθεί;).*

Κατά τη γνώμη σου, σε τι μοιάζει και σε τι διαφέρει μια τέτοια σύγκρουση από μια σύγκρουση στα πλαίσια μιας ομόφυλης φιλίας; (ή και από μια σύγκρουση στα πλαίσια μιας σχέσης ζευγαριού;)

7. *Αλλάζει αυτή η σχέση όταν έχεις κάποιο ερωτικό δεσμό; Για ποιους λόγους; Πώς νιώθεις γι' αυτό;*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Προφίλ Συμμετεχόντων

		ΨΕΥΔΩΝΥΜΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΕΠΙΕΠΔΟ ΜΟΡΦΩΣΗΣ	ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
25-34	Άνδρες					
	1	Άρης	25	Φοιτητής	Ανώτατο	Σχέση 4 χρόνια
	2	Κυριάκος	29	Υπάλληλος ναυτιλιακής εταιρείας	Ανώτατο	
	3	Γεράσιμος	25	Φοιτητής	Ανώτατο	Σχέση 2 μ.ηνες
	4	Γρηγόρης	26	Δημοσιογράφος	Ανώτατο	Σχέση 1 χρόνο
	5	Μάκης	31	Τραπεζικός Υπάλληλος	Ανώτατο	Σχέση 3 χρόνια
	Γυναίκες					
	1	Κέλλυ	26	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτατο	Σχέση 2,5 χρόνια
	2	Αναστασία	34	Εγκληματολόγος-Εκπαιδευτικός	Ανώτατο	Χωρίς Σχέση
	3	Σταυρούλα	29	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτερο	Χωρίς Σχέση
4	Βάσια	28	Ιδιωτική υπάλληλος	Ανώτερο	Συζεί-Σχέση 3 χρόνια	
5	Δάφνη	25	Πρώην ιδιωτική υπάλληλος-προς αναζήτηση εργασίας	Ανώτατο	Συζεί-Σχέση 3 χρόνια	
35-44	Άνδρες					
	1	Δημοσθένης	38	Ναυτιλιακά		Παντρεμένος-2 παιδιά
	2	Πάρης	43	Ιδιωτικός Υπάλληλος	Ανώτερο	Χωρισμένος-χωρίς σχέση
	3	Αποστόλης	36	Ιδιωτικός Υπάλληλος	Ανώτατο	Χωρίς Σχέση
	4	Τάκης	38			Συζεί
	5	Διονύσης	44			
	Γυναίκες					
	1	Σόνια	43	?		Σε διάσταση - 2 παιδιά
	2	Μαριάνθη	37	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτερο	Σχέση 2,5 χρόνια
	3	Αλίκη	35	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτατο	Παντρεμένη-1 παιδί
4	Λίτσα	36	Ιδιωτική Υπάλληλος	Ανώτερο	Σχέση 7 μήνες	
5	Μαριλένα	43	Ψυχολόγος	Ανώτατο	Χήρα - 1 παιδί	
45-54	Άνδρες					
	1	Μανόλης	45	Προϊστάμενος ασφάλειας σε τράπεζα	Μέσο	Χωρισμένος-2 παιδιά-Σχέση
	2	Λεωνίδας	47	Ψυχολόγος	Ανώτατο	Παντρεμένος-1 παιδί
	3	Γιάννης	49			
	4	Θοδωρής	46	Ελεύθερος Επαγγελματίας	Ανώτερο	Παντρεμένος
	5	Ντίνος	49	Επιχειρηματίας	Μέσο	Χωρισμένος-2 παιδιά

Γυναίκες					
1	Μάρω	45	Δημ.Υπάλληλος	Ανώτερο	
2	Βάλια	49	Εκπαιδευτικός	Ανώτατη	Παντρεμένη-2 παιδιά
3	Ελεάννα	51	Εκπαιδευτικός	Ανώτατη	Παντρεμένη-2 παιδιά
4	Δήμητρα	46	Χημικός	Ανώτατη	Χωρίς Σχέση
5	Έλενα	49	Δημ.Υπάλληλος	Ανώτερο	Παντρεμένη-2 παιδιά